

5

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

dvouměsíčník/ročník 3

2009

Editorial

Stati, studie, úvahy a analýzy

Bydlení seniorů v České republice
Kamila Svobodová
Integrační funkce rodiny v procesu migrace.
Hlavní zjištění projektu Interface
Milada Horáková, Pavel Bareš
Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou II.
K problémům dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob
Zdeněk Karpíšek, Jaromíra Kotíková, Miriam Kotrusová

Statistiky a analýzy

Projekce potřeby služeb sociální péče do roku 2025
Scénáře vývoje sociálních služeb v ČR
z pohledu jejich financování
K některým změnám v zákoně o sociálních službách
Týden sociálních služeb

1	Poznatky z praxe	
2	Podmínky úspěšné transformace pobytového zařízení sociálních služeb Marianum	28
8	Zajímavosti ze zahraničního tisku	
16	Důraz na zaměstnanost by měl pokračovat	30
	Informační servis čtenářům	
	Novinky v knižním fondu	31
	Z domácího tisku	31
	Ze zahraničního tisku	32
21		
25		
26	Slabikář finanční gramotnosti	32
27	Mezinárodní konference v Olomouci	32

For summaries of selected articles see the 3rd page of the cover.

Obsahové zaměření časopisu

Sociální problematika v nejširším vymezení, zejména tyto tematické okruhy:

- sociální teorie, sociální politika,
- sociální služby, státní sociální podpora, hmotná nouze,
- posudková služba, zdravotní postižení,
- rodina, sociálně-právní ochrana dětí, rovné příležitosti,
- pojistné systémy, důchodové, nemocenské a úrazové pojištění,
- příjmová politika,
- zaměstnanost, politika zaměstnanosti,

- služby zaměstnanosti, trh práce, zahraniční zaměstnanost,
- mzdová politika, mzdové a platové systémy,
- bezpečnost práce a pracovní prostředí,
- pracovní podmínky, organizace práce,
- sociální dialog a kolektivní vyjednávání,
- migrace, integrace cizinců,
- mezinárodní spolupráce v oblasti sociálního zabezpečení,
- legislativa upravující všechny tyto oblasti,
- další příbuzná tematika.

Informace pro autory

Časopis se skládá ze dvou částí, v první, tvořené rubrikou Stati, studie, úvahy a analýzy, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky.

Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které.

Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě.

Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy.

Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na e-mailovou adresu: helena.lisa@vupsv.cz.

Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění souhrn /resumé, abstrakt/, úvod, současný stav poznání a odkazy na odbornou literaturu, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 25 tisíc znaků včetně mezer v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé a klíčová slova v češtině.

Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou, příklady viz www.vupsv.cz.

Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový).

Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

5/2009

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Redakce: Dagmar Maličká
kontakt: dagmar.malicka@vupsv.cz
tel. 224 972 654

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 8. 10. 2009

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Mgr. Danuše Fomiczewová (KÚ Pardubického kraje)
Doc. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)

Vážení čtenáři,

dopady celosvětového poklesu ekonomického výkonu se v různých částech světa projevují s odlišnou intenzitou, důsledky jsou však pocíťovány téměř ve všech oblastech lidské aktivity. U nás se doposud nepodařilo zvrátit trend zvyšování míry nezaměstnanosti, počet registrovaných nezaměstnaných se značně zvýšil. V některých regionech výrazně poklesl počet volných pracovních míst a počet uchazečů na jedno volné pracovní místo se třeba i zněkolikanásobil. Kromě tradičních oblastí s vysokou nezaměstnaností se vytvořila další ohniska, zejména v místech s jedním tradičním velkým zaměstnavatelem, který se nedokázal se zhoršenými ekonomickými podmínkami vypořádat a výrobu ukončil. Obecně se zvýšila míra nejistoty, výzkumy ukazují nárůst obav z budoucnosti, přibývá těch, kteří nejsou schopni dostát svým finančním závazkům. Právě v této situaci se ukazuje význam sociálního systému, který většinu obyvatel dokáže ochránit před nejhroššími dopady nepříznivé ekonomické situace a jehož záchrannou sítí propadá jen malá část potřebných. Jejich individuální situace je však ovlivňována mnoha faktory, které působí v různých životních situacích a rodinných konstelacích s různou intenzitou. Některé z nich přibližují výsledky výzkumů, na něž jsou zaměřeny články v recenzované části.

Recenzovaná rubrika *Statí, studie, úvahy a analýzy* obsahuje tři příspěvky. Článek „Bydlení seniorů v České republice“ se zabývá problematikou bydlení současné seniorské generace. Z dat reprezentativního empirického výzkumu *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* lze vyčíst informace o bytové situaci seniorů, jejich případné prostorové mobilitě, spokojenosti s bytovou situací a preferovaném způsobu bydlení v případě zhoršení zdravotního stavu. Přednost je dáována bydlení v přirozeném prostředí s případným využíváním podpůrných služeb. V poslední části se autorka zaměřuje na bydlení pro nesoběstačné seniory ve formě institucionální péče, tj. na domovy pro seniory. Jejich kapacita je však omezená a územní rozmístění nerovnoměrné.

Ze zjištění projektu *Interface* realizovaného v pěti vybraných zemích EU vychází příspěvek „Integrační funkce rodiny v procesu migrace“, zaměřený na výzkum rodinného života migrantů v Belgii, ČR, Finsku, Itálii a Německu, které mají různě dlouhou imigrační historii. Hlavním cílem bylo zjistit, do jaké míry rodina pomáhá překonat dopady nejtěžších migračních zkušeností a je-li výhodou nebo naopak přítěží při procesu začleňování imigrantů do hostitelské společnosti.

Druhá část příspěvku „Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou“ s podtitulem „K problémům dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob“ hodnotí některé aspekty dalšího možného vývoje zaměstnanosti starších osob do roku 2020. Hodnocení je založeno na dvou modelových variantách, respektujících demografickou projekci, ale lišících se v možných specifických mírách zaměstnanosti jednotlivých pětiletých věkových skupin. Z hlediska nabídky na trhu práce se ukazuje, že předpokládaný úbytek „mladé“ pracovní síly může být v podstatě nahrazen početním nárůstem „starší“ pracovní síly, ovšem za předpokladu, že bude včas řešena zejména odborná příprava stárnoucí populace.

I když se jí věnujeme průběžně, věnovali jsme převážnou část příspěvků v nerecenzované části situaci v oblasti sociálních služeb. Inspirací nám bylo vyhlášení Týdne sociálních služeb. V rubrice *Statistiky a analýzy* přinášíme projekci potřeby služeb sociální péče do r. 2025, možné scénáře vývoje sociálních služeb v ČR v závislosti na úrovni jejich financování, stručnou informaci o některých změnách v zákoně o sociálních službách a o „Týdnu“ a 1. výročním kongresu poskytovatelů sociálních služeb. Do rubriky *Poznatky z praxe* je zařazen článek seznamující s transformací pobytového zařízení sociálních služeb *Marianum*. V rubrice *Ze zahraničního tisku* se z globálního hlediska věnujeme hodnocení účinnosti přijatých opatření v oblasti zaměstnanosti. Rubrika *Informační servis* čtenářům má standardní náplň.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Bydlení seniorů v České republice

Kamila Svobodová

Článek se zabývá problematikou bydlení současné seniorské generace v České republice. Na základě dat z reprezentativního empirického výzkumu *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* je možné přinést informace o charakteristikách bytové situace seniorů, tj. s kým sdílejí svou domácnost, jak velkou obytnou plochu obývají, jakým způsobem své bydlení získali, jaká je právní forma užívání jejich bytu apod. Předmětem zájmu je též prostorová mobilita seniorů v souvislosti s jejich současným bydlením, spokojenost s bytovou situací a preferovaný způsob bydlení v případě zhoršení zdravotního stavu s ohledem na případné soužití s dospělými dětmi. Přes jednoznačný důraz kladený na život v přirozeném prostředí a s ním související rozvoj podpůrných služeb reflektující individuální potřeby jedince se článek v poslední části zaměřuje též na nezbytnou alternativu bydlení pro nesoběstačné seniory ve formě institucionální péče, která je v ČR reprezentována v podstatě pouze domovy pro seniory, jejichž kapacita je však do jisté míry omezená a územní rozmístění nerovnoměrné.

Jednou z nejdůležitějších životních potřeb všech lidí je domov, místo zajišťující soukromí a bezpečí každého z nás. Pro lidi ve vyšším věku je přiměřené, bezpečné a odpovídající bydlení zvláště důležité, neboť v něm mnohdy tráví, zejména po odchodu do důchodu, většinu svého času. Život v přirozeném prostředí je jedním z předpokladů zachování nezávislosti, důstojnosti a spokojenosti v seniorském věku, mezi základní přání a požadavky většiny starších lidí tak patří individuální bydlení ve vlastních bytech. Vztah mezi soběstačností, tj. schopností vykonávat samostatně a bez pomoci druhé osoby běžné denní aktivity, a možností žít v původním sociálním prostředí je přitom oboustranný, neboť soběstačnost je vedle funkční zdatnosti jedince determinována též nároky prostředí, ve kterém se jedinec nachází (Jarošová, 2004). Na jedné straně je tedy možnost samostatného bydlení podmíněna zdravotním stavem a mírou soběstačnosti, na straně druhé však má kvalita, uzpůsobení a vybavení bytu výrazný dopad na možnost či nemožnost setrvání v původním prostředí v případě, že se u seniora vyskytnou dlouhodobé zdravotní komplikace. Zabezpečení kvalitního bydlení pro seniory je tak mimo jiné programem eliminace nákladné ústavní péče tam, kde (ještě) není třeba (Vohralíková, Rabušic, 2004).

V roce 1999 při příležitosti Mezinárodního roku seniorů bylo Organizací spojených národů v rámci mezinárodního akčního plánu formulováno následující doporučení týkající se politiky bydlení pro seniory: „Politika bydlení by měla podporovat zmírňování závislosti seniorů na ostatních osobách... Pomoc poskytovaná seniorům by proto měla být zaměřena tak, aby mohli žít ve vlastním domově tak dlouho, jak jen je to možné. To má význam nejen z hlediska fyzického, nýbrž i psychologického a sociálního“ (Bydlení..., 1999, s. 22). Podobně v Madridském mezinárodním akčním plánu pro problematiku stárnutí 2002 se uvádí, že

bydlení a okolní prostředí jsou pro starší lidi zvláště důležité, přičemž stěžejními jsou zejména faktory jako přístupnost a bezpečí, finanční náklady na udržení bytu a nezbytná emocionální a psychologická bezpečnost bytu. Všeobecně se přitom uznává, že dobré bydlení podporuje dobré zdraví a pohodu. Důležité rovněž je, aby starší lidé měli možnost, všude kde je to možné, vybrat si, kde chtějí žít (Madridský..., 2002, s. 26).

Problematika bytové situace starších osob, jako jedna ze stěžejních otázek, je zahrnuta rovněž v Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří), který přijala vláda České republiky v roce 2008 za účelem podpory rozvoje stárnoucí společnosti. Tento dokument si klade jako jeden z cílů vytvářet podmínky pro bezpečné a přiměřené bydlení seniorů, které podporuje sociální integraci a vyhovuje individuálním potřebám a omezením starých lidí. Rovněž zdůrazňuje, že odpovídající bydlení je pro seniory zvláště důležité, neboť oddaluje či přímo zamezuje odchodu seniorů do objektů a zařízení, kde jsou odloučeni od rodin a ztrácejí dosavadní společenské kontakty, a je tedy podmínkou zachování nezávislosti a sociální participace ve stáří (Národní..., 2008). Obecně je možné konstatovat, že podpora setrvání starých lidí včetně těch, kteří jsou z důvodu svého zhoršeného zdravotního stavu trvale závislí na pomoci druhé osoby, v jejich přirozeném prostředí a snaha o jejich stálou integraci v běžné populaci je v evropských zemích v současné době stěžejním prvkem systému sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu (Kubalčíková, 2006).

Z teoretického pohledu je v kulturní antropologii bydlení často převáděno na základní biologickou potřebu tělesné pohody a ochrany před vnějším prostředím (Musil, 1971), podobně dle tradice univerzálních standardů jsou bytové potřeby prostředkem k uspokojení univerzálních lidských potřeb (podrobněji Lux et al., 2004).

Preferenci či potřebu seniorů setrvat ve svém důvěrně známém prostředí, v jejich domově, je pak možné považovat za adaptivní rys stárnutí. Jde přitom o citovou vazbu nejen k fyzickému prostředí, ale též k pospolitostním vztahům, které si v průběhu života v místě svého bydliště vytvořili (Sýkorová, 2008). Díky dobré znalosti okolního prostředí, kde senioři bydlí, mohou snáze vykonávat každodenní rutinní činnosti, což v nich vyvolává pocit obeznamenosti a pohody (Berger, Luckmann, 1999). Spolu se snižující se pohyblivostí starších lidí pak nabývají na významu okolnosti, které v mladším věku tolik nevnímáme a mezi něž lze zařadit například polohu bytu z hlediska snadných kontaktů s příbuznými, blízkost občanského vybavení apod. (Musil, 1971) a v neposlední řadě též již zmíněné sousedské vztahy jako nezanedbatelný zdroj sociální podpory, přátelství (Řeháková, 2003) a sociálních interakcí.

Problematika bydlení je velmi širokým a interdisciplinárním tématem zasahujícím do ekonomie, architektury, psychologie, antropologie, sociologie a dalších disciplín. V následujícím článku se pokusíme nikoliv o jeho komplexní uchopení (což ani není možné), nýbrž o sociologický pohled na tuto otázku. Cílem tohoto textu tedy bude v souladu s výše uvedenými přístupy kládocími důraz na bydlení jako na uspokojení základní potřeby mít domov na základě dat z kvantitativních výzkumů přinést základní informace o tom, jak bydlí čeští senioři, s kým sdílejí svou domácnost, jak velké byty, resp. rodinné domy obývají, do jaké míry se stěhují či jak jsou se svým bydlením spokojeni. Vzhledem k již zmíněnému obecně sdílenému názoru, že nejhodnějším způsobem bydlení seniorů i v případě zhoršení jejich zdravotního stavu je bydlení v původním bytě, bude věnována pozornost též preferovanému způsobu bydlení v situaci, kdy již senior není schopen vykonávat veškeré aktivity každodenního života bez pomoci jiné osoby. V poslední části

článku se zaměříme na alternativu bydlení pro nesoběstačné seniory ve formě institucionální péče.

Data pro tento článek¹ byla čerpána zejména z výběrového šetření *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* (GGs: Generations and Gender Survey) z roku 2005 (dále jen GGS 2005), které je součástí mezinárodního programu *Generations and Gender Programme*, u nás nazvaného *Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender*. Českou část projektu realizovala PíF UK, VÚPSV a SC&C a metodou pravděpodobnostního stratifikovaného výběru se podařilo získat datový soubor o velikosti 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let². Další zdroje dat představovaly výzkumy provedené Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a údaje publikované ČSÚ a MPSV.

Charakteristika bytové situace seniorů

Z výsledku výzkumu GGS 2005 vyplývá, že lidé ve věku 60–79 let žijí nejčastěji ve **dvoučlenných domácnostech**³, a dále pak v domácnostech jednočlenných, jejichž podíl narůstá spolu s rostoucím věkem seniora (viz tabulka č. 1). Vzhledem k vyššímu zastoupení žen v seniorské populaci z důvodu jejich vyšší naděje dožití **bydlí starší ženy ve srovnání s muži častěji samy**, přičemž v nejstarší věkové skupině tento způsob bydlení u žen dokonce velmi výrazně převládá. Starší muži jsou totiž ve srovnání se stejně starými ženami podstatně častěji ženatí (a ve všech věkových skupinách nad 60 let u mužů tento rodinný stav převládá), mezi staršími ženami je jich naopak již mnoho ovdovělých (například dle dat ČSÚ je ve věkové skupině 70–79 let mezi ženami 54 % vdov, stejně starých vdovců je však v populaci pouze necelých 15 %) (podrobněji viz Svobodová, 2006).

Z hlediska složení domácnosti je pak možné říci, že téměř všichni muži žijící v dvoučlenných domácnostech bydlí společně se svou partnerkou (98 % případů), v případě žen bydlících s partnerem je tento podíl ve srovnání s muži sice o něco nižší (84 %), nicméně rovněž je dominující.

Tabulka č. 1: Počet osob společně žijících v jednom bytě, podle věku a pohlaví respondenta (v %)

počet osob v bytě	60–69 let		70–79 let		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1	18,1	28,9	25,9	51,7	21,3	38,6
2	58,2	55,0	61,3	35,9	59,5	47,0
3	15,8	7,7	6,9	5,0	12,1	6,5
4 a více	7,9	8,4	5,9	7,4	7,1	8,0
N	619	705	437	515	1056	1219

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Pokud bydlí ženy s někým jiným než se svým partnerem, jedná se nejčastěji o některé z jejich dětí. V případě společného soužití s více osobami (které se však u seniorů příliš často nevyskytuje) je opět ve většině případů jednou ze spolubydlících osob seniora jeho partner či partnerka.

Polovina osob ve věku 60–79 let dotazovaných ve výzkumu GGS 2005 žije v **rodinných domcích** (z nichž naprostá většina v samostatných domcích, zhruba 15 % pak v řadových domcích a pouze 6 % v dvojdomcích), necelá polovina bydlí **v bytech** a jen zanedbatelný podíl seniorů (necelé 1 %) byl dotazován v bytech s pečovatelskou službou, v chráněných bytech či v ústavních zařízeních (domovech-penzionech pro důchodce, domovech důchodců či léčebnách dlouhodobě nemocných). Pro srovnání, lidé mladší (a to až do věku 49 let) obývají naopak v nadpoloviční většině případů byty (57 %) a méně často než senioři tedy žijí v domcích.

Typ bydlení, tzn. zda starší člověk bydlí v domku či bytě, se pochopitelně liší dle velikosti místa bydliště, ale též podle velikosti domácnosti, tj. počtu společně bydlících osob. Naprostá většina lidí žijících ve vesnicích či obcích s počtem obyvatel do 2 tisíc bydlí v domcích (88 %). Výrazná převaha seniorů obývajících domky (79 %) nad těmi, kteří obývají byty, převládá až do velikosti obcí s maximálně 5 tisíci obyvateli, poté se podíly prakticky vyrovnávají a výraznější převaha bydlení v bytech (64 %) nastává ve městech s 20 tisíci a více obyvateli (ve velkoměstech pak téměř všichni starší lidé žijí v bytech – 81 %).

Žije-li senior sám, pak přibližně ve třech pětinách případů bydlí v bytě a ve zbylých dvou pětinách v domku, žije-li ve dvoučlenné domácnosti (bez ohledu na to, zda pouze se svým partnerem, nebo s někým jiným), je podíl obou typů bydlení naprosto vyrovnaný. S narůstajícím počtem osob v bytové domácnosti plynule narůstá podíl domácností obývajících rodinné domy.

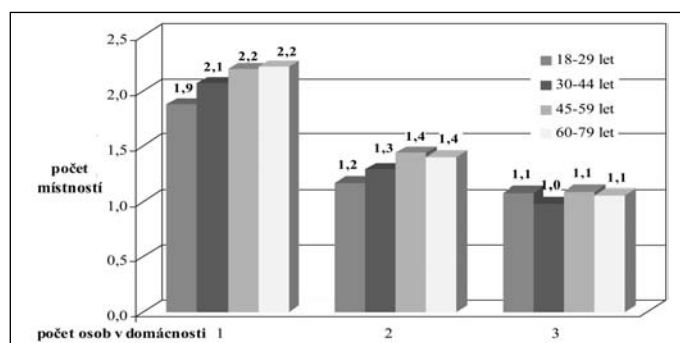
Typ bydlení má též velmi těsnou souvislost s **právní formou užívání bytu či domu**. Senioři žijící v rodinných domcích totiž z převážné většiny uvádějí, že mají tento domek v osobním vlastnictví (pouze 2 % jej

má v nájmu a necelým 4 % je toto bydlení poskytováno zdarma, jedná se tedy pravděpodobně o dům ve vlastnictví některého z jejich blízkých příbuzných). Lidé obývající byty je mají v osobním vlastnictví pouze ve dvou pětinách případů, z jedné pětiny se jedná o byty družstevní a necelé dvě pětiny starších lidí žijících v bytech si je pronajímají. Pokud v tomto směru srovnáme seniory s respondenty mladšími (tj. ve věku 18–59 let), zjistíme, že lidé ve věku 60 a více let žijící v bytech statisticky významně častěji než lidé mladší tyto byty vlastní, mladší lidé je mají naopak podstatně častěji v nájmu⁴. Z hlediska velikosti domácnosti je pak možné říci, že vlastnické bydlení je častější u osob žijících v dvou- a vícečlenných domácnostech.

Byty v osobním vlastnictví či byty družstevní byly nejčastěji pořízeny koupí (76 %), výstavbou si je pořídilo pouze 7 % starších osob a každý desátý senior uvedl „jiný“ způsob (nejčastěji bylo uváděno členství v bytovém družstvu). **Způsoby získání** domku jsou v porovnání s byty poněkud rozmanitější, nejčastěji se jednalo o výstavbu (třetina případů), koupí byly rodinné domky pořízeny ve čtvrtině případů, v další necelé čtvrtině je jejich majitelé zdědili (oproti pouhým 2 % majitelů bytů) a ve 14 % se jednalo o dar od rodičů či jiných příbuzných (ve srovnání se 2 % darovaných bytů). Rozdíly mezi seniory a lidmi mladšími byly tentokrát shledány pouze v tom, že senioři častěji než osoby mladší svou nemovitost zdědili (což je pochopitelně ovlivněno jejich věkem a tedy i skutečností, zda rodiče respondentů stále žijí či nikoliv), mladší lidé ji naopak častěji získali jako dar.

Koupí nebo výstavbou domu či bytu financují lidé především z vlastních úspor (dvě třetiny seniorů a necelé tři pětiny osob mladších 60 let) a dále pomocí půjčky (nikoliv hypotéky) od banky, zaměstnavatele či jiné instituce (17 % seniorů a 19 % osob mladších 60 let, nadpoloviční většina z nich však kombinuje tento způsob financování s financováním pomocí úspor). Hypotéku jako dnes rozšiřující se způsob financování bydlení však využívají především mladí lidé (ve věku 25–39 let – 12 %), přičemž s rostoucím věkem tento podíl klesá. Mezi

Graf č. 1: Průměrný počet obytných místností připadajících na jednu osobu, podle počtu osob v domácnosti a věku respondenta

Pozn.: Obytnými místnostmi jsou míněny místnosti kromě chodby, před síně, komor, kuchyně, WC, koupelny, balkónu či lodžie a místností sloužících výhradně k výkonu povolání.

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Tabulka č. 2: Velikost obytné plochy bytu/rodinného domu v m², podle počtu osob v domácnosti a věku respondenta (v %)

obytná plocha	jednočlenná domácnost				dvoučlenná domácnost			
	18–29 let	30–44 let	45–59 let	60–79 let	18–29 let	30–44 let	45–59 let	60–79 let
do 39 m ²	47,1	39,9	38,8	37,0	23,7	18,5	14,3	14,3
40 až 59 m ²	38,8	39,9	38,2	37,5	46,5	46,0	35,0	40,8
60 až 79 m ²	11,2	13,9	11,6	16,2	19,4	19,7	26,8	27,0
80 až 99 m ²	2,9	5,3	6,5	4,9	7,2	10,2	13,9	11,8
100 a více m ²	0,0	1,1	4,9	4,3	3,1	5,6	10,0	6,1
N	206	281	387	690	417	411	961	1179

Pozn.: Obytnou plochou je míněna plocha bytu/rodinného domu bez chodby, předšíně, komor, kuchyně menší než 4 m², WC, koupelny, balkónu či lodžie a místností sloužících výhradně k výkonu povolání.

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

samotnými seniory je pak podíl osob financujících bydlení pomocí hypotéky téměř zanedbatelný (pouhá 2 %).

Starší lidé žijící v bytech nebo domech, které nejsou v jejich vlastnictví, je mají v nadpoloviční většině pronajaté od státu či obce a jen čtvrtina si je pronajímá od jiné soukromé osoby⁵, na rozdíl od osob mladších, u nichž narůstá podíl těch, které mají byt pronajatý od jiné soukromé osoby (u nejmladších lidí, tj. do 30 let, je pronájem bytů od soukromníků dokonce častější nežli bydlení v bytech státních či obecních).

Další důležitou charakteristikou bytové situace starších osob je v souladu s konceptem bytových potřeb nazvaným „prostorová tradice“ vycházejícím z toho, že uspokojování potřeb v oblasti bydlení je úzce spojeno s prostorovými charakteristikami (Lux et al., 2004), velikost bytu či domku, hodnocená pomocí **velikosti obytné plochy a počtu obytných místností**. Pro srovnatelné posouzení velikosti bytu či rodinného domu je však třeba odlišit, kolik osob společně obývá jednu bytovou domácnost. Co se týče domácností jednotlivců, je možné říci, že s rostoucím věkem plynule narůstá průměrný počet obytných místností připadajících na jednu osobu (graf č. 1), přičemž osoby ve věku 60 a více let zároveň častěji než lidé mladší bydlí v bytech či domech o velikosti obytné plo-

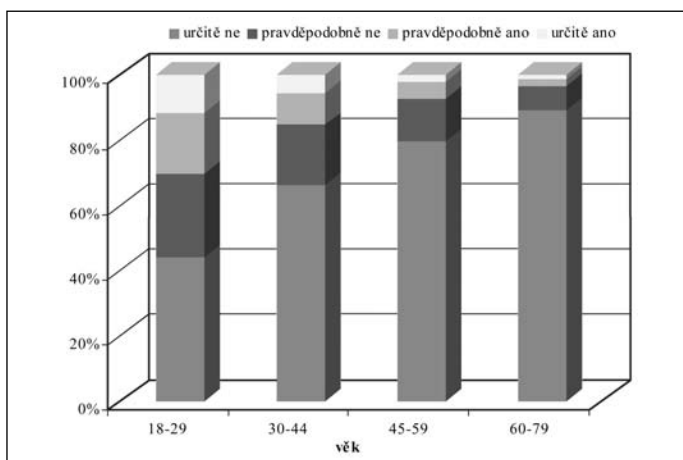
chy 60 až 79 m² (tabulka č. 2). Zaměřme-li se samostatně na rodinné domy, lze konstatovat, že seniory (i ti, kteří žijí sami) nezdědka užívají obytnou plochu i nad 100 m². V případě dvoučlenných domácností je situace obdobná, tj. nejméně obytných místností na jednu osobu připadá v domácnostech nejmladších respondentů, nejpříznivěji (ve smyslu nejvyššího počtu místností i největší obytné plochy bytu/domu) se situace jeví opět u seniorů, ale (a to zejména) též u osob středního a předdůchodového věku. V případě tří- a vícečlenných domácností již žádné významné rozdíly odlišující domácnosti seniorů od domácností mladších osob shledány nebyly. Zde je nutné upozornit, že velikost obydli pochopitelně úzce souvisí s tím, zda se jedná o dům či byt. Tzn. že byty seniorů je častěji než jejich domy možné zařadit do prvních dvou velikostních kategorií (tj. do 59 m²), domky oproti tomu bývají častěji o rozloze nad 60 m² a pokud budeme studovat velikost obytné plochy v závislosti na věku odděleně pro byty a odděleně pro rodinné domy, zásadní rozdíly mezi seniory a mladšími lidmi nenalezneme. Výše uvedené rozdíly jsou totiž zapříčiněny již zmíněným faktem, že seniory častěji než lidé mladší bydlí v rodinných domcích a tak nezdědka disponují větší obytnou plochou.

Prostorová mobilita seniorské generace a spokojenost se současným bydlením

Důvodem relativně „lepší“ situace (ve smyslu větší plochy bytu či domu i vyššího počtu místností) domácností seniorů ve srovnání s osobami mladšími může být **malá mobilita starších osob** v souvislosti se změnami podmínkami či potřebami. Jak podotýká Kuchařová (2002), lidé se například po ovdovění či rozvodu a odchodu dětí z domácnosti nestěhují ani v případě, že se pro ně byt či dům stává nadměrným. Jednak to není zažitý způsob chování a zároveň se často ani nemají kam přestěhovat, neboť nabídka menších a levnějších bytů je velmi nedostatečná, tím spíše, trvají-li lidé na určité lokalitě (zejména z důvodu požadované blízkosti ke známému prostředí a k rodinám dospělých dětí) (Kuchařová, 2002, s. 46). I přestože se v mnoha případech může stávající byt po odchodu dětí z domácnosti a ukončení ekonomické aktivity odchodem do důchodu stát pro seniora ekonomickou zátěží (vezmeme-li v potaz i to, že zařízení bytu stárne a některé výdaje se tím pádem zvyšují), sociální vazby na byt jako domov, na sociální okolí, stejně jako klesající fyzická, sociální i citová mobilita vedou k neochotě současné bydlení změnit. Snížená schopnost psychické adaptability a zvýšený konzervatismus staršího člověka jsou pak nejnápadnější právě v situaci změny jeho stávajícího bydlení (Haškovcová, 1990). Jak zmiňuje např. Alan (Alan, 1989; s. 381-382), nezanedbatelný vliv má i anticipace dalšího životního běhu a představa možného osamění, které by bylo v novém prostředí pro seniora tím náročnější, že by nebylo, alespoň částečně, kompenzováno důvěrností a blízkostí sociálního okolí. A protože ve stáří celkově vzrůstá význam základních životních potřeb (zdraví, stravy, pohyblivosti), jsou právě bydlení a domov stále silněji vnímány jako životní centrum – a stěhování pak jako vytržení z životního stylu.

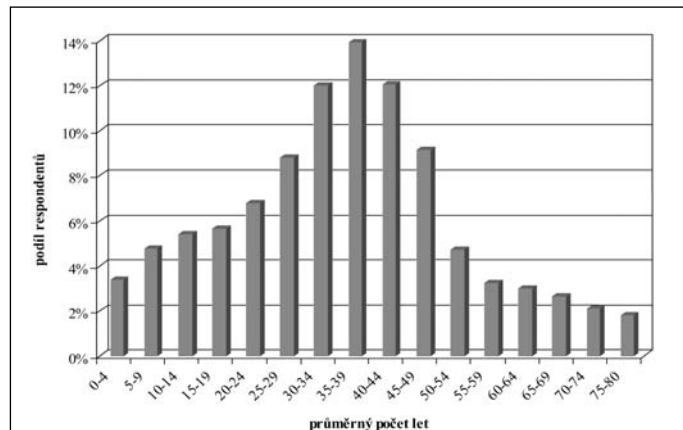
Nižší mobilitu seniorské populace za účelem změny bydlení potvrzují též výsledky

Graf č. 2: Úmysl v nejbližších třech letech se přestěhovat, podle věku respondenta (v %)

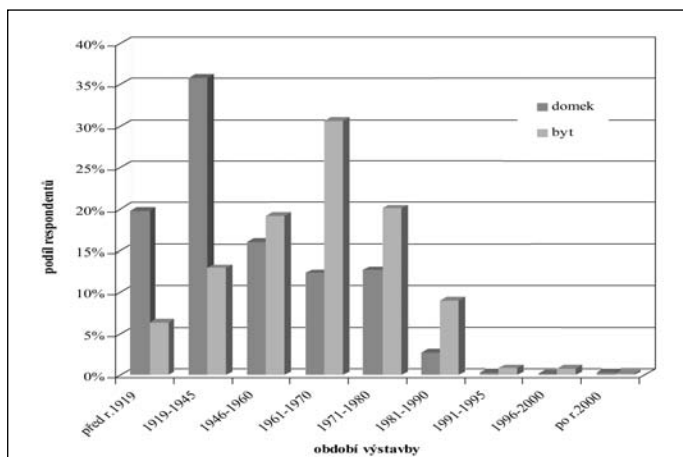
Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Graf č. 3: Průměrný počet let, po kterém žije senior v jeho současném bytě či domě, osoby ve věku 60 a více let, pětileté skupiny (v %)

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Graf č. 4: Podíl seniorů ve věku 60 a více let žijících v domcích či bytech, podle období výstavby domu (v %)

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

výzkumu GGS 2005, ve kterém drtivá většina seniorů uvádí, že zcela určitě nemá v úmyslu se v neblížších 3 letech stěhovat. Zde se oproti původnímu předpokladu neprokázaly rozdíly v závislosti na velikosti bytu, kde by se dalo očekávat, že lidé žijící ve velkých bytech by z důvodu vysokých ekonomických nákladů na toto bydlení mohli uvažovat za účelem úspory financí o jeho změně. Jedním z vysvětlení, kromě neochoty ke změně, může být i skutečnost, že větší byty obývají častěji lidé v lepší ekonomické situaci, neboť při porovnání příjmové situace domácnosti a velikosti obytné plochy bytu či domu se ukázalo, že lidé žijící v bytech či domech o velikosti nad 60 m² častěji odpovídají, že s celkovými měsíčními příjmy domácnosti vycházejí spíše snadno, lidé obývající menší byty nebo domky naopak častěji tvrdí, že s příjmy vycházejí s obtížemi.

S klesajícím věkem ovšem podíl osob, které připouštějí, že by v tomto časovém horizontu mohly, či dokonce určitě chtěly místo svého bydliště změnit, velmi výrazně narůstá (graf č. 2). Skutečnost, že se starší lidé přiliš nestěhují, je zřejmě rovněž z toho, že průměrný počet let, po které osoby seniorského věku obývají jejich současný dům či byt, dosahuje 35 let⁶ (graf č. 3). Naposledy se tedy senioři dotazovaní ve výzkumu GGS 2005 stěhovali, když jim bylo v průměru zhruba 30 až 40 let, tedy ve středním věku⁷.

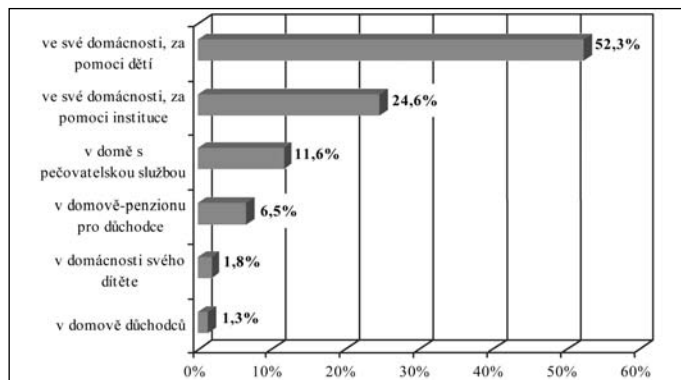
Nízká mobilita starších osob se promítá i do „kvality“ jejich bydlení posuzované z hlediska informace o tom, kdy byl dům nebo byt, v němž nyní žijí, postaven. Senioři totiž v převážné většině případů bydlí v budovách, které byly postaveny před rokem 1980, přičemž byty seniorů byly nejčastěji postaveny mezi lety 1961 až 1970, domky dokonce o mnoho dříve – mezi lety 1919 až 1945, tzn. před více než šedesáti lety (a není ani výjimkou, pokud senior bydlí v domku postaveném před rokem 1919). V novějších bytech či domech, postavených po roce 1990, žije jen naprosto zanedbatelný podíl domácností seniorů (viz graf č. 4), z čehož je patrné, že strategie přípravy na důchodový věk u nás zatím v podstatě vůbec nezahrnuje možnost přestěhování se

na stáří do novějších budov (potažmo například koupi bytu v novostavbách, která je však v současné době vzhledem k cenám nových bytů velice nákladná), jejichž údržba a případné opravy bývají ve srovnání s bydlením v budovách starších podstatně levnější. V tomto kontextu je zajímavé, že pokud se lidé blíží se důchodovému věku na své stáří v předstihu v souvislosti s bydlením nějak připravují, omezují se tato opatření ponejvíce pouze na obnovu předmětů usnadňujících chod domácnosti (např. pračky). Hledání přiměřeného bydlení (levnějšího, v nižší patře, blíže rodině apod.) či úprava bytu pro bezpečnější pohyb a činnosti (např. instalování madel v koupelně, odstranění prahů, výměna zámků či výměna plynových spotřebičů za elektrické) patří mezi strategie, které při přípravě na stáří figurují až na posledních místech⁸.

Poměrně pozitivním zjištěním nicméně je, že přestože lidé seniorského věku bydlí často ve velmi starých budovách, **standard jejich bydlení** v podobě přístupu k tekoucí vodě a sociálnímu zařízení je **v dnešní době na velmi dobré úrovni**, neboť téměř všechny domácnosti mají přístup k tekoucí vodě přímo ve svém bytě či domě a zároveň mají v domku či bytě k dispozici též vanu či sprchu i splachovací toaletu. V tomto směru se domácnosti seniorů nijak neliší od domácností mladších osob.

Důvodem nižší ochoty své současné bydliště změnit může být rovněž fakt, že **starší lidé jsou se svým bydlením velmi spokojeni**. V porovnání s mladšími lidmi dosahovaly jejich odpovědi na stupnici 0 až 10 (kde 0 znamenala naprostou nespokojenost a 10 naopak naprostou spokojenost) v průměru vyšších hodnot (8,5 oproti 7,6 bodům), přičemž zároveň je možné říci, že spokojenost s bydlením klesá spolu se snižujícím se věkem dotazovaného⁹. Při detailnějším pohledu na spokojenost s bydlením u osob seniorského věku lze konstatovat, že čím je vyšší obytná plocha bytu/rodinného domu, v němž žijí, tím pozitivněji je bydlení hodnoceno. Vyšší spokojenost s bydlením se rovněž prokázala u seniorů žijících v rodinných domcích ve srovnání s lidmi žijícími

Graf č. 5: Preferovaný způsob bydlení ve stáří v případě ztráty soběstačnosti (v %)

Pozn.: V době výzkumu bylo platné dělení pobytových institucionálních zařízení sociální péče na domovy-penziony pro důchodce a domovy důchodců. Zákon o sociálních službách (č. 108/2006 Sb.) platný od 1. 1. 2007 již uvádí pouze jedinou kategorii – domovy pro seniory.
Zdroj: Střední generace 2004

by bytech a pochopitelně též u lidí, kteří mají byt či dům v osobním vlastnictví, v porovnání s lidmi žijícími v nájemním bytě¹⁰.

Preferovaný způsob bydlení v případě zhoršení zdravotního stavu

Jak již bylo zdůrazněno v úvodu tohoto textu, většina starších lidí si přeje žít ve svém původním, přirozeném prostředí po co nejdelší dobu, což potvrzují i výsledky výzkumu Střední generace 2004. V něm měli respondenti středního a předdůchodového věku¹¹ odpovědět na otázku, jak by si představovali své stáří, až nebudou soběstační. Z jejich odpovědí (bez ohledu na vzdělání, věk či pohlaví) vyplynula **jednoznačná preference setrvání v původní domácnosti**, a to za pomoci dětí, případně odborné instituce poskytující sociální péči. Pokud by se někteří v případě zhoršeného zdravotního stavu chtěli přestěhovat, pak dominovalo ubytování v domech s pečovatelskou službou. Možnost přestěhovat se ke svému dětem či do domova důchodců by zvolilo jen velmi málo lidí (graf č. 5).

Z uvedených výsledků je tedy patrné, že převážná většina mužů a žen by si v případě, že se stanou nesoběstačnými, chtěla zachovat své soukromí a alespoň částečnou nezávislost. Pomoc svých dětí ve stáří by mnoho lidí uvítalo, ovšem za předpokladu odděleného bydlení, na čemž se shodují jak lidé středního věku, tak i samotní senioři¹². Naprostá většina z nich se totiž domnívá, že starší nemocní rodiče, kteří již nejsou schopni se o sebe plně postarat, by měli **žít odděleně od svých dětí**, nicméně v jejich blízkosti, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči. Preference odděleného bydlení tedy nad společným soužitím jednoznačně převládá, a to i za cenu toho, že děti z důvodu velké vzdálenosti místa svého bydliště rodičům potřebnou péči poskytovat nebudou (tabulka č. 3). Tito lidé jsou si pravděpodobně vědomi možných rizik spojených se společným soužitím více generací, ke kterým bývá nejčastěji řazeno vypětí manželského/partnerského vztahu dospělých dětí v důsledku přítomnosti nesoběstačného

Tabulka č. 3: Názory na ideální soužití dospělých dětí a jejich starých/nemocných rodičů, kteří již nejsou schopni se o sebe plně postarat, podle věku (v %)

	45–59 let	60 a více let
Staří rodiče by měli žít u svých dětí, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči.	12,5	11,2
Staří rodiče by měli žít odděleně od dětí, ale v jejich blízkosti, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči.	74,3	74,6
Staří rodiče by měli žít odděleně od dětí i za cenu toho, že jim děti nebudou moci potřebnou péči poskytovat.	13,2	14,2

Zdroj: Střední generace 2004; Život ve stáří 2002

rodiče jednoho z partnerů a dále pak časté spory s vnoučaty (Baker, 1993).

Institucionální péče o seniory v ČR

V případech, kdy se soběstačnost staršího člověka snižuje natolik, že již není možné, aby žil sám ve své původní domácnosti, a pomoc ze strany rodinných příslušníků je nedostačující nebo úplně chybí, přichází na řadu péče institucionální. V České republice jsou však možnosti volby institucionální péče o seniory značně limitované, neboť ústavní péči u nás reprezentují v podstatě pouze domovy pro seniory, jejichž kapacita je omezená a územní rozmístění nerovnoměrné, o čemž svědčí údaje v tabulce č. 4 prezentující počty a kapacity těchto zařízení podle krajů. V roce 2007 bylo dle dat ČSÚ v České republice celkem 463 domovů pro seniory s celkovou kapacitou 41 618 lůžek. Pokud vztáhneme tyto údaje k celkovým počtům osob seniorského věku, tedy k počtu potenciálních uchazečů o umístění v těchto zařízeních, zjistíme, že z věkové skupiny 60 a více let by v celorepublikovém průměru mohl získat místo v některém z těchto zařízení pouze zhruba každý padesátý třetí senior, ve věkové skupině 80 a více let, kde je pravděpodobnost ztráty soběstačnosti a potřeby institucionální péče mnohem vyšší, by mohl být v domovech pro seniory ubytován přibližně každý osmý člověk. Z regionálního pohledu se

jednoznačně nejpozitivněji jeví situace v kraji Ústeckém, kde je v přepočtu na počet obyvatel ve věku 60 a více let nejvíce míst v domovech pro seniory, a dále pak v kraji Zlínském a Jihočeském. V opačném směru se vyděluje Hlavní město Praha, v němž na jedno místo v domově pro seniory připadá téměř 98 osob ve věku 60 a více let (tabulka č. 4).

Zde je namístě připomenout, že zájem o umístění v těchto zařízeních výrazně převyšuje jejich nabídku, domovy mají často rozsáhlé seznamy žadatelů o umístění, kteří z důvodu nedostatečných kapacit musejí v některých případech na kladné vyřízení své žádosti čekat i poměrně dlouhou dobu. V roce 2007 dosahoval počet neuspokojených žadatelů o umístění v některém z domovů pro seniory na území celé České republiky 48 131 (tabulka č. 4) (Statistická..., 2008), z krajského pohledu pak byl nejvyšší počet neuspokojených žadatelů připadajících na jedno místo v domově pro seniory v Plzeňském a Moravskoslezském kraji, nejnižší naopak v kraji Jihočeském a na Vysočině. Převis poptávky nad nabídkou však může být způsoben několika faktory. Jedním z nich může být neexistence odpovídajících alternativních služeb umožňujících život v přirozeném prostředí, případně nedostatečná informovanost o alternativních sociálních službách (Konceptce..., 2006). Další příčinou vysoké poptávky je též skutečnost, že mezi žadateli o umístění

v domovech pro seniory se v některých případech nacházejí i lidé, kteří o umístění prozatím zájem nemají, ale svou žádost právě z důvodu povědomí o převisu poptávky nad nabídkou a o mnohdy dlouhých čekacích lhůtách podávají s předstihem, aby si zajistili větší šanci získat místo v době, kdy ho budou skutečně potřebovat (může se však stát, že ani v budoucnu se do situace vyžadující institucionální péči někteří nedostanou a žádost si tedy v podstatě podávají zbytečně). Tito lidé tedy mohou seznamy čekatelů uměle navyšovat, nicméně i přesto je možné říci, že mnohé domovy důchodců mají své kapacity zcela nedostačující.

Zajímavým údajem svědčícím o kvalitě pobytu v těchto typech zařízení zejména ve smyslu zajištění dostatečného soukromí a důstojnosti života jednotlivce je informace o tom, kolik seniorů obývá společně jeden pokoj. V celorepublikovém průměru představuje podíl jednolůžkových pokojů v domovech pro seniory 47 %, dvoulůžkových 42 % a tří- a vícelůžkových 11 %. Obyvatelé ve vícelůžkových pokojích tak mnohdy musejí sdílet pokoj, v tomto případě jejich nový domov, s nějakou další, pro ně zpočátku zcela cizí osobou (nejedná-li se o využití dvoulůžkových pokojů manželi či partnery, které je naopak jednoznačnou výhodou), což je pro většinu lidí, bez ohledu na věk, velmi obtížné (Levická, Tomašovičová, 2004). Jak uvádí M. Lipner „Bydlení ve vícelůžkových pokojích přináší výrazné životní zneklidnění, vytvářené nejen nuceným (a ve své podstatě osudovým) soužitím s neznámými, mnohdy povahově značně odlišnými lidmi, ale také silný stres, způsobovaný nemožností provádět metabolické úkony, které je člověk zvyklý vykonávat v přísně střeženém soukromí... Nedostatek soukromí, nemožnost být v prostoru, který nejen fakticky, ale zejména emočně považuje člověk za svůj, je tedy pro něj výrazným stresorem“ (Lipner, 2006, s. 37). Důraz na soukromí jako nejčastěji vyjadřované přání starších lidí žijících v institucionálních zaří-

Tabulka č. 4: Vybrané charakteristiky domovů pro seniory (DS) podle krajů, stav k 31. 12. 2007

Kraj	Počet zařízení	Kapacita zařízení	Počet uživatelů	Počet obyvatel 60+	Počet obyv. 60+ na 1 místo v DS	Počet neuspokojených žadatelů	Neuspokojení žadatelé na 1 místo v DS
Hl. m. Praha	24	2 865	2 550	279 322	97,5	3 660	1,3
Středočeský	60	5 147	4 908	249 703	48,5	4 164	0,8
Jihočeský	33	3 012	2 899	132 726	44,1	1 822	0,6
Plzeňský	18	1 563	1 513	122 583	78,4	2 971	1,9
Karlovarský	12	877	839	60 195	68,6	1 346	1,5
Ústecký	45	4 764	4 404	162 913	34,2	3 277	0,7
Liberecký	16	1 312	1 235	88 071	67,1	1 030	0,8
Královéhradecký	33	2 363	2 265	122 034	51,6	3 544	1,5
Pardubický	17	2 094	1 960	108 632	51,9	1 747	0,8
Vysočina	23	2 329	2 254	108 149	46,4	1 501	0,6
Jihomoravský	48	4 096	3 967	247 959	60,5	6 183	1,5
Olomoucký	29	2 765	2 628	135 302	48,9	2 728	1,0
Zlínský	38	3 091	2 991	126 041	40,8	4 792	1,6
Moravskoslezský	67	5 340	5 252	253 441	47,5	9 366	1,8
Celkem ČR	463	41 618	39 665	2 197 071	52,8	48 131	1,2

Zdroj: ČSÚ, MPSV

zeních samozřejmě není v rozporu s potřebou sociálního kontaktu (o který však bývají starší lidé lecky připravováni) a neznamená nutně touhu být v pokoji sám, nýbrž mít možnost rozhodnout, zda a s kým chce pokoj sdílet či nikoliv (Lipner, 2006). Velmi důležitá je proto svoboda volby a možnost rozhodovat o sobě a způsobu svého života, a to i v případě, že se člověk stane neso- běstačným.

Vedle výše uvedené formy ústavního bydlení existuje pro starší lidi ještě další možnost. Senioři, kteří z důvodu zhoršeného zdravotního stavu potřebují pomoc pečovatelské služby ale kteří si zároveň chtějí zachovat svoji autonomii v podobě individuálního bydlení v kombinaci s poskytováním nejruznějších služeb, mohou využít nabídky domů s pečovatelskou službou. V nich mají obyvatelé naprosté soukromí a vedle pečovatelských služeb jsou v nich poskytovány i další, doplňkové služby, jako například zajištění stravování, praní prádla, mohou se setkávat v klubech důchodců apod. (Vohralíková, Rabušic, 2004). V roce 2006¹³ bylo u nás 908 domů s pečovatelskou službou se 29 148 bytovými jednotkami, v nichž trvale žilo 32 426 osob (tj. většinu bytů v domech s pečovatelskou službou obývají jednotlivci). I v tomto případě jsou však kapacity nedostačující.

Závěr

Z analýzy založené na datech z výzkumu Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy vyplynulo, že lidé ve věku 60 a více let žijí nejčastěji ve dvoučlenných domácnostech společně se svým partnerem, u starších žen spolu s narůstajícím věkem velmi výrazně přibývá těch, které žijí osaměle. Lidé seniorského věku bydlí častěji než lidé mladší v rodinných domcích, zastoupení bydlení v bytech a domech je nicméně téměř vyrovnané. Pokud však senior bydlí sám, obývá spíše byt nežli dům. V případě rodinných domů je mají senioři z převážné většiny případů v osobním vlastnictví, u bytů je tento podíl nižší, spolu s vlastnictvím družstevním však nad pronájem stále převládá a majitelů bytů nalezáme mezi seniory podstatně více než mezi lidmi mladšími. Z hlediska velikosti bytu či domku je možné říci, že lidé ve věku nad 60 let nejčastěji obývají byty či domy o velikosti obytné plochy 40–59 m². Ve srovnání s mladými lidmi však podstatně častěji jejich obydlení disponují obytnou plochou přesahující velikost 80 m², nežli dříve i 100 a více m², a to i v případě domácností jednotlivců, kdy již můžeme hovořit o tzv. nadspotřebě bydlení (Lux, 2002; Lux, Sunega, 2006). Tito lidé se pak pochopitelně mohou ocítat v horší ekonomické situaci zapříčiněné vysokou mírou zatížení výdaji na bydlení. I přes tuto výraznou ekonomickou zátěž, kterou pro ně mohou jejich nadměrné byty či domy, ve kterých původně žili s rodinou, vychovávali děti a v nichž nyní žijí pouze se svým partnerem nebo zcela sami, představovat, však nejsou lidé seniorského věku

z mnoha (pochopitelných) důvodů příliš ochotni ke stěhování do bytů menších. Dalším z důsledků neochoty seniorů měnit své zažité prostředí je též skutečnost, že mnohdy obývají i velmi staré domy, kde náklady na údržbu a případné opravy mohou být ve srovnání s domy novějšími podstatně větší. I přes tyto „negativní“ aspekty jsou nicméně senioři se svým bydlením v průměru velmi spokojeni.

Z mnoha výzkumů dlouhodobě vyplývá, že většina starších lidí si zcela jednoznačně přeje žít ve svém původním přirozeném prostředí i v případě ztráty soběstačnosti zapříčiněné zhoršujícím se zdravotním stavem a zachovat si tak své soukromí a alespoň částečnou nezávislost. Důležité je proto zamezit nevhodnému umísťování seniorů do institucionální péče v případě, kdy to není nezbytně nutné a kdy může být příčinou buď špatná bytová situace v rodině, nebo nedostatečná nabídka sítě terénních služeb, s jejichž podporou a pomocí by mohl člověk se specifickými potřebami setrvat v přirozeném prostředí (Koncepce..., 2006). Limitem života seniorů v původním prostředí tedy může být nedostatečná nabídka terénních a ambulantních služeb (a mnohdy i nedostatečná informovanost o těchto způsobech zajištění potřeb osob ztrácejících svoji soběstačnost), proto je třeba jejich působnost rozšiřovat a dostatečně reflektovat aktuální individuální potřeby jedince.

Pro zajištění optimálního života v původním bytě i při ztrátě soběstačnosti je kromě zajištění nabídky terénních a ambulantních služeb třeba utvářet i další, širší podmínky pro plnohodnotný a samostatný život. Patří mezi ně kupříkladu budování bezbariérových přechodů, zajištění nízkopodlažní veřejné dopravy, podpora tísňové péče, vytváření bezpečného prostředí, úzká spolupráce s policií z důvodu předcházení kriminálními činy páchanými na seniorech apod. Jednou z konkrétních ukávek nadstandardních služeb pro seniory může být provozování pojízdného úřadu, kdy pracovníci bezplatně dojíždějí do domácností seniorů a oni tak nemusejí za účelem zařízení běžných úředních záležitostí navštěvovat úřady.

V neposlední řadě je třeba mít na paměti, zejména v kontextu současné deregulace nájemného, též otázku finančních nákladů seniorů na jejich současné bydlení, kdy se pro mnoho starších lidí mohou stát výdaje za nájemné a energie a služby neúnosné. V této souvislosti je třeba porovnat výdaje za případnou adresnou pomoc těmto seniorům s výdaji za ubytování a péči v institucionálních zařízeních, která je bezesporu nákladnější (viz např. Bruthanová, Červenková, 2004), a hledat vhodnou formu pomoci, která by mohla zahrnovat například slevy na nájemném v obecních bytech (což samozřejmě předpokládá rovněž jejich dostatečnou nabídku) a podporu výměny větších bytů za menší.

V případech, kdy se i přes veškerou snahu o zajištění péče v domácím prostředí stane nevyhnutelnou péče ústavní, je nutný individuální přístup ke každému z uživatelů

a snaha co nejvíce přiblížit pobyt uživatelů životu v domácím prostředí, spolu se zachováním co nejvyšší míry soukromí. Toho může být dosaženo kupříkladu zajištěním možnosti vybavení pokoje vlastním nábytkem či redukcí vícelůžkových pokojů (zejména těch, které jsou určeny pro tři a více osob, neboť dvoulůžkové pokoje je do určité míry nutné zachovat pro případ, kdy se do domovů pro seniory přestěhuje společně partnerský pár). V případě nutnosti či požadavku péče rezidenční by měl být brán v potaz rovněž stresující vliv častějších stěhování, a budována proto taková zařízení sociální a sociálně-zdravotní péče, která umožňují od určité úrovně úpravy obývaného prostoru směrem k možnosti zajišťovat tam stále potřebnější sociální a zdravotní služby (Lipner, 2006). Neustále je přitom třeba mít na paměti, aby měli lidé seniorského věku zajištěnou dostatečnou možnost zvolit si, kde, s kým a za jakých podmínek chtějí žít.

1 Tento příspěvek byl řešen v rámci grantového projektu MŠMT „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004).

2 V článku je vzhledem k jeho tematickému zaměření pracováno vždy pouze s odpovědnými relevantními částmi dotazovaných. Nejčastěji se přitom jedná o osoby ve věku 60–79 let, přičemž spodní věková hranice byla zvolena mimo jiné s přihlédnutím k zajištění dostatečné velikosti zkoumaného podsouboru osob, horní věková hranice je totožná s horní věkovou hranicí stanovenou pro výběrové šetření GGS 2005. V případě, že se ukáží zajímavé výsledky při srovnání situace seniorů se situací mladších respondentů, budou tato zjištění v textu rovněž uvedena.

3 Pojmem domácnost je v tomto textu myšlena domácnost bytová, která je tvořena osobami žijícími společně v jednom bytě (resp. domě).

4 Byt v osobním vlastnictví některého člena či členů domácnosti obývá necelá třetina osob mladších 60 let, více než dvě pětiny naopak žijí v bytech nájemních. V případě bytů družstevních mezi seniory a osobami mladšími rozdíl shledán nebyl.

5 Dopečet do 100 % tvoří kategorie zaměstnavatel některého člena domácnosti (3 %), jiná soukromá organizace, firma (8 %) a bytové družstvo (5 %).

6 Medián je rovněž 35 let, modální interval v případě agregace do pětiletých skupin je 35–39 let.

7 Porovnáme-li v tomto ohledu seniory s osobami mladšími, průměrná délka bydlení v současném bytě či domě pochopitelně klesá spolu s klesajícím věkem respondenta – v případě osob ve věku 45–59 let dosahuje průměr 23 let, u osob ve věku 30–44 let 14 let a u nejmladších respondentů spadajících do věkové skupiny 18–29 let je to 12 let.

8 Strategie přípravy na stáří byly zjišťovány ve výzkumech Střední generace 2004 a Život ve stáří 2002 realizovaných Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí (podrobněji viz níže). Z těchto výzkumů vyplynulo, že průměrně bydlení hledají/hledala 4 % respondentů šetření Střední generace a 18 % respondentů šetření Život ve stáří a upravuje/upravovalo byt pro bezpečnější pohyb a činnosti 7 %, resp. 13 % respondentů. Ostatními zjišťovacími strategiemi bylo spojení a další způsoby tvorby finančního zabezpečení, praktikování zdravého životního stylu, koníčky, další vzdělávání a shromažďování informací o nabídce služeb pro seniory.

9 K podobným závěrům dospěl též Lux při analýze výsledků výzkumu Postoje k bydlení 2001 (Lux, 2002, s. 8).

10 Musil ve své sociologii bydlení vysvětluje vyšší spokojenost starších lidí s jejich bydlením ve srovnání s lidmi mladšími tím, že nemožou očekávat zlepšení své hospodářské situace a kromě toho mají nižší nároky. Z toho důvodu jsou se svým bydlením nejspokojenější, resp. nejsmířenější (Musil, 1971).

11 Výzkum byl zaměřen na respondenty ve věku 45–59 let, přičemž dotazáno bylo celkem 1059 osob (52 % mužů a 48 % žen).

- 12 Na jejich názory byl zaměřen výzkum Život ve stáří z roku 2002, ve kterém bylo dotázáno 1036 respondentů ve věku 60 a více let (40 % mužů a 60 % žen; horní věková hranice nebyla předem určena, nejstaršímu respondentovi nicméně bylo 94 let).
- 13 Údaje za rok 2006 uvádíme proto, že v roce 2007 přestalo MPSV informace o domech s pečovatelskou službou publikovat.

Literatura:

- Alan, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989.
- Baker, M. *Families in Canadian Society. An Introduction*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson Ltd., 1993.
- Berger, P. L. - Luckmann, T. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Bydlení seniorů. *Veřejná správa*, 1999, roč. 10, č. 41, s. 22-23.
- Červenková, A. - Bruthansová, D. *Náklady na ústavní sociální péči a služby podporovaného a chráněného bydlení*. Praha: VÚPSV, 2004.
- Datový soubor *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* (GGS: Generations and Gender Survey), 2005.
- Datový soubor *Střední generace*. Praha: VÚPSV, 2004.
- Datový soubor *Život ve stáří*. Praha: VÚPSV, 2002.
- Haškovcová, H. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, 1990.
- Jarošová, D. *Senioři v domácí péči – zdravotní a sociální charakteristiky*. In: Sýkorová, D. - Chytil, O. (Eds.) *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta OU, 2004.
- Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporujících sociální začlenění uživatele do společnosti*. Praha: MPSV, 2006.
- Kubalčíková, K. *Přirozené prostředí jako významný aspekt poskytování sociálních služeb seniorům*. In: Glosová, D. a kol. *Bydlení pro seniory*. Brno: ERA, 2006.
- Kuchařová, V. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: VÚPSV, 2002.
- Levícká, J. - Tomašovičová, A. *Možnosti zachování autonomie jedince v domovech důchodců*. In: Sýkorová, D. - Chytil, O. (Eds.) *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta OU, 2004.
- Lipner, M. *Základní principy bydlení seniorů z hlediska sociálního a sociálně-zdravotního*. In: Glosová, D. a kol. *Bydlení pro seniory*. Brno: ERA, 2006.
- Lux, M. *Spokojenost českých občanů s bydlením*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.
- Lux, M. - Sunega, P. *Vývoj finanční dostupnosti nájemního a vlastnického bydlení v průběhu hospodářské transformace v České republice (1991–2003)*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2006, roč. 42, č. 5, s. 851-881.
- Lux, M. et al. *Standards bydlení 2003/2004. Bytová politika v ČR; efektivněji a cíleněji*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004.
- Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002*. (2002) OSN [on-line] Poslední revize 1.8.2008 [cit. 2008-12-16] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>
- Musil, J. *Sociologie bydlení*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1971.
- Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008–2012*. (2008) Praha: MPSV. [on-line] Poslední revize 1.8.2008 [cit. 2008-12-16] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5045>
- Řeháková, B. *Vzorové přátelství v české společnosti*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2003, roč. 39, č. 4, s. 509-528.
- Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2007*. Praha: MPSV, 2008.
- Svobodová, K. *Stárnutí obyvatelstva České republiky podle pohlaví a genderu*. *Demografie*, 2006, roč. 43, č. 2, s. 109-118.
- Sýkorová, D. *Prostor a věci v kontextu stáří*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 401-421.
- Vohralíková, L. - Rabušic, L. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VÚPSV, 2004.
- www.czso.cz

Autorka je pracovnící VÚPSV a problematikou rodiny se dlouhodobě zabývá.

Integrační funkce rodiny v procesu migrace Hlavní zjištění projektu Interface

Milada Horáková, Pavel Bareš

Tento příspěvek shrnuje hlavní zjištění projektu Interface¹ realizovaného v pěti vybraných zemích EU v letech 2006–2008, který byl primárně zaměřen na výzkum rodinného života migrantů. Příspěvek je zkrácenou syntézou vypracovanou výzkumnými týmy Belgie, České republiky, Finska, Itálie a Německa. Výběr zemí reflektoval snahu získat informace ze zemí s různě dlouhou imigrační historií. Výzkum neusiloval o získání reprezentativních dat o rodinách migrantů žijících ve vybraných evropských zemích, ale o zachycení rozmanitých podob uspořádání rolí a funkcí uvnitř rodin imigrantů a poznání jejich variability. Hlavním cílem bylo zjištění významu role rodiny v procesu integrace imigrantů, tj. do jaké míry rodina pomáhá překonat dopady nejtěžších migračních zkušeností, zdali je výhodou nebo přítěží při procesu začleňování imigrantů do hostitelské společnosti.

Česká republika se postupně stává imigrační zemí. Ekonomické stimuly zahraničních migrací dosud převládají, ale v průběhu doby roste zájem stále většího počtu cizinců o usídlení (Horáková, M., 2008; Uherek, Z., Horáková, M., Pojarová, T., Korecká, Z., 2008). Není proto překvapivým zjištěním, že se slučují rodiny migrantů, ani to, že mezi přistěhovalci roste podíl žen. Zatímco v roce 2000 pobývalo v ČR za účelem sloučení rodiny 47 tis. cizinců, v roce 2007 již více než 111 tis. (Srb a kol., 2008: 56, Křovák a kol., 2001: 30). Rodinné migrace mění do značné míry jejich povahu a smysl. Ekonomické motivy migrací se rozšiřují o neméně významné citové, výchovné, vzdělávací i kulturní motivy.

Moderní rodina prochází výraznými transformacemi. Lze jen stěží striktně určit její kompozici. Typický model rodiny dnes netvoří jen klasická úplná nukleární rodina (rodiče a děti) spojená pokrevními svazky, ale vzniká i řada dalších variant a „mezitypů“ počínaje neúplnými rodinami, v nichž žije s vlastními dětmi jeden dospělý, až po rodiny, které nespojuje pokrevní příbuzenství anebo jen částečně, a dokonce i rodiny, které založily osoby stejného pohlaví. Moderní rodinu lze definovat i jako společenství osob žijících pospolu na základě citových vazeb. Takovéto volné vymezení rodiny se stalo i základem pro pracovní definici výzkumného projektu Interface (Bracalenti, R. et al., 2006. The family: social and cultural transformations at the beginning of the new millenium, Istituto Psicoanalitico per le Ricerche Sociali Roma. s. 18).

Migrace se podílí významným způsobem na změnách tradičních forem rodinného života. Vznikají nadnárodní domácnosti propojené sociálními sítěmi přesahujícími hranice (Bryceson, Vuorela; 2002, Guarnizo, Smith, 1998; Hagan, 1998; Portes, 2001:182; Waldinger, Fitzgerald, 2004:1187). Variabilita typů rodin se tak dále zvyšuje; rodinu nemusí tvořit pouze osoby citově blízké žijící v daný okamžik pospolu, ale i osoby cito-

vě blízké žijící po určitou dobu odděleně v jiné zemi. Osoby citově blízké tvořící rodinu obvykle usilují o sloučení rodiny.

Rodina jako základní společenská jednotka plní významné funkce citové, reprodukční a výchovné si také zaslouží náležitou pozornost státu. Ta by se měla promítnout v integračních politikách. Politika slučování rodin si původně kladla za cíl redukcii nových migrací a stabilizaci těch, které přerostly z dočasných v trvalé. V mnoha evropských zemích paradoxně vedla k dalšímu růstu migrací jejich řetězením. Nejsou to pouze ekonomické stimuly, ale integrační politiky dnes samy o sobě vyvolávají nové a nové migrace. Díky migracím se formují transnacionální sítě, které významným způsobem propojují různé části světa. Nadnárodní sociální sítě spojují oblasti, z nichž migranti pocházejí, s oblastmi, v nichž se usídlili. Tyto sociální sítě² hrají klíčovou roli nejen v nastartování dalších migrací, ale i při integraci členů imigrantských rodin do hostitelských společností. Postupně vzniká jakési migrační perpetuum mobile, nekončící proces migrací, který mění tvář mnoha vyspělých společností v celém světě (Castles, Miller, 2003).

Klasické migrační teorie, které vysvětlují migrace převážně ekonomickými stimuly - tzv. „pull-push model“ - selhávají v situaci, kdy je třeba vysvětlit, proč jedni migrují, zatímco jiní setrvávají za stejných socio-ekonomických podmínek nadále v zemi původu. Rovněž dostatečně neosvětlují, proč migranti při své volbě mezi zeměmi nového usídlení volí určitou zemi či země a jiné zavrhují. Migrace se dnes stává do značné míry nezávislá na ekonomických stimulech, které ji původně iniciovaly. Stále zřetelněji vystupují do popředí sociální stimuly, které podněcují současné moderní migrační pohyby. V těchto migračních pohybech hrají stále větší roli sociální kanály a sítě. Migrace ve svých důsledcích mění sociální strukturu způsobem, který vede k nastartování dalších migrací (Massey, 1990, s. 97). Vzni-

kají nadnárodní komunity, které se podílejí na sociálních změnách jak v zemích původu, tak v zemích usídlení. Nadnárodní komunity bývají ovlivněny různými národními migračními politikami aplikovanými vůči politickým a ekonomickým migrantům (Rex, J., 2002, s. 51).

Charakter sociálních sítí a sociální kapitál, který se na jejich základě utváří,³ do značné míry ovlivňuje samotný proces integrace celé rodiny (Koser, 1997). Přestože rodinné migrace sílí, víme jen málo o jejich kompozici a fungování. V České republice až doposud neexistovaly práce, které by se primárně zaměřovaly na rodinný život imigrantů. Určité dílčí poznatky lze nalézt v různých tematických studiích, které se však životu rodin migrantů věnovaly jen okrajově a zaměřovaly se pouze na určitý specifický aspekt rodinného života. Existující zdroje informací o rodinách imigrantů nejsou mnohdy vzájemně porovnatelné; ať již proto, že analyzují odlišné fenomény, nebo proto, že používají odlišné metodické postupy. Poznatky o rodinném životě migrantů jsou mozaikovitě a získání ucelenější představy předpokládá studium pramenů zaměřujících se na situaci migrantů, nicméně úlohy rodiny v procesu integrace se dotýkajících často jen okrajově (Bareš 2008).⁴ Práce zaměřující se systematicky na studium rodiny migrantů jsou v České republice spíše ojedinělé (např. Nešporová, 2007).

Metodologie výzkumu

Prvním krokem bylo shromáždění dat o trendech ve vývoji rodinných migrací v České republice a zmapována byla rovněž literatura vztahující se k migracím a rodinám; poté byly zorganizovány dvě „focus groups“: 1) s reprezentanty institucí pomáhajících rodinám při integraci a 2) s reprezentanty rodin imigrantů.

Dalším krokem byl terénní výzkum v rodinách imigrantů. Jednotkou zkoumání byly rodiny. V každé rodině se uskutečnilo trojí sezení se všemi členy rodiny (pokud to bylo uskutečnitelné). Narace jednotlivých členů rodiny byly shromažďovány metodou „mini-focus group“. Rodinné narace byly dále analyzovány a vyhodnoceny podle vybraných témat. Každý národní výzkumný tým analyzoval jedno z vybraných témat, pouze v ČR byla analyzována témata dvě. Společná databáze o rodinách migrantů vytvořená ze všech narací shromážděných v rámci výzkumného projektu Interface ve všech vybraných zemích následně sloužila k analýze shromážděných empirických dat. Společným jazykem pro komparativní analýzu byla angličtina.

Stěžejní částí projektu byly rozhovory se členy rodin imigrantů. Vyprávění probíhalo v jazyce hostitelské země, v některých případech za přítomnosti tlumočnicka. V každé zemi proběhly 3 rozhovory s 10–20 rodinami v závislosti na velikosti země. Výzkum

měl kvalitativní povahu. Ambicí výzkumných týmů nebylo shromáždění reprezentativních dat o rodinách migrantů žijících ve vybraných evropských zemích, spíše zjištění variability struktury a funkcí rodin migrantů a jejich proměny v čase. Zkoumaný vzorek zahrnoval 77 rodin migrantů žijících v pěti členských státech EU; hlavní podmínky, jichž se v rámci existujících možností drželi všichni partneři, byly:

- Vybrané rodiny migrantů byly ze země mimo EU (tzv. „třetích zemí“), v nichž existují silné migrační (politické či ekonomické) tlaky. Do šetření nebyly zahrnuty bohaté rodiny imigrantů z ekonomicky vyspělých zemí se stabilním politickým systémem, neboť ty zpravidla řeší kvalitativně zcela odlišné problémy.
- Objektlem zkoumání byla nukleární rodina; při každém interview měli být přítomni alespoň dva členové rodiny reprezentující dvě generace.
- Smíšená manželství mezi občanem (občankou) a cizinkou (cizincem) mohou být v jiné situaci z hlediska integrace proto, že jeden z manželů je občanem; výzkum se proto soustředil na rodiny tvořené cizinci.
- Výzkum se zaměřil na rodiny pobývající v hostitelské zemi déle než pět let, které řeší běžné životní starosti.
- Cílem výzkumu bylo studium integračních procesů „nových“ přistěhovalců. Čas pobytu rodiny v hostitelské zemi měl být delší než 5 let, ale neměl přesáhnout 15 let. Pracovním výzkumných týmů partnerských organizací vyhledali rodiny migrantů a uskutečnili s nimi rozhovory. Audiozáznam narací byl zaznamenán písemně a na základě transkripce byly zpracovány 3–4stránkové zprávy o každé rodině. V souhrnné tabulce partnerské organizace každou dotazovanou rodinu charakterizovaly podle 26 hlavních ukazatelů⁵, jež ostatním partnerům umožnily rychle identifikovat rodiny, které byly nejvíce relevantní pro účely jednotlivých tematických analýz⁶, a soustředit se tak při analýze na rodiny, které lze považovat za nejvíce relevantní pro tu kterou tematickou oblast. Na základě údajů z tabulky (respektive kategorie či kategorií relevantních pro příslušnou oblast) se partneři z jednotlivých národních týmů zaměřili na analýzu vybraných záznamů shrnujících rodinné biografie.

Tento příspěvek se omezuje na nejvýznamnější zjištění z obou „focus groups“ a na nejdůležitější výsledky analýzy rodinných narací, neboť ty byly pro zodpovězení uvedené otázky klíčové. Cílem mapování trendů vývoje rodinných migrací a existující literatury bylo zařazení rodinných migrací do relevantních souvislostí.

Výhody a nedostatky použité metody

Často uváděnou výhodou mezinárodní komparace je všeobecně fakt, že umožňuje výzkumníkům porozumět jiným kulturám

a jejich institucím. Je také příležitostí k prohloubení znalostí o vlastní společnosti tím, že prostřednictvím srovnání s jinými společnostmi umožňuje získat odstup od předpokladů a vnímání vlastních té které společnosti. Kromě samotných získaných poznatků mezinárodní komparace zprostředkovává výzkumníkům kontakt s odlišným vědeckým zázemím. To umožňuje vědecké komunitě osvojit si reflexivní náhled na kulturní podmínky vlastní výzkumné praxe (Lisle, 1985: 26 citováno podle Hantrais and Mangen, 1998: 3).

Vzhledem ke zvolenému přístupu probíhala mezinárodní komparační analýza v průběhu analytického procesu, ne pouze na jeho konci. Díky takovému přístupu byla také získána velmi rozmanitá a zajímavá zjištění. Mezinárodní aspekty byly v tomto výzkumu sledovány nejen ve stadiu sbírání dat, ale také v průběhu (nikoliv jen na konci) jeho analytické fáze.

Řadu překážek ovšem zakládá potřeba překladu zjištění z jednotlivých zemí. Jazykové bariéry zjevně komplikují možnost získat srovnatelná kvalitativní zjištění a brání také tomu, aby taková data byla všem výzkumným týmům dostupná, byla jim srozumitelná a mohly s nimi pracovat při analýze. Nezbytným předpokladem pro zajištění dostupnosti dat získaných v pěti zemích byla jejich redukce, nejprve z rozhovorů na záznamy shrnující rodinné biografie a následně v důsledku překladu. Lingvistické hranice tedy představují výraznou komplikaci mezinárodních komparací.

Poslední, avšak rozhodně ne nevýznamnou skutečností je, že zvolený přístup ve svém nahlížení na procesy vedoucí k (de)integraci rodin migrantů ve společnosti dostatečně nezohledňuje roli národních integračních politik. Navzdory tomu, že ve vědecké literatuře existují tendence, které předpokládají, že dopady národního kontextu na integraci jsou spíše zanedbatelné (Joppke, 2007). Jiní autoři (Jacobs, Rea, 2007) důrazně argumentují proti takovému pohledu. Podle nich národní integrační model zůstává nadále platný. Současný vývoj integračních modelů v Evropské unii směřuje k tomu, že již nelze rozlišit jasně oddělitelné kategorie tak, jako tomu bylo v minulosti. Navzdory této konvergenci integračních politik v členských zemích EU však nelze hovořit o nějakém jejich splnutí.

Hlavní zjištění

Z „focus groups“ vyplynulo velmi pozitivní hodnocení role rodiny při integraci. Jako jednoznačně pozitivní ji vnímali samotní reprezentanti rodin imigrantů. Za rozhodující považovali zástupci imigrantských rodin především citovou podporu ostatních členů rodiny v průběhu psychicky náročného procesu adaptace a integrace rodiny v nové společnosti; kromě lásky, pocitu sounáležitosti, bezpečí a porozumění uváděli, že saturace

ekonomických potřeb je v případě migrující rodiny s dětmi snazší; dočasná absence příjmu ze zaměstnání může být nahrazena v případě potřeby sociálními příjmy. Díky spolupráci rodičů se školou se rodiny imigrantů snáze zapojují do sociálních sítí místních komunit. Rodinné migrace dávají smysl rozhodnutí migrovat, protože jsou především orientovány na budoucnost dětí. Rodina rovněž stimuluje integraci jednotlivých členů do většinové společnosti. Je to zejména vzájemná odpovědnost, která působí jako prointegrační faktor. Je však třeba připomenout, že se výzkum soustředil výlučně na rodiny s dětmi; jedinci, kteří rodinu nepřivedli (třeba proto, že by ji vnímali jako přítěž), se do výzkumného vzorku vůbec nedostali.

Také u prostředníků integrace („facilitátorů“) převládalo pozitivní hodnocení funkce rodiny, ale již ne tak jednoznačné. Facilitátory používali na některé negativní aspekty rodinných migrací, které se projevovaly zejména v zemích s delší imigrační historií. Například kritizovali výkon rodičovských rolí v rodinách imigrantů, kontraproduktivní působení některých kulturních a výchovných tradic při integraci, vyšší náklady spojené s integrací rodiny. Nelze říci, že by existovaly společné postoje „facilitátorů“ vůči roli rodiny v procesu integrace imigrantů. Přistěhovalci přicházejí z mnoha zemí a z různých příčin. Důvody příchodu, kultura země původu, sociální a ekonomický status přistěhovalců ovlivňují významně jejich motivaci k integraci. Političtí azylanti jsou podle zkušeností pracovníků nevládních organizací více motivováni k integraci než ekonomičtí migranti, přestože mnozí z nich uvažují do budoucna o návratu do země původu. Přistěhovalci, kteří přišli v důsledku nucených migrací, mnohdy tolerují nároky hostitelské země, protože očekávají, že jsou pro ně jen dočasné a oni se vrátí domů. Integrace rodin přistěhovalců v místech s vyšší kumulací jedné národnosti a kultury probíhá odlišně než integrace disperzně usídlených cizinců. Vznikají separátní společenství, kde si přistěhovalci vzájemně pomáhají. To jim na jedné straně usnadňuje každodenní existenci, ale na druhé straně zpomaluje jejich začlenění do lokálních společenství.

V případě nucené migrace je role rodiny vnímána jako jednoznačně pozitivní. Rodina posiluje snahu o integraci, protože v sázce je budoucnost dětí. Rodina uspokojuje kromě základních biologických potřeb i základní psychologické potřeby, jakými jsou: potřeba lásky, bezpečí, porozumění, sounáležitosti a sebeidentifikace. Posiluje pocit odpovědnosti dospělých, kteří si uvědomují svoji nepostradatelnost pro děti. Matky většinou hledají cesty, jak zapojit děti do sociálního okolí, a podporují kontakty s ostatními dětmi. Děti se obvykle integrují snadno. Odmítání dětí ve škole (základních i středních) není časté, excesy se objevují jen výjimečně. Mnohé děti ale po čase prožívají krizi identity. Kulturní normy kladené

rodinou mohou být v rozporu s kulturními normami běžnými v naší kultuře (která je dosti liberální) a které děti akceptují.

Významným faktorem v procesu integrace rodiny je kulturní prostředí, ze kterého rodina pochází, role členů rodiny a kulturní vzorce chování. Snaha po jejich uchování se stává pro určitý okruh přistěhovalců rodin brzdou integrace. Vnitřní konflikt bývá patrný u rodin z výrazně odlišného kulturního prostředí, než je prostředí hostitelské společnosti. Snaha po uchování kulturních tradic, zvyků a obyčejů bývá charakteristická pro muslimské rodiny. Přistěhovalci z bývalých zemí Sovětského svazu se integrují lépe pro blízkost životních stylů praktikovaných v minulosti a snáze se přizpůsobují nárokům a požadavkům sociálního okolí.

Intenzitu kulturních vazeb se zemí původu ovlivňuje široké spektrum okolností. Někteří rodiče vyvíjejí snahu po uchování kulturní identity a vztahů se zemí původu, jiní se naopak snaží, aby děti opustily své kořeny, a plně je podporují v integraci v hostitelské zemi. Někteří se dokonce snaží vymazat z paměti svých dětí vše, co je pojí s domovem pro traumatizující události, které v zemi původu rodina prožívala. Rodiče většinou podporují vzdělání dětí i jejich aktivity ve volném čase, které je sbližují s vrstevníky z řad majority, i když se pozitivní výsledek nemusí dostat.

Průběh socializace dětí v rodinách přistěhovalců se liší od průběhu socializace dítěte z majoritní společnosti. V případě rodin imigrantů je socializace inverzním procesem. Dítě se stává průvodcem rodičů systémem společnosti a usnadňuje začlenění dospělých do místní komunity. Dítě si ve škole snadno vytvoří vztahovou síť, která mu posléze umožní se pohybovat ve společnosti a dostávat se k jejím zdrojům. Dospělí si vztahovou síť mnohdy neutvoří. Jejich zaměstnání pohlcuje většinu jejich volného času a společenský život považují za „luxus“, který si nemohou dovolit. Snaží se především ekonomicky přežít.

Děti přistěhovalců bývají učenlivé, ambiciózní, někdy mívají lepší školní výsledky než děti majority. Rychle se učí jazyk hostitelské země a jejich úspěšnost ve škole zlepšuje jejich pozici ve skupině dětí a usnadňuje jejich integraci. Rodiny přistěhovalců většinou podporují vzdělání dětí a děti se ve škole snaží a bývají úspěšné. Komunikace v jazyce hostitelské země je pokládána za předpoklad úspěšné integrace, zejména dětí v základní škole. Podpora jazykové integrace dospělých je všeobecně vnímána jako prospěšná, i když je zřejmé, že cizinci ze vzdálených kultur se jazyk naučí jen stěží a cizí přízvuk jim obvykle zůstane.

Za určitých okolností může být podle názoru některých facilitátorů rodina i brzdou integrace. Vysoké sociální dávky někdy odrážejí rodiče od nutnosti hledat zaměstnání, což brzdí integraci rodiny. Brzdou integrace se může stát také striktní dodržování

kulturních tradic, které mohou v nových podmínkách tvořit bariéry mezi rodinou a společností.

Migrační zkušenost má svoji cenu

Z rozhovorů v rodinách vyplynula celá řada dopadů migrace na rodinu a na její fungování. S určitou mírou zjednodušení je lze schematicky rozdělit do těchto tří skupin:

- Objektivní cena za migraci. Tou může být např. nedostačený přístup ke zdrojům, pokles sociálního a profesního statusu, ekonomická marginalizace, diskriminace, rasismus nebo nelegální pobyt;
- Subjektivní cena za migraci. Tou bývá např. osamělost, potíže při sžívání se s novou kulturou hostitelské země, problémy s přijetím nových hodnot a norem nebo porušení či ztráta identity;
- Objektivní i subjektivní cena za migraci. Za tu lze považovat částečné či úplné rozdělení rodiny, ekonomické a osobní těžkosti v každodenním životě působící těžce na psychiku členů rodiny, problémy s nostrifikací vzdělání apod.

Migrační zkušenosti bývají prožívány různým způsobem a s různou intenzitou. Mnohé rodiny rozvinuly úspěšné strategie, kterými kompenzovaly ztráty a potíže zažité v důsledku migrace. Některé rodiny ztroskotaly při volbě vhodné strategie.

Strategie rodin při vypořádání se s problémy, jimž čelí v důsledku migrace, závisí na řadě vnitřních i vnějších faktorů. Roli zde sehrávají i různé individuální a skupinové dispozice (například náboženská orientace, kulturní původ, egalitářské či patriarchální rodinné struktury, míra důvěry uvnitř rodiny, rodinné zázemí v oblasti vzdělání), stejně jako vnější faktory (například přístup k jazykové výuce, etnickým sítím, zaměstnání a legální či nelegální pobytový status).

Dále v textu se zaměříme detailněji na tyto čtyři nejvýznamnější dopady migrace na rodiny: odloučení členů rodiny, život bez zajištěného pobytového statusu, zhoršené životní podmínky a diskriminaci.

Odloučení členů rodiny

Dočasné krátkodobé, dlouhodobé, ale někdy i trvalé rozdělení rodiny zažila většina respondentů ve všech pěti zemích. Nejtěžší bylo odloučení dětí od rodičů. Hlavním důvodem, proč se někteří rodiče rozhodli své děti v zemi původu ponechat (případně poslali do země původu děti narozené v hostitelské zemi), byla ekonomická motivace a přesvědčení o brzkém návratu. Pobyt rodičů v hostitelské zemi se obvykle výrazně protáhl a v momentě, kdy již bylo možné existenčně zajistit rodinu v nové zemi anebo nebylo možné dále žít v odloučení, přijížděly děti za svými rodiči do hostitelské země.

Separace členů rodiny bývá pragmatickým rozhodnutím rodičů, ale následky odloučení v emocionální rovině bývají nedozírné. Některé rodiny se již úplně

nescelí, členové rodiny se vzájemně odcizí, někdy se rodina rozpadne (srov. Alitolppa-Niitamo, 2002: 279). Stává se, že děti téměř neznají své rodiče a mají silnější citové vazby k prarodičům či jiným příbuzným, kteří o ně v zemi původu pečují. Sjednocení nukleární rodiny pak přivodí dětem nové odloučení od citově blízkých, což je opakovaně traumatizuje. Intenzita dopadů odloučení dětí od rodičů záležela na věku dětí, v němž k odloučení došlo, délce jeho trvání i jeho průběhu a na situacích, jež s ním byly spojeny (v jednom případě byl chlapec zanedbáván a zneužíván různými příbuznými, do jejichž péče byl rodiči postupně svěřován; své rodiče proto považoval za hlavní viníky a měl s nimi stále konflikty). V některých rodinách odloučení dětí od rodičů a s ním související narušení vztahů způsobovalo konflikty pouze po určitou dobu, ale postupně se podařilo vzájemné vztahy opět obnovit a nalézt cestu k sobě navzájem (někdy byly obnovené vztahy hodnoceny jako vřelejší než před migrací).

Odloučení se netýká pouze členů nukleární rodiny, ale zasahuje i širší rodinu; prarodiče, sourozence, strýce, tety, které jsou v mnoha kulturách zemí původu významným sociálním činitelem. Ztráta širší rodiny není jen citově náročná, ale přináší reálné problémy. Nukleární rodina zůstává v první fázi života v nové zemi odkázána sama na sebe. Péče o děti je složitější pro zaměstnané rodiče, jestliže nemají pomoc prarodičů či jiných blízkých příbuzných.

Migrace přinesla většině interviewovaných rodin vyšší ekonomickou stabilitu, pohodlnější život a vyšší míru konzumu. Pro většinu akterů byla ale zároveň zdrojem silného stresu, jehož příčinami byly: stesk po domově, osamělost, pocit cizince či outsidera stojícího stranou ostatní společnosti a praktické problémy, které s sebou přináší začátek života v jiné zemi a v novém prostředí (Marjeta, 2001). Kontrast mezi předchozím sociálním životem ukotveným v širších sociálních a rodinných strukturách a počáteční osamělostí života v nové zemi je nepřehlédnutelným atributem téměř všech imigrantských rodin.

Ztráta aktivních sociálních sítí a sociálního kapitálu bývá těžká a jejich opětné vytvoření není snadné. Mnozí rodiče trpí na počátku svého života v nové zemi nedostatkem prostoru pro socializaci. Migruje-li nukleární rodina jako celek, její primární sociální kontext (zdroj citové i materiální podpory, ochrany, bezpečí, důvěry, porozumění a uznání) získává na váze. Právě saturace základních primárních potřeb bývá někdy majoritní společností blokována.

Život bez zajištěného bytového statusu

Migrace bývá pro mnohé migranty únikovou cestou z ekonomické deprivace, perzekuce či diskriminace. Sama o sobě ale staví mnohé rodiny migrantů do nejisté situace a vyvolává novou deprivaci a diskriminaci,

i když jiného druhu a intenzity. V prvních týdnech a měsících po příjezdu zažívají téměř všichni migranti silný pocit ztráty bezpečí a trpí pocitem bezradnosti. To platí o různých skupinách migrantů bez ohledu na způsob, jakým se dostali do země. Největší dezorientaci trpí migranti, kteří se dostali do země prostřednictvím převaděčů; ale i ti, kteří přišli v rámci řetězových migrací (tj. rodinní příslušníci či příbuzní přicházejí do hostitelské země postupně), potřebují čas na sociální orientaci v novém prostředí.

Některé rodiny trpěly pocitem ztráty kontroly nad vlastními životy. Někdy se členové rodin žadatelů o azyl setkali se svévolí úředníků. Nejvíce bylo zneužíváno postavení členů rodin neregulérních migrantů, protože neměli v pořádku doklady. Domácí jim nepřiměřeně zvyšovali nájem, zaměstnavatelé jim platili extrémně nízké mzdy, vystavovali je nepřiměřené pracovní zátěži, ignorovali bezpečnost práce, odmítali s nimi uzavřít pracovní smlouvu a tím jim de facto znemožňovali případnou budoucí legalizaci pobytu. Rodiče v rodinách nelegálních migrantů byli vystaveni obrovské psychické zátěži. Bez povolení k pobytu nemohli zaručit dětem dostatečnou ochranu a emočně stabilní rodinné prostředí. Dostávali se tak do konfliktu s rodičovskou rolí vyžadující zabezpečení základních materiálních i psychologických potřeb dětí. Mnoho žadatelů o azyl vypovídalo o traumatech zažitých v počátečním období života v nové zemi. Řada z nich byla spojena právě s odloučením od rodiny a nejistým statutem.

Špatné životní podmínky

Zhruba polovina rodin žadatelů o azyl žila na počátku migrace s rodinami ve zcela nevyhovujících hygienických a bytových podmínkách. Nedostatek soukromí a potíže spojené s nedostatkem sociální orientace v počáteční fázi života v nové zemi násobily psychologické problémy, které někdy vyústily v konflikty uvnitř rodiny.

Mnoho rodin imigrantů těžce prožívalo ztrátu společenského postavení v zemi původu. To platilo zejména pro politické uprchlíky. Odchod ze země je připravil o společenské i rodinné zázemí, sociální kapitál a prioritní pozici ve společnosti, ve které něco znamenali. Nemohli nadále vykonávat aktivity, které byly zdrojem jejich identity. Mnozí byli postaveni před problém, jaký nový smysl mají dát svému životu. Politické postoje a aktivity některých politických uprchlíků se stávaly paradoxně bariérou jejich integrace do nového prostředí. Pokud by se vzdali svého politického úsilí, ztratili by tvář před svými příznivci. Někdy nenalezali pochopení ani u svých přátel z téže země původu či se stejnou národností žijících v hostitelské zemi.

Diskriminace

Diskriminace patří bohužel mezi běžné každodenní zkušenosti mnoha členů imi-

grantských rodin. Mívá různou podobu, intenzitu, trvání i zaměření. Souvisí do značné míry s etnicitou, věkem, pohlavím, sociálním statutem, profesním statutem, sociálními rolmi a mírou kulturní adaptace.

Zkušenost s diskriminací nebyla až na malé výjimky ústředním tématem vyprávění respondentů, i když z jejich vyprávění vyplynulo, že se s ní běžně setkávali. Většinou považovali určitou míru diskriminace za součást běžné migrační zkušenosti. Některé respondenty ale diskriminační zkušenost traumatizovala tak, že jevilí známky duševního onemocnění.

Nejčastěji se respondenti setkávali s diskriminací v každodenním životě. Ta se projevovovala osobními invektivami, podceňováním jejich schopností, posměšky a urážkami, vyvolanými kulturní odlišností. Diskriminace se postupně vytrácela ze života respondentů spolu s tím, jak rostla jejich znalost jazyka hostitelské země a jak se rodina postupně integrovala do prostředí místní komunity. Potvrdilo se, že rodina většinou tlumí nejdůležitější dopady diskriminace tím, že nahrazuje svým členům to, co jim nedává jejich širší sociální okolí - lásku, porozumění, uznání, důvěru.

Rodiny imigrantů se s diskriminací vyrovnávají různými způsoby, někteří problém zlehčují či ignorují, někteří si ho připouští, ale nijak neřeší, jiní reagují na diskriminační útoky neformální cestou. Jen mizivé procento obětí diskriminace vyhledává právní pomoc a řeší problém u soudu. Oběti diskriminace se spíše obracejí na nevládní organizace, které mnohdy dokážou účinně zapůsobit. Nejčastěji používanou obranou proti diskriminaci je snaha o kulturní adaptaci a zvýšení sociálního statusu.

Zkušenost s diskriminací nemusí být automaticky bariérou integrace, jak dokládají výsledky výzkumu. Přestože měla většína členů imigrantských rodin osobní zkušenost s tímto fenoménem, většina z nich se integrovala dobře. To pokládáme za důležité zjištění. Zisky z migrace v podobě vyšší životní úrovně a pocitu bezpečí kompenzují problémy vyvolané diskriminací.

Zkušenost se snížením sociálního statusu

Lidé nejčastěji migrují z ekonomických důvodů a implicitně se předpokládá, že je práce pro migranty pouze zdrojem finančních prostředků potřebných ke zlepšení ekonomické situace rodiny. Náš výzkum ale ukazuje, že to je pravda jen částečně. Práce není jen zdrojem peněz, ale má více dimenzí.

Práce je klíčovým elementem spojeným s migracemi, a to i v případě nucených migrací, kdy primárním motivem není ekonomický zájem. Práce není jen nezbytným předpokladem získávání ekonomických zdrojů pro rodinu, ale předurčuje sociální status a prestiž rodičů a následně i dětí. Bez práce se migranti cítí neužitečními a bezvý-

znamnými. V souvislosti s prací jsme objevili tři různé způsoby, jakými se mluvilo o práci: pocit neužitečnosti u žadatelů o azyl, pocity, které vyvolávala nezaměstnanost u migrantů, a pocity, které vyvolával pokles profesního statusu pracovních migrantů.

Pocit neužitečnosti

Vyprávění některých členů rodin z Finska, Belgie a Německa ukazuje, že být hostem v zemi, která nabízí žadatelům o azyl po určité dobu státní sociální podporu, není žádné velké štěstí ani úleva. Naopak, ačkoli jsou vděční hostitelské zemi, cítí se neužitečními, jsou-li odsouzeni k nicnedělání a musí „sedět doma“ stranou od ostatních, aniž by zaujímal jakoukoli aktivní roli. Je třeba mít na zřeteli všechny mnohočetné dimenze, mluvíme-li o významu práce pro imigranty.

Práce má pro migranty více významů; je nejen nástrojem sloužícím k získávání finančních prostředků k uspokojování materiálních potřeb rodiny, ale má také významné sociálně psychologické aspekty; je garantem jejich socializace a významným zdrojem sebedůvěry a sebevědomí. Pro nově přichozí je základním prostředkem jazykové integrace a socializace; umožňuje zapojení do nových sociálních sítí a pomáhá při utváření nového sociálního kapitálu. Dává migrantům příležitost se sociálně zviditelnit a získat prestiž. Práce je jednoznačně nejvýznamnějším integračním činitelem, a to i tehdy, jestliže se jedná o práci podřadnou, pod úrovní dosaženého vzdělání a kvalifikace migranta.

Nezaměstnanost

Být bez práce je v rodinách migrantů jednoznačně pocíťováno jako nejhorší migrační trauma, s nímž se imigranti většinou nedokážou vyrovnat. Nemožnost zabezpečit materiálně rodinu a živořit ze sociálních dávek vyvolává pocit studu, neužitečnosti, zklamání a ztráty identity. Nezaměstnané ženy se upínají k péči o domácnost a děti. Muže deprimuje, jestliže nemohou naplnit roli živitele rodiny; ztrácejí smysl života, sebedůvěru i prestiž. Nezaměstnanost někdy ovlivní i jejich rodičovskou autoritu. Rodiče hledají ospravedlnění vlastní nečinnosti před sebou i svými dětmi. Ztráta zaměstnání je vhání do těžko řešitelných situací. Někdy je zatlačí do šedé ekonomiky, a to i tehdy, jestliže jim pobytový status dává právo na určitou úroveň sociálního zabezpečení.

Rodiny vyvíjejí různé strategie, jak se vyrovnávat s nezaměstnaností. Kromě větší koncentrace na péči o domácnost a výchovu dětí se imigranti angažují i v nevládních, komunitních, sociálních, etnických či církevních aktivitách. Tak pomalu ožívují svoji sociální identitu a utvářejí nový sociální kapitál. Církev a etnické komunity a nevládní organizace jim často pomáhají při získání nového zaměstnání.

Profesní sestup

Sedmdesát procent interviewovaných rodin zažilo v souvislosti s migrací profesní sestup některého ze svých členů. Mnozí vysokoškolsky vzdělaní respondenti nenašli práci ve svém oboru; příčinou nebyla jen jazyková bariéra a problémy s nostrifikací vzdělání, ale i nedostatek sociálního kapitálu. Většina respondentů se ale postupně integrovala na trh práce. Podíl těch, kteří nemohli dlouhodobě využít své původní kvalifikace a znalostí, byl poměrně malý.

Profesní sestup se většinou týkal typu vykonávané práce, ne však výše příjmu ze zaměstnání. Naopak. Respondenti měli obvykle vyšší mzdu, než by mohli získat doma, což dávalo jejich rozhodnutí migrovat smysl. Většinou se přizpůsobili situaci a smířili se s nižším profesním statutem. Respondenti byli často zaměstnáni v nízké kvalifikovaných a málo honorovaných profesích, tzv. 3D jobs (dirty, demanding, dangerous). To bylo ovlivněno i tím, že byli do souboru zahrnuti výlučně cizinci ze třetích zemí.

Práce pokrývá dvě základní dimenze, které se do určité míry překrývají: ekonomickou, která umožňuje zlepšení životních podmínek imigrantů, a symbolickou, která dává imigrantovi i jeho rodině identitu a je zdrojem prestiže, a to jak v hostitelské zemi, tak i v zemi původu. Přestože je obecně známo, že migrace mají převážně ekonomickou motivaci, nelze přehlížet snížení sociálního a profesního statusu zasahujícího hluboce emoce migrantů.

Obvykle migrují jedinci, kteří jsou pokládáni ve svém prostředí za nejperspektivnější; mladí a zdraví, s dostatečným vzděláním, kvalifikací a především s dostatkem odvahy se vydat na obtížnou cestu, kterou migrace bezpochyby představuje. Mezi novými imigranty směřujícími dnes do Evropy je mnoho vysokoškolsky vzdělaných osob, které by mohla doma čekat za určitých podmínek slibná kariéra. V zemi původu patří mezi příslušníky střední a vyšší třídy. Mívají vysoký stupeň dosaženého vzdělání, ale málo ekonomických zdrojů. V případě, že se rozhodnou migrovat, ale jejich očekávání přesahuje jejich reálné možnosti. Vysoce vzdělaní a kvalifikovaní migranti s vysokou mírou očekávání obvykle prožívali úkorně snížení sociální mobility. Někteří migranti zlepšili migrací svůj ekonomický status, ale ne sociální. Migranti bez kvalifikace byli v poněkud jiné situaci a jejich profesní i sociální status se obvykle s migrací zvýšil. Ekonomická dimenze migrace nebyla v jejich případě v protikladu se sociálním statutem.

Vztah mezi poklesem sociálního statusu a percepcí migrační zkušenosti

Zpomalení sociální mobility v důsledku migrací vyvolává na emoční úrovni pocit selhání a ovlivňuje individuální hodnocení migrační zkušenosti respondenty. Nízká

profesionální a sociální mobilita hlavy rodiny (většinou otce) ovlivňuje významně integrační cestu celé rodiny.

Mnoho respondentů vnímalo status migranta jako symbol společenského propadu. Řada z nich pocíťovala propastný rozdíl mezi současnou sociální pozicí a postavením ve společnosti, které zaujímal předtím, než migrovali. To se týkalo zejména politických uprchlíků. Děti se někdy těžko smířovaly s poklesem statusu rodiny a zaujímal kritický postoj k rozhodnutí rodičů migrovat. Jakmile se alespoň částečně integrovaly, většina z nich již myšlenku na návrat odmítala. Životní situace velké části respondentů se po určité době zlepšila. Je běžné, že první generace migrantů obětují svůj sociální a profesní status ve prospěch budoucnosti svých dětí.

Mnoho rodin hodnotilo díky zpomalené profesní mobilitě negativně celou migrační zkušenost, nikoli pouze dimenzi zaměstnání. Na druhé straně všechny rodiny nepovažovaly zpomalenou mobilitu za projev neúspěšné migrační historie. Některé rodiny hodnotily migrační zkušenost pozitivně, ačkoli se jejich profesní status snížil. Někteří jedinci vítali, že se díky migraci jejich profesní orientace změnila, a raději vykonávali své nové povolání.

Zaměřili jsme pozornost na rodiny, jejichž dospělí členové sami ohodnotili na jedné straně svoji profesní mobilitu jako nízkou a současně sami označili svoji migrační zkušenost za pozitivní. Kladli jsme si otázku, jaké strategie umožnily překlenout frustraci způsobenou poklesem sociálního statusu.

Analýza naznačuje genderovou podmíněnost pozitivního hodnocení migrační zkušenosti. Ženy přes veškeré potíže spojené s migrací hodnotily migrační zkušenost pozitivněji než muži, a to i tehdy, jestliže i u nich došlo k poklesu profesního statusu. Migrace otvírá ženám více šancí než mužům, jak se zdá z vyprávění respondentů. Nezanedbatelnou roli zde sehrávají integrační politiky. Pro ženy migrantů jsou vytvářeny cílené integrační programy, ženy nalézají mnohdy pracovní příležitost v aktivitách spojených s migracemi či s životem etnických komunit.

Tři rozdílné typy zkušenosti se snížením sociálního statusu

Rodiny migrantů volí různé typy strategií při vyrovnávání se s poklesem sociálního statusu. Dále uvádíme tři z nich:

A) Citovou deprivaci vyvolanou ztrátou sociálního statusu pomáhá členům rodiny zmírňovat zapojení do etnických a/nebo náboženských komunit. Účast na náboženském a komunitním životě jim zároveň umožňuje naplnit relevantní sociální role uvnitř etnické komunity. Komunita může mít v této souvislosti dvojí funkci: a) poskytuje citovou a duchovní podporu; b) nahrazuje ztrátu profesního statusu nově nabytým sociál-

ním statusem uvnitř komunity. Rodiny, které mají oporu v etnické komunitě, přikládají spíše význam integraci do etnické komunity než začleňování do majoritní společnosti. Integrovaní vzorce souvisejí v těchto případech spíše s etnickými a/nebo náboženskými komunitami. V některých případech se vlivy etnické a náboženské komunity překrývají a jsou současně provázeny i silnými sociálními pouty (například komunity Filipínců všude ve světě). Některé postoje imigrantů jsou spíše důsledkem izolace než interakce s majoritou.

- B) Rodiče obětují vlastní profesní status v zájmu budoucnosti dětí. Muži i ženy v migrujících rodinách s univerzitním diplomem se smiřují s prací pod úrovní vlastní kvalifikace (například ženy s vysokoškolským vzděláním přijmou práci uklízečky, kterou kupodivu vykonávají s větší pokorou než nekvalifikovaní pracovníci). Vnímají ale profesní propad jako přechodný krok na cestě k vlastní integraci. Očekávají vlastní sociální mobilitu, nikoli až mobilitu budoucí generace. Mnohdy se ale profesní sestup stane trvalým. Ohled na budoucnost dětí smiřuje rodiče s vlastním profesním propadem a utěšují se tím, že jejich děti v budoucnu vykompenzují svoji kariérou ztráty rodičů.
- C) Migrace jako prostředek k vlastnímu naplnění či seberealizaci. Členové rodiny překonávají ztráty spojené s migrací využitím příležitostí, které jim migrace poskytl, a snaží se nalézt nový přijatelný modus vivendi. Mnoho migrantů přijíždí do země s myšlenkou, že zůstanou jen po krátkou dobu, ale významná část z nich svůj pobyt stále prodlužuje. Zatímco řada z nich pod vlivem okolností pasivně přizpůsobuje své plány i za cenu oběti a utrpení, jiní chápou migrační zkušenost jako výzvu, která je může i přes nutnost určitých obětí obohatit. Zdá se, že existuje dvojitý klíčový prvek této transformace: na jedné straně členové rodiny odmítají přijmout pasivní roli „obětí“; na druhé straně je migrační zkušenost názírána jako přidaná hodnota (možnost cestování, poznávání nových věcí, otevírání horizontu), motivovaná velkou zvědavostí vůči hostitelské společnosti a její kultuře. Při této strategii se některé pasivní postoje obrací v silnou činnost, která, jak se zdá, kompenzuje pokles sociální mobility.

Ústřední role ženy v rodině migrantů

Dopady migrace se u mužů a žen často velmi liší (srov. např. Hagan, 1998). To potvrzovaly i výsledky výzkumu, z něhož vyplývalo, že žena má v rodině migrantů klíčovou roli. V našem vzorku jsme se setkali u více než poloviny interviewovaných rodin s vyrovnáním genderovým uspořádáním rodinných vztahů. Tyto rodiny se vyznačovaly určitým typem egalitářsko-inovativních vztahů a rolí

uvnitř rodiny; například rozdělení péče o domácnost, vzdělávání dětí a rozhodování v rodině. V rodinách, v nichž pokles profesní mobility (20 ze 41) současně provázelo pozitivní hodnocení migrační zkušenosti, se ženy častěji než muži snáze vyrovnaly s poklesem původního statusu. Všechny tyto ženy se vyznačovaly značnými sociálními i vzdělanostními kompetencemi. To jim umožňovalo lépe čelit novým životním okolnostem. Naše interview naznačují, že migrace dává mnoha ženám šanci k vyšší emancipaci a že nejde zdaleka jen o „privilegované“ ženy.

Existuje několik klíčových faktorů, které určují aktivní roli ženy při překonávání profesního sestupu: umocnění vlastních schopností, vykonávání více rolí současně a změny genderových rolí.

- Umocnění vlastních schopností. Otec, matka a nebo dokonce některé z dětí nastartuje migraci jako první „průkopník“. V době odloučení zůstane žena sama s dětmi a je nucena převzít odpovědnost za chod a materiální prosperitu celé domácnosti. Potřeba zvládnout tyto nároky umocňuje jak její objektivní schopnosti, tak i subjektivní pocit vlastní kompetence. Tento proces může být interpretován jako vnitřní zdroj síly, který umožňuje ženám lépe se vyrovnat s podmínkami života v nové zemi a s poklesem statusu.
- Mnohočetná role ženy. Jiný základní aspekt podporující naši hypotézu se vztahuje k roli ženy jako matky. Strategie obětování vlastní profesní kariéry ve prospěch budoucnosti dětí bývá používána zejména v rodinách s vyváženými genderovými vztahy. Ve všech rodinách, které jsme zkoumali, zastávaly ženy více rolí současně: jako matky, jako ženy či bývalé ženy a jako migrující pracovníce najaté hostitelskou společností. Takováto mnohočetnost rolí je prožívána mnoha ženami jako dodatečný zdroj „síly“. Ten jim pomáhá překonat těžkosti spojené s migrací včetně těch souvisejících s poklesem statusu. V mnoha případech je ale patrné důvodem to, že vnímají roli matky jako významnější než profesní roli. Proto není ztráta profesního statusu u žen prožívána tak silně a ženy se pak více soustředí na roli matky. V rámci tohoto postoje činí žena vše, aby se rodině dobře dařilo a aby děti čekala úspěšná budoucnost.
- Změny uvnitř genderových rolí. Poslední aspekt s ohledem na gender se vztahuje ke změnám v rolích muže a ženy uvnitř rodiny. Zjištění našeho výzkumu naznačují, že migrace staví partnery do situací vyžadujících zásadní změny genderových vztahů. Mnoho imigrantů pociťuje, že se mění tradiční role a životní styl uvnitř jejich rodiny (změny genderových rolí a změny ve vnímání smyslu rodiny); někteří muži se učí vařit, starat se o děti či udržovat kontakt s institucemi v hostitelské zemi. Někdy ale tyto změny v genderových rolích nevedou k lepšímu fungová-

ní rodiny, ale k jejímu rozpadu. V jedné z interviewovaných rodin žena zjistila, že se její muž nedokáže vyrovnat s novým životem v hostitelské zemi a zejména s poklesem svého profesního statusu. Psychologická atmosféra v rodině byla tak napjatá, že se rozhodla k odloučení s dítětem od manžela, aby si uchovali duševní zdraví. Takovéto psychologické osvobození jí umožnilo se snáze vyrovnat s poklesem profesní mobility a bylo vnímáno jako nejdůležitější věc v jejím životě.

Vztahy mezi členy rodiny

Interní vztahy v rodinách migrantů byly velice rozmanité. Ne všechny okolnosti ovlivňující vztahy v rodinách migrantů lze automaticky připisovat právě migraci. Rodinné vztahy mají svou vlastní dynamiku, která může, ale také nemusí být migrační zkušeností ovlivněna.

Ukázalo se ale, že migrace ovlivňuje zásadním způsobem charakter vztahů v rodině. Interview probíhala v rodinách žijících v hostitelské zemi déle než pět let a během tohoto pobytu se vztahy v rodině dále vyvíjely. U některých rodin bylo i v době konání rozhovoru možné pozorovat některé přetrvávající dopady migrace na rodinné vztahy. U většiny zkoumaných rodin však po čase tyto nejzřetelnější dopady postupně odezněly.

V rodinách migrantů bylo často zjištěno silné vědomí „my“, vysoká míra solidarity, vzájemného respektu a tolerance. Většinou byla rodina významným zdrojem podpory (emoční, ekonomické, jako pomoc při řešení různých životních situací). Pro členy rodiny byl velmi důležitý kontakt s příbuznými (pokud rodina žila společně s nimi anebo v blízkosti bydliště rodiny). Migrační zkušenost byla hodnocena jako klíčový faktor posilující vztahy a další fungování rodiny v hostitelské zemi.

V některých rodinách poznamenala migrace vztahy mezi jejími členy naopak velmi negativně. V těchto případech byly dopady migrace pro členy rodiny traumatizující a ohrožily její normální fungování. V několika případech se rodina v jejich důsledku rozpadla.

V rodinách migrantů jsme zaznamenali různé typy konfliktních situací mezi jejími členy. Měly odlišné příčiny, obsah i dopady na fungování rodiny, odlišnou intenzitu a týkaly se různých členů rodiny. Nejbolestnější dopady měla zkušenost s odloučením. Zvláště traumatizující a jen obtížně překonatelná byla v případech, kdy děti vyrůstaly odděleně od svých rodičů.

Mezigenerační vztahy

Ústřední otázkou mezigeneračních vztahů v rodinách migrantů bylo skloubení života ve dvou kulturách: zatímco rodiče inklinovali k udržování tradic a kultur země původu,

u dětí byl patrný příklon k tradicím a zvykům hostitelské země (k této problematice srov. též Garcia Coll, Magnusson, 1997). Nejčastěji se lišily postoje rodičů a dětí vůči zvykům a kultuře země původu; rodiče se často snažili vychovávat děti v jejich duchu. Někteří rodiče neschvalovali určité volnočasové aktivity svých dospívajících dětí (kroužky, diskotéky apod.), často se snažili rozhodovat o budoucnosti dospívajících dětí ve snaze zajistit jim dobrou budoucnost v hostitelské zemi, aniž by se ptali na jejich názor. Někdy byli rodiče překvapeni v průběhu interview postojem svých dětí k jejich rozhodnutí migrovat. Otcové někdy rozhodovali o sňatku dospělých dětí ve stylu tradic své kultury. Taková situace přirozeně mohla být zdrojem aktuálních tenzí i budoucích konfliktů v rodině.

Děti a dospívající se také dokázali snáze orientovat v novém prostředí než jejich rodiče (srov. de la Holz, 2002). V rodinách migrantů tak dochází k „dissonantní akulturaci“ (Portes, Rumbaut, 2001). Ta může vést k převrácení rolí mezi rodiči a dětmi, zvláště v případech, kdy rodič necítí potřebu adaptovat se na novou sociální situaci. Tento fenomén může také narušit rodičovskou autoritu a obě generace dále odcizovat.

Opakovaně byla také zaznamenána zvýšená participace starších dětí na chodu rodiny. Již i malé děti svým rodičům tlumočily či překládaly z/do jazyka hostitelské země, neboť si daleko rychleji osvojily jazyk hostitelské společnosti. Děti zpravidla tyto situace považovaly za nevyhnutelné a vnímaly svoji vyšší participaci jako samozřejmost, případně jako možnost vyjádření svého vděku a „vrácení“ toho, co kvůli nim rodiče obětovali (srov. též Honkatukia & Suurpää, 2007). Někdy byla takto chápána i samotná možnost žít v hostitelské zemi. Vděk a odpovědnost se přirozeně nemusely vztahovat pouze k období, v němž děti s rodiči úzce kooperovaly, ale některé z dětí si tyto internalizované postoje uchovaly do dospělosti. V několika rodinách dospívající dítě naopak nesouhlasilo s rozhodnutím rodičů migrovat a bylo rozladěno tím, že rodiče svým rozhodnutím výrazně zasáhli do jeho života, a uvažovalo o reemigraci po dovršení dospělosti a ukončení vzdělání. Někdy byl postoj dospívajících dětí vůči rozhodnutí rodičů migrovat ambivalentní; na jedné straně si byly vědomy toho, že rozhodování rodičů bylo silně ovlivněno snahou zajistit především lepší život svým dětem, ale současně těžce nesly ztráty citových vazeb v zemi původu.

Vděk vůči dětem pociťovali také rodiče. Vyšší participace dítěte na fungování rodiny jim často pomohla zvládnout lépe nároky spojené s migrační zkušeností. Větší participace dětí v rodině proto jen málokdy vedla ke konfliktům; někdy bylo ale zjevné, že dítě není s tímto stavem věcí spokojeno, což mohlo vyústit v konflikt mezi dítětem a rodiči. Změna vztahů mezi rodiči a dětmi smě-

rem k vyšší participaci většinou rodičovskou autoritu neoslabila, spíše naopak.

V našem výzkumu rodiny fungovaly jako kooperativní jednotky, v nichž převažovala vzájemná podpora a důvěra a docházelo k vyjednávání o kulturních vzorcích. Tuto skutečnost potvrzují také zahraniční výzkumy zaměřující se na tyto aspekty (de la Holz, 2007; Herwartz-Emden, Westphal, 1998; Niephaus, 1998). Závažnější mezigenerační konflikty se objevily pouze v několika rodinách, obecně se nejednalo o zásadní téma v rodinách migrantů (k tomu viz také Bade, Dietzel et. al., 2000).

Závěry

Migrace výrazně ovlivňuje rodiny migrantů, a to v materiální, duchovní i emoční rovině; mnohdy dochází k radikálním změnám životního stylu a profesní kariéry dospělých, které po čase většinou vedou ke zvýšení celkové životní úrovně rodiny. To dává rodinám migracím smysl. Na druhé straně často vyvolává rozdělení a odloučení členů rodiny psychická traumata, zejména u dětí.

Náklady spojené s migrací bývají vysoké. Rodina se musí v novém prostředí zabydlet, orientovat a adaptovat, což bývá dalším zdrojem materiální i psychické zátěže (srov. např. Huttunen, 2002: 99, 337; Schütz, 1972). Socializace a kulturní adaptace dětí bývá rychlejší než rodičů. Odstranění jazykové bariéry je pro některé rodiče velmi obtížné až nemožné, zejména pocházejí-li z odlehle kultury. Děti se naopak rychle jazykově integrují díky škole a kontaktům s vrstevníky. Na druhé straně mívají problémy s mateřským jazykem, což může komplikovat komunikaci v rodině (například matka nemluví jazykem hostitelské země a děti nemluví dobře mateřským jazykem, což byl případ vietnamské rodiny žijící v Čechách). Nedostatečná znalost mateřského jazyka u dětí bývá také bariérou případné reemigrace v případě, že je migrace neúspěšná, změní se rodinné podmínky anebo se životní podmínky v zemi původu výrazně zlepší. Zaměstnaní rodiče bývají pracovní velmi vyčerpáni a často postrádají pomoc prarodičů při péči o výchovu dětí. Dochází ke zpřetrhání či oslabení sociálních vazeb s blízkými osobami žijícími v zemi původu. V souvislosti s přechodem z jedné kultury do druhé mohou vznikat konflikty rolí v rodině. Střetávání kultur může narušit vnitřní identitu u některých členů rodiny apod.

V souvislosti se samotnou migrací je patrný rozdíl mezi řetězovými migracemi a migrací celých rodin. V prvním případě je pro rodinu určitou výhodou znalost prostředí, kterou již některý z členů rodiny disponuje. Ta usnadňuje integraci rodiny a redukuje množství konfliktních situací souvisejících s životem v novém prostředí. Pokud se ale rozdíl v míře integrace jednotlivých členů rodiny do společnosti udržují po delší dobu nebo dokonce dále prohlubují, stává se

počáteční výhoda postupně spíše překážkou integrace a je zdrojem konfliktů vedoucích v některých případech až k rozpadu rodiny. Těsnější vztahy tak bylo možné pozorovat u rodin, které přesídlily společně. Toto zjištění koresponduje se zjištěními Naucka (1999).

Kromě migrační historie jsou pro integraci rodiny podstatné také další okolnosti související s migrací; především schopnost adaptace na nové prostředí a střetávání zkušeností a zvyků ze země původu s prostředím hostitelské země.

Všechny uvedené okolnosti představují významné determinanty integrace rodiny. Jejich působení na jednotlivé rodiny migrantů je velmi různorodé a záleží na samotné rodině, jaký vliv z hlediska kvality a intenzity určitá determinanta na její fungování nakonec má a jakým způsobem se rodina vyrovnává s dopady migrací.

Přestože jsou rodinné migrace z hlediska integrace nákladnější, celkové „výhody“ rodinné migrace převažují. Především vytvářejí předpoklad pro zachování základní funkce rodiny, kterou je výchova potomstva. Rychlé sjednocení rodiny v čase, kdy je plně funkční, může být dobrou prevencí poruch ve vývoji osobnosti dětí migrantů v budoucnu. Funkční rodina saturuje základní psychické potřeby jednotlivce, které majorita mnohdy blokuje. Migrační zkušenost často posiluje emoční vazby mezi členy rodiny, solidaritu a kooperaci uvnitř rodiny. Rodiče cítí odpovědnost za úspěšnou integraci dětí, v jejichž jménu se často migrace uskutečňuje.

Rodina dává migracím smysl také tím, že upíná pozornost k budoucnosti dětí. Problémová integrace některého člena rodiny dopadá nejen na něj, ale často též na fungování celé rodiny. Proto je rodina významným činitelem v procesu integrace, neboť úspěšnost jednoho člena rodiny závisí na úspěšnosti ostatních. Někdy se ale rozhodnutí migrovat ve jménu lepší budoucnosti dětí obrátí proti rodičům. Dítě často nemá bezprostřední zkušenost s životem v zemi původu a nezřídka si ji idealizuje.

Migrace mění některé vztahy a role v nukleární rodině (zrychlená socializace dětí, modifikace rolí rodičů a dětí, riziko mezigeneračního konfliktu). Ani v jedné z účastnických zemí neexistovaly pouze rodiny, které by se držely striktního rozdělení rolí, nebo pouze rodiny, v nichž se role proměňovaly „operativně“ vzhledem ke změně podmínek rodiny. Změny rodinných vztahů neprobíhají stejně ve všech účastnických zemích. Rozdíl ve struktuře a funkcích rodiny jsou kulturně, sociálně a politicky podmíněny a migrační politiky je mění jen zčásti.

Doporučení pro migrační politiky

1. Z výzkumného projektu Interface vyplynulo, že rodina má zásadní vliv na proces migrace a integrace. Migrační politiky ale nezasahují rodinu jako takovou. Jsou většinou orientovány na jednotlivce,

nikoli na malé sociální skupiny, jakými jsou i rodiny. Rodina ale tvoří v procesu migrace jinou kvalitu, jak dokládá i náš výzkum. Proto by měly být vypracovány cílené politiky směřující k integraci celých rodin. Sice budou zpočátku nákladnější, ale tyto náklady se v budoucnu zúročí.

2. Zdá se, že se ženy setkávají v průběhu integrace s menšími překážkami než muži a že je málo pozornosti věnováno tomu, proč tomu tak je. Integrační politiky by měly reflektovat genderovou rovnici a být v tomto ohledu citlivější. Zatímco migrace často oslabuje pozici muže v rodině, roli ženy naopak posiluje. Tradiční vůdčí postavení muže v rodině bývá migrací otřeseno. Muži mívají mnohdy k dispozici méně pracovních příležitostí než ženy. Typy pracovních příležitostí pro muže bývají spojeny s odlišnými typy sociálních sítí než typy pracovních příležitostí pro ženy. Výzkum ukázal na klíčovou a mnohonásobnou roli ženy v rodinných migracích; jak z hlediska ekonomické, tak i emoční podpory ostatních členů rodiny. Pluralita ženských rolí by rovněž měla být předmětem pozornosti tvůrců integračních politik. Proces migrace se často odráží ve změnách a modifikacích rodinných rolí, což by měly integrační politiky rovněž reflektovat, protože tyto změny dopadají různě na muže a na ženy.

3. Dalším objektem zvýšené pozornosti tvůrců integračních politik by měly být ekonomicky deprivované rodiny. Neúspěšná nostrifikace vzdělání rodičů se následně promítá do možnosti jejich uplatnění na trhu práce. Proto by měly být vytvořeny specifické politiky, které by vedly k lepšímu využití pracovního potenciálu vysoce kvalifikovaných migrantů. Měly by být vypracovány programy distančního vzdělávání a cílené rekvalifikační programy v oborech, po nichž je na trhu práce poptávka.

4. Náš výzkum podtrhl význam nukleární rodiny při integraci imigrantů. Evropská unie uznává fakt, že nástroje ke sjednocování rodin neslouží pouze k tomu, aby byli členové rodiny opět pohromadě, ale má i zásadní význam pro usnadnění integrace cizinců ze třetích zemí do členských zemí EU. Současně má ale Nařízení Rady 2003/86/EC z 22. 9. 2003 o právu rodiny na sjednocení tendenci spíše sjednocení komplikovat. Restriktivní právní předpisy vztahující se ke sjednocování rodin spíše ztěžují integraci nových imigrantů ze třetích zemí do hostitelských zemí tím, že se snaží zamezit řetězovým migracím. Ignorují fakt, že integrační proces je usnadněn přítomností rodiny v hostitelské zemi. Navíc politika zdržování sjednocení rodiny může vyústit v její rozpad a způsobit tak novou frustraci migrantů.

5. Potřeby rodin migrantů se liší podle toho, zda se jedná o ekonomické migranty nebo o uprchlíky. Veřejné politiky jsou účinné zejména v počátečním období, dokud je rodina plně funkční. Úředníci, kteří mají co dělat s imigranty, by měli získat speciální výcvik, aby byli schopni poskytovat rodinám imigrantů i jednotlivcům podporu a pomoc různého druhu včetně emoční.

6. Mít děti implikuje, že se manželský pár snaží investovat do lepší budoucnosti rodiny, zajišťuje materiální i psychologické potřeby dětí a klade důraz na jejich úspěšnou integraci, vzdělání a profesní výcvik. Rodinám migrantů, které mají pouze krátkodobé povolení k pobytu nebo jsou tolerovány jako uprchlíci nebo žadatelé o azyl (např. Duldung status v Německu), je mnoho možností, jak investovat do budoucnosti rodiny a dětí, blokováno. To platí zejména v zemích, kde mají děti pobytový status odvozený od rodičů. Rodiny migrantů musí být chráněny před dlouhodobou hrozbou násilného návratu do země původu rodičů. Zejména pro děti ve školním věku, které imigrovaly v raném věku a bývají zčásti či zcela integrovány v hostitelské zemi, by bylo silnou zátěží, kdyby byla rodina násilím poslána zpět. Jejich návrat by vyžadoval reintegraci v zemi původu. Mateřský jazyk i kultura země původu jsou jim již vzdáleny. Další psychologické problémy by celé rodině přineslo to, že by dospívající děti nemohly dokončit v hostitelské zemi vzdělání a přípravu na povolání a musely by začít znovu v zemi původu. Mnohdy by jim činily potíže nedostačené znalosti písemné spisovné formy mateřského jazyka. Aby se předešlo těmto ekonomicky a psychologicky nepřijatelným situacím, měly by rodiny migrantů s nejistým pobytovým statutem (přechodným pobyt, azyl, žadatelé o azyl) žijící v hostitelské zemi již několik let být subjektem zvláštních opatření zajišťujících rodině budoucnost. Je třeba zavést předpisy umožňující dospívajícím s nejistým pobytovým statutem (krátkodobý/přechodný pobyt či duldung status) získat školní vzdělání, které jim v budoucnu umožní vykonávat kvalifikované zaměstnání nebo pokračovat ve studiu na univerzitě. Takovéto předpisy jsou v souladu s úsilím EU o zvýšení počtu kvalifikované pracovní síly a naplnění „Akčního plánu“ německé vlády usilující o zlepšení postavení mladých vzdělaných a usidlených cizinců. Budoucnost rodiny s nejistým pobytovým statutem selepší, budou-li moci žít společně v hostitelské zemi a mít určitou jistotu. Pro rodiče by mělo být snazší získat pracovní povolení, aby se mohli ekonomicky emancipovat a vyvázat ze závislosti na sociálních dávkách. Kromě toho by měly být zjednodušeny

předpisy umožňující krátkodobé návštěvy členů rodiny v zemi původu v případě naléhavých událostí (nemoci, smrti blízkého příbuzného).

7. Politika vůči mládeži by měla být pokládána za specifickou oblast překračující hranice; záležitosti mládeže by měly být explicitně zahrnuty v sociální, vzdělávací, kulturní, rodinné, zaměstnanecké a zdravotní politice. Migrační a integrační politiky obracející se na rodinu a mládež by měly být artikulovány v horizontální a integrativní perspektivě. Tím, že přiznáme rodině a rodičům patřičný význam pro mladé imigranty (jak vyplývá z našeho výzkumu), vytvoříme podmínky pro vznik vzájemně propojených migračních a rodinných politik, které budou brát ohled na rodinné záležitosti a budou prolinat praktickými opatřeními zaměřenými k imigrantské mládeži.

8. Nakonec je třeba umožnit jak mladým migrantům, tak i jejich rodičům, aby se mohli zúčastnit politických debat o řešení záležitostí, které se jich bezprostředně týkají, protože jsou v tomto ohledu nejvypovolanější. Existuje naléhavá potřeba „participačních politik“ obracejících se přímo na mladé imigranty a jejich rodiče, stejně jako na další aktéry občanské společnosti působící ve všech fázích procesu tvorby politik – od identifikace potřeb po vypracování odpovědí a artikulaci specifických politik.

1 Detailní popis výsledků výzkumu, jejich vyhodnocení a citace respondentů ilustrující popisované skutečnosti lze nalézt v závěrečné zprávě tohoto projektu na webových stránkách: http://www.vupsv.cz/Fulltext/ul_929.pdf.

2 Sociální sítě vznikající v souvislosti s migracemi lze definovat jako soubor interpersonálních vztahů a vazeb spojujících mezi sebou současné i bývalé migranty s ne-migranty, a to v místě jejich původu i v místě destinace. Vznikají jako důsledek interpersonálních kontaktů v rodině a sociálním okolí, tj. na základě přátelských, příbuzenských, profesních či jiných zájmových vazeb (Castles, Miller 2003).

3 Pojem sociální kapitál zde bude chápán ve smyslu, v jakém jej vymezuje Massey (1990), tj. jako „soubor interpersonálních vazeb spojujících mezi sebou současné i bývalé migranty s nemigranty, a to v místě původu a destinace na základě přátelství, příbuzenství či jiné formy známosti“.

4 Nutno dodat, že také v zemích, v nichž mají výzkumy migrací již dlouhou tradici, začala být systematictější pozornost rodinám migrantů věnována teprve v několika posledních letech (Nauck, 2007).

5 V tabulce byly zachyceny tyto znaky: země původu, hostitelská země, délka pobytu (v letech), počet členů rodiny, věk dětí (dětí v hostitelské zemi i dětí v zemi původu), založení rodiny (před migrací nebo po ní), člen zahajující migraci (otec, matka, oba, děti), člen rodiny s výraznějším vlivem (pokud lze rozhodnout – muž, žena, srovnatelné), status domácnosti při příjezdu (žadatel o azyl, azylant, sjednocení rodiny, student, nedokumentovaný status, pracovní, turistický), pobytový status v době konání rozhovoru (trvalý, přechodný, ilegální, občanství, azyl), dosažené vzdělání v době příjezdu a v době rozhovoru, status na pracovním trhu, změna profesního statusu, narace zkušeností s diskriminací, kulturní orientace (především ve smyslu vztahu k hostitelské zemi a zemi původu), jazykové dovednosti, bydlení,

„vertikální“ vztahy v rodině – především mezi partnery, sourozenci apod., „horizontální“ vztahy – především mezi generacemi, rodinná síť, etnická komunita, lokální společenství, transnacionální sítě, zhodnocení genderových aspektů, očekávání, hodnocení „nákladů“ a „ztrát“ spojených s migrací, konfrontace situace rodinné migrace s možnostmi migrace bez rodiny, role rodiny při integraci.

6 Jednalo se o tyto tematické oblasti: mezigenerační vztahy (Finsko), sociální síť a sociální kapitál (Belgie), změna statusu (Itálie), vnitřní vztahy v rodině (Česká republika), diskriminace (Česká republika), očekávání, přínosy a ztráty spojené s migrací (Německo).

Literatura:

Allitolppa-Niitomo, Anne. The Generation In-between: Somali Youth and Schooling in metropolitan Helsinki. *Intercultural Education*. 2002, 13 (3), s. 275–290.

Bade, Klaus J. et al. Sechster Familienbericht – Familien ausländischer Herkunft in Deutschland. In *Familien ausländischer Herkunft in Deutschland. Sechster Familienbericht*. Bonn: Bundesanzeiger Verlagsgesellschaft, 2000, s. 1-236.

Bareš, Pavel. Delineating the state of research into the family life of foreigners in the Czech Republic. In Novosák, Jiří (ed.). *On some migration and development issues. Collection of papers presented at the conference „Migration and Development“*. Ostrava: University of Ostrava, 2008, s. 7-21.

Bracalenti, Raffaele et al. *The family: social and cultural transformations at the beginning of the new millennium*. Roma: Istituto Psicoanalitico per le Ricerche Sociali, 2006, s. 18.

Bryceson, Deborah - Vuorela, Ulla. Transnational Families in the Twenty-first Century. In Bryceson, Deborah - Vuorela, Ulla (eds.). *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg, 2002, s. 3–30.

Castles, Stephen - Miller J. Mark. *The age of migration, International Population Movements in the Modern World*. 3rd edition (revised and updated). New York: Palgrave Macmillan, 2003.

CJD Eutin. 2008. *INTERFACE: Immigrants and National Integration Strategies: Developing a Trans-European Framework for Analysing Cultural and Employment-Related Integration*. Project Report. Funded by The European Commission – DG Employment, Social Affairs & Equal Opportunities. Eutin. s. 182.

De la Holz, Paloma Fernández. *Migrantenfamilien und Integration in den EU-Mitgliedsstaaten. Zusammenfassung. Ein Report der europäischen Beobachtungsstelle zur sozialen Situation, Demographie und Familie*. Österreichisches Institut für Familienforschung, 2002.

García Coll, Cynthia - Magnuson, Katherine. The psychological experience of immigration: A developmental perspective. In Booth, Allan et al. (Eds.): *Immigration and the family*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1997, s. 91-132.

Guarnizo, Luis Eduardo – Smith, Michael Peter. The Locations of Transnationalism. In Smith, Michael Peter - Guarnizo, Luis Eduardo (Eds.). *Transnationalism from Below*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1998, s. 3-34.

Hagan, Maria Jacqueline. Social Networks, Gender, and Immigrant Incorporation: Resources and Constraints. *American Sociological Review*, 1998, 63 (1), s. 55-67.

Hantrais, Linda - Mangen, Steen. Method and management of cross-national social research. In Hantrais, Linda - Mangen, Steen (eds.). *Cross-National Research Methods in the Social Sciences*. London/New York: Pinter, 1998, s. 1-12.

Herwartz-Emden, Leonie - Westphal, Manuela. *Akulturationsstrategien sowie Generationen- und Geschlechtervergleich bei eingewanderten Familien. Expertise für den 6. Familienbericht*. 1998.

Horáková, Milada. Foreign Labour Migration Trends in the Czech Republic. In Novosák, J. (ed.) *On some*

migration and development Issues; Collection of papers presented at conference „Migration and Development“, Ostrava 4th-5th September 2007, Ostrava 2008, s. 46-57. ISBN 978-80-7368-442-6.

Honkatukia, Päivi - Suurpää, Leena. *Nuorten miesten monikulttuurinen elämäntilanne ja rikollisuus*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, julkaisu 232 & Nuorisotutkimusseura / Nuorisotutkimusverkosto, julkaisu 80. 2007.

Huttunen, Laura. 2002. *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Jacobs, Dirk - Rea, Andrea. OPEN FORUM: The End of National Models? Integration Courses and Citizenship Trajectories in Europe. *International Journal on Multicultural Societies*, 2007, vol. 9, no. 2, s. 264-283, UNESCO. Retrieved [20th of April 2008] from www.unesco.org/shs/ijms/vol9/issue2/art8

Joppke, Christian. Beyond national models: civic integration policies for immigrants in Western Europe. *Western European Politics*, 2007, 30 (1), s. 1–22.

Koser, Khalid. Social networks and the asylum cycle: the case of Iranian asylum seekers in the Netherlands. *International Migration Review*, 1997, 31(3), s. 591-612.

Křivák, Jiří a kol. *Cizinci v České republice*. Scientia, 2001, str. 30. ISBN 80-7223-652-0.

Lisle, Edmond. 1985. Validation in the social sciences by international comparison. *Cross-National Research Papers*, 1 (1). In Hantrais Linda - Mangen Steen (Eds.). *Cross-national research methods in the social science*, 1998, s. 11-28.

Marjeta, Maarit. *Äidit ja tyttävät kahdessa kulttuurissa. Somalilaiset, perhe ja muutos. Sosiologian laitoksen julkaisu 4*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 2001.

Massey, Durand. Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index* 56, 1990, s. 3-26.

Nauck, Bernhard. Sozialer und intergenerativer Wandel in Migrantenfamilien in Deutschland. In: Buchegger, Reiner (ed.). *Migranten und Flüchtlinge: Eine familienwissenschaftliche Annäherung*. Wien, ÖIF Schriftenreihe, 1999, no. 8, s. 13-69.

Nauck, Bernhard. Integration und Familie. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 2007, 22-23, s. 19-25.

Nešporová, Olga. *Rodiny přistěhovalců I*. Praha: VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-55-6

Niephaus, Yasemin. *Allgemeine Belastungen von Familien in der Migration. Expertise zum 6. Familienbericht*. 1998.

Portes, Alajandro. Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks* 1(3), (2001), s. 181-194.

Portes, Alejandro - Rumbaut, Rubén G. *Legacies. The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley: University of California Press, Russell Sage Foundation, 2001.

Rex, John. Communities, Diasporas and Multiculturalism. *European Journal of International Migration and Ethnic Relations. Special Issue Globalization and Diasporas*, 2002, 33/34/35. Edition Parabolis.

Srb, Jan a kol. *Cizinci v České republice*. Praha: ČSÚ, 2008, s. 56. ISBN 978-80-250-1836-1

Schütz, Alfred. Der Fremde. In *Ders.: Gesammelte Aufsätze, Bd. 2: Studien zur soziologischen Theorie*, s. 53-69. Den Haag: Nijhoff, 1972.

Uherek, Zdeněk et al. Imigrace do České republiky a rodiny cizinců. In Uherek, Z. - Pojarová, T. - Korecká, Z. (eds.). *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy*. Etnologický ústav AV ČR, 2008. ISBN: 978-80-87112-12-0.

Waldinger, Roger - Fitzgerald, David.. Transnationalism in Question. *American Journal of Sociology*, 2004, 109 (5), s. 177–95.

Milada Horáková je pracovnící VÚPSV a tématu se věnuje soustavně.

Pavel Bareš je zaměstnancem VÚPSV a zabývá se mj. otázkami integrace a sociálního začleňování.

Tato část příspěvku hodnotí některé aspekty dalšího možného vývoje zaměstnanosti starších osob ve střednědobém horizontu do roku 2020. Smyslem toho je posoudit z hlediska budoucí situace na trhu práce závažnost problému a aktuálnost jeho řešení. Významným faktorem bude rozkolísanost demografického vývoje, zejména pokles počtu obyvatel v nejmladší věkové skupině osob v produktivním věku a postupný přesun obyvatel v produktivním věku do vyšších věkových skupin. Hodnocení je založeno na dvou modelových variantách, respektujících demografickou projekci, ale lišících se v možných specifických mírách zaměstnanosti jednotlivých pětiletých věkových skupin. Z hlediska nabídky na trhu práce se ukazuje, že předpokládaný úbytek „mladé“ pracovní síly může být v podstatě nahrazen početním nárůstem „starší“ pracovní síly. Zdroj tohoto nárůstu je ve snížení počtu ekonomicky neaktivních starších osob. To ovšem za předpokladu, že společnost nebude spoléhat jen na automatický vliv postupného zvyšování důchodového věku, ale bude včas řešit zejména odbornou přípravu stárnoucí populace a bude komplexně řešit stárnutí populace.

Zaměstnanost starších osob (55–64 let) v České republice v současné době nedosahuje úrovně, která je stanovena pro členské země EU - do roku 2010 by měla její míra dosáhnout 50 %. Z evropských zemí tuto míru přesáhly již v roce 2007 např. Švédsko (70 %), Finsko (55 %), Dánsko (58,6 %), Německo (51,5 %), Irsko (53,8 %), ze zemí střední a východní Evropy Estonsko (60 %), Lotyšsko (57,7 %), Litva (53,4 %). Její míra se na druhé straně od roku 1993 trvale zvyšovala a v současnosti se pohybuje na úrovni 46 % (Eurostat).

Cílem této části článku je posoudit některé vybrané aspekty dalšího možného vývoje zaměstnanosti starších osob v České republice ve střednědobém horizontu (do roku 2020). Nejde tedy o formulaci prognózy v pravém slova smyslu, ale o hledání odpovědi na otázky, zda zaměstnanost starších osob bude v blízké době vážným problémem a zda je tento problém nutno řešit již nyní. Východiskem našich úvah je mj. studie OECD „Live Longer, Work Longer“ publikovaná v roce 2006, která vznikla jako souhrn 21 národních analýz jednotlivých zemí.

Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou II K problémům dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob

Zdeněk Karpíšek, Jaromíra Kotíková, Miriam Kotrusová

Dokončení

Shrnující studie v první kapitole nazvané „The Challenge Ahead“ přibližuje demografický vývoj v jednotlivých zemích a ekonomické důsledky stárnutí jejich obyvatel, zejména pro oblast zaměstnanosti. Citovaná analýza OECD pracuje s výhledem do roku 2050. Členské země dělí na skupiny podle dvou základních kritérií - míry ekonomické aktivity starších osob (50–64 let) v roce 2004 a vývoje míry závislosti (podíl obyvatel starších 65 let k populaci ve věku 20–64 let). Ukázalo se, že Česká republika spolu s Portugalskem patří do skupiny s průměrnou mírou ekonomické aktivity starších osob a s velmi vysokou odhadovanou mírou závislosti. Podle OECD si největší reformní úsilí vyžádají země s nízkou mírou ekonomické aktivity a velmi vysokou mírou závislosti, k nimž patří např. Řecko, Itálie, Polsko, Slovensko a Španělsko¹ (OECD, 2006).

Další vývoj zaměstnanosti starších osob závisí na stavu a očekávaném vývoji (resp. prognóze) dvou hlavních proměnných, kterými jsou: demografický vývoj a míra zaměstnanosti. V našich úvahách vycházíme z Výběrových šetření pracovní síly (VŠPS) za rok 2007 (Zaměstnanost a ..., 2008) a z demografické projekce ČSÚ do roku 2050, navazující na výsledky Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001, a to ze střední varianty (Projekce..., 2004). Pokud se skutečný vývoj do roku 2007 od této projekce odlišoval (hlavně v důsledku vyšší porodnosti i vyšší než předpokládané imigrace), neovlivnilo to naše úvahy o počtu starších osob do roku 2020. Předkládaná analýza se také snaží vymezit možné „rezervy pracovní síly“, tj. té skupiny obyvatel mezi ekonomicky neaktivními, resp. nezaměstnanými, jejichž přechod mezi zaměstnané by bylo vhodné v blízké budoucnosti v případě potřeby podpořit, nebo naopak - jejichž přechod by bylo žádoucí oddálit.

K demografickému vývoji

Zhodnocení demografického vývoje je nezbytné pro další úvahy o možném, resp. potřebném vývoji jak celkové zaměstnanosti, tak v jejím rámci zaměstnanosti starších osob. Z demografické projekce (Projekce..., 2004) lze vyvodit následující závěry:

- Počet obyvatel v „produktivním věku“ 15–64 let v následujícím období dramaticky poklesne (cca o 560 tisíc v období 2007–2020).
- K tomuto poklesu dojde počínaje rokem 2009.
- Tento pokles je způsoben především poklesem ve věkové skupině 15–24 let -

o cca 30 %, tj. o více než 400 tisíc osob (za období 2007 až 2020).

- Počet osob v základním kmenu obyvatel v „produktivním věku“, tj. ve věkové skupině 25–59 let, sice také poklesne, ale tento pokles nebude zdaleka tak dramatický. I zde je pokles hlavně důsledkem úbytku v nejmladší věkové skupině 25–34 let.

V následujícím období do roku 2020 se dramaticky projevují mimořádné nepravdělnosti, tak charakteristické pro demografický vývoj u nás:

- Na počátku projektovaného období po roce 2007 jsou ještě poměrně silně zastoupeny populačně bohaté ročníky narozených v poválečných letech minulého století (věková skupina 55–64letých kolem roku 2010).
- Početně bohatá generace narozených v 70. letech minulého století znamená výrazný nárůst „nejproduktivnější“ generace (35–44letých) v celém následujícím 15letém období, s vrcholem kolem roku 2015; síla této generace se promítá i do počínajícího nástupu 50letých koncem projektovaného období.
- Naopak početní slabost generace narozených v 80. a 90. letech se v projektovaném období promítá do prudkého poklesu nejmladších věkových skupin v „produktivním věku“.
- Ve vývoji věkové struktury mužů a žen nejsou v „produktivním věku“ podstatné rozdíly.
- Věková struktura krajních roků (2007 a 2020) se diametrálně liší. V roce 2007 je početně nejsilnější věková skupina „třicátníků“ (25–34letých) a ostatní věkové skupiny jsou zhruba stejně silné. V roce 2020 jsou silné skupiny „čtyřicátníků“ a „padesátníků“ a naopak výrazně slabší skupiny nejmladších, zejména „dvacátníků“. Tj. i v rámci „produktivního věku“ dojde k výraznému stárnutí (viz tabulka č. 1). Ve věkové skupině 50–64 let dojde k následujícím změnám:
- Celkový počet obyvatel ve věku 50–64 let bude po roce 2010 klesat.
- Z toho: počet obyvatel ve věkové skupině 55–64 let (tj. skupina, pro niž je stanoven „Lisabonský cíl“) do roku 2010 ještě výrazně poroste, po roce 2010 bude klesat.
- Vývoj jednotlivých 5letých generací v rámci těchto „starších“ obyvatel je velice nerovnoměrný, odráží výrazné výkyvy v počtu narozených ve 40. až 60. letech minulého století, podobá se houpačce. Tyto výkyvy jsou společné mužům i ženám.

Tabulka č. 1: Věková struktura obyvatelstva v roce 2007 a 2020 (tis. osob)

Věková kategorie	2007	2020	Rozdíl 2020–2007
15–24	1340,4	934,6	-405,8
25–34	1732,8	1298,6	-434,2
35–44	1431,7	1634,8	+203,1
45–54	1403,6	1603,4	+199,8
55–64	1438,2	1315,5	-122,7
Celkem 15–64	7346,7	6786,9	-559,8

Pramen: Zaměstnanost ... (2008), Projekce... (2004)

- Do roku 2010 bude prudce stoupat počet obyvatel v nejvyšší věkové skupině (60–64letých) a naopak bude prudce klesat počet obyvatel v nejnižší věkové skupině „starších“ (50–54letých), což negativně ovlivňuje míru zaměstnanosti.
- Po roce 2010 bude vývoj spíše opačný, ovšem při celkovém poklesu počtu obyvatel ve věku 50–64 let.

Souhrnně lze konstatovat, že výrazné výkyvy ve věkové struktuře obyvatelstva, a to i obyvatelstva v produktivním věku, budou zřejmě výrazně ovlivňovat situaci na trhu práce, zejména v nabídce pracovní síly. Míru tohoto vlivu - s ohledem na značné difference ve specifických mírách zaměstnanosti jednotlivých věkových skupin mužů a žen - ukáže až posouzení demografického vývoje spolu s možným vývojem míry zaměstnanosti.

K vývoji míry zaměstnanosti a důsledkům na možný vývoj zaměstnanosti

V úvahách o dalším možném vývoji míry zaměstnanosti se nabízejí dvě základní hypotetické varianty, a to:

- 1. varianta, vycházející z předpokladu zachování současných specifických měr zaměstnanosti jednotlivých pětiletých věkových skupin jak mužů, tak žen po celé následující období, tj. až do roku 2020,
- 2. varianta, vycházející z předpokladu zachování specifických měr zaměstnanosti (jako ve variantě 1.), ale jen ve věkové skupině 25–54letých, a z předpokladu prodloužení tendencí v „okrajových“ věkových skupinách, tj. poklesu specifických měr zaměstnanosti věkové skupiny 15–24 let a vzestupu specifických měr zaměstnanosti věkové skupiny 55–64letých. Tato varianta se pravděpodobně nejvíce přibližuje dalšímu reálnému vývoji.

Uvedené varianty jsou hypotetické, nejde v nich o prognózu pravděpodobného vývoje. Jde spíše o to stanovit na jejich základě některé základní problémy dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob.

Základním východiskem pro úvahy o dalším reálném vývoji celkové zaměstnanosti i zaměstnanosti starších osob by mohly být úvahy a prognózy dalšího vývoje poptávky po pracovní síle. Takové úvahy jsou však nad možnostmi tohoto příspěvku.

K první variantě

Jak bylo uvedeno výše, jde o hypotetickou variantu, vycházející z předpokladu, že:

- Další vývoj počtu a struktury obyvatelstva podle věku a pohlaví bude v souladu se střední variantou demografické projekce ČSÚ (Projekce ..., 2004).
- Současné specifické míry zaměstnanosti z roku 2007 budou po celé další období až do roku 2020 zachovány.

Výsledkem provedených výpočtů je takové výše zaměstnanosti, jaké by bylo dosaženo, kdyby v každé 5leté věkové kategorii mužů i žen zůstal podíl zaměstnaných na počtu obyvatel dané věkové kategorie neměnný (tj. stejný jako ve výchozím roce 2007) a měnil by se jen v závislosti na početní velikosti jednotlivých populačních generací. Je zřejmé, že specifické míry zaměstnanosti v jednotlivých věkových skupinách jak mužů, tak žen jsou výrazně odlišné. Nejvyšší míry (nad 80 %) jsou u mužů ve věku 25–54 let, u žen jen ve věku 40–54 let. Nejnižší jsou u nejmladších a nejstarších věkových skupin jak mužů, tak žen. Proto změny ve věkové struktuře obyvatelstva vycházející z časových posunů jednotlivých generačních skupin z jedné věkové kategorie do druhé mohou podstatně ovlivnit další vývoj jak celkové zaměstnanosti, tak její vnitřní struktury podle věku i pohlaví.

Za uvedených hypotetických předpokladů, tj. v podstatě při promítnutí jen demografických změn při teoretickém předpokladu neměnnosti specifických měr zaměstnanosti, platí:

- Celková zaměstnanost by se za celé období 2007 až 2020 mírně snížila (cca o 130 tisíc osob, ze 4921,7 na 4790,1 tisíc osob).
- U rozhodující kmenové skupiny obyvatel v „produktivním věku“, tj. u skupiny osob ve věku 25–54 let (ta představuje cca 85 % dnešní celkové zaměstnanosti) by v následujících letech až do roku 2020 k poklesu zaměstnanosti nedošlo. Ke snížení by v důsledku demografického vývoje došlo ve „věkové okrajových“ skupinách, tj. u nejmladší a nejstarší skupiny obyvatel.
- Výrazně by se však změnila věková struktura, kde se naplno projeví postupné stárnutí zaměstnaných:
 - Početně silné ročníky narozených v 70. letech 20. století představují mezi zaměstnanými v roce 2007 početně silnou skupinu 25–34letých, v roce 2010 30–39letých, v roce 2015 35–44letých a v roce 2020 40–49letých.
 - Početně silné ročníky narozených ve 40. letech 20. století (tj. současná gene-

race 55–64letých) postupně přecházejí do důchodového věku.

- Pro následující období je charakteristický výrazný pokles zaměstnanosti mladých věkových skupin. Počet zaměstnaných ve věkové skupině 15–34 let by se snížil cca o 460 tisíc osob, tj. na méně než 75 %.
- I ve věkové skupině starších zaměstnaných (50–64letých) lze předpokládat výrazné změny ve vývoji vnitřní věkové struktury. V nejbližším období do roku 2010 například dojde k poklesu zaměstnanosti „mladší“ skupiny 50–54letých, ale k vzestupu „starší“ skupiny 60–64letých. Vcelku za celé období do roku 2020 by za uvedených předpokladů zaměstnanost starších osob ve věku 50–64 let poklesla zhruba o 100 tisíc osob (cca o 8 %).

K druhé variantě

Druhá varianta vychází z těchto předpokladů:

- Další vývoj počtu a struktury obyvatelstva podle věku a pohlaví bude v souladu se střední variantou demografické projekce ČSÚ (Projekce..., 2004).
- Specifické 5leté míry zaměstnanosti základního kmene obyvatelstva, tj. věkových skupin 25–54 let, zůstanou po celé následující období nezměněny, tj. na úrovni dosažené v roce 2007 (tj. jako ve variantě 1). Tento předpoklad je reálný, spíše mírně optimistický, protože v uvedeném věkovém rozpětí ani v minulých letech nedošlo k výraznějším změnám.
- Výrazně se ale změni specifické míry zaměstnanosti dvou „okrajových“ věkových skupin, které jsou zdrojem pracovních sil, a to mladých osob ve věku 15–24 let a naopak starších osob ve věku 55–64 let. U obou skupin předpokládáme prodloužení tendencí uskutečněných v minulých letech.
- U mladé generace 15–24letých předpokládáme další pokles specifických měr zaměstnanosti (nehledě na pokles i počtu obyvatel v tomto věku), především v důsledku prodloužení se doby přípravy mládeže na povolání.
- U starší generace 55–64letých naopak předpokládáme další vzestup specifických měr zaměstnanosti, především v důsledku delšího setrvávání v zaměstnání jako odezvy obyvatel především na postupně se zvyšující zákonem stanovenou věkovou hranici odchodu do důchodu.

Tato varianta ovšem vyžaduje provést dvě úvahy a s nimi související propočty. Jde o:

- a) problém úbytku mládeže,
- b) problém zvyšování míry zaměstnanosti starších osob.

K problému úbytku mládeže jako zdroje pracovních sil

Počet mladých pracovních sil (zde rozumíme věkovou skupinu 15–24 let) v předchozích letech klesal a i v blízké budoucnosti bude dál klesat. Je to dáno především dvěma vlivy - demografickým (pokles počtu

mladých v důsledku poklesu porodnosti počínaje 80. léty minulého století) a dále i prodlužující se dobou přípravy mládeže na povolání.

Podle našich propočtů se v minulých letech věk nástupu do zaměstnání po ukončení školní přípravy mládeže výrazně zvyšoval: v 1993 - 20,3 roků, 2000 - 21,2 roku, 2007 - 22,2 roků. Je nesporné, že tento věk se bude dál zvyšovat a míry ekonomické aktivity a míry zaměstnanosti mladých osob ve věku 15–24 let se budou dále snižovat. Obdobně se za období 1993–2007, tj. za 14 let, míra zaměstnanosti 15–24letých snižovala v průměru o 3,3 % ročně (1993 - 46,9 %, 2000 - 38,3 %, 2007 - 28,5 %). Pokud by uvedená dynamika pokračovala i v dalších letech, byl by další vývoj zaměstnanosti této věkové skupiny charakterizován následujícími ukazateli²:

- počet zaměstnaných by klesl z 381,9 tisíc osob v roce 2007 na 167,3 tisíc osob v roce 2020,
- při poklesu specifické míry zaměstnanosti z 28,5 % na 17,9 % a
- při zvýšení věku nástupu do zaměstnání po ukončení školní přípravy z 22,2 na 23,2 let.

K problému zvyšování míry zaměstnanosti starších osob v důsledku zvyšujícího se věku odchodu do důchodu

Domníváme se, že nezpochybnitelným faktem v poslední době (a zřejmě i v době následující) je postupné zvyšování reálného věku odchodu do důchodu, tedy i pozdějšího odchodu ze zaměstnání v důsledku vyššího věku (a obdobně odchodu z ekonomické aktivity do neaktivity). Vycházíme z předpokladu, že se z důvodu zvyšujícího se důchodového věku mění a budou dále měnit i míry zaměstnanosti starších osob (zejména ve věkové skupině 55–64 let).

Bezesporu reálný věk odchodu ze zaměstnání nebo do ekonomické „neaktivity“ není totožný se zákonem stanovenou věkovou hranicí odchodu do důchodu. Zde působí ještě řada dalších vlivů, např. právní podmínky pro odchod do předčasného důchodu, do invalidního důchodu, vývoj rodinné ekonomické a sociální situace, celková poptávka po pracovních silách apod.

V naší hypotetické úvaze vycházíme ze skutečnosti roku 2007 (tj. z reálného věku odchodu ze zaměstnání) a z předpokladu, že v dalších letech se věk odchodu ze zaměstnání bude zvyšovat o stejnou dobu, jak se u mužů a žen bude zvyšovat „důchodový věk“ (to je u mužů ročně o 2 měsíce, u žen o 4 měsíce). Za těchto předpokladů by se věk odchodu ze zaměstnání vyvíjel takto:

- u mužů z 61,9 na 64 let,
- u žen z 59,4 na 63,7 let.
- Za zjednodušeného předpokladu, že zvyšování věku při odchodu ze zaměstnání vztáhne-
me jen na věkovou skupinu 55–64letých, změni se specifické míry zaměstnanosti takto:
 - u mužů z 59,6 % v roce 2007 na 78,5 %,
 - u žen ze 33,5 % na 76,1 %,
 - tj. celkem z 46 % na 77,3 %.

Potom zaměstnanost uvedené věkové skupiny by se vyvíjela takto:

- u mužů ze 410,1 tisíc osob na 503,9 tisíc osob,
- u žen z 251,3 tisíc osob na 512,6 tisíc osob,
- tj. celkem z 661,4 tisíc osob na 1016,5 tisíc osob.

Za výše uvedených předpokladů, tj. při demografickém vývoji podle předpokladů střední varianty demografické projekce ČSÚ a při zvyšování specifické míry zaměstnanosti v souladu s postupným zvyšováním tzv. „důchodového věku“, by se - za jinak nezměněných předpokladů - zaměstnanost věkové skupiny 55–64 let zvýšila do roku 2020 o cca 355 tisíc osob. Takový nárůst by překryl pravděpodobný úbytek zaměstnaných v nejmladší věkové skupině 15–24 let. Celková zaměstnanost by dokonce vzrostla (o téměř 200 tisíc osob). Došlo by ovšem k výraznému „zestárnutí“ zaměstnané populace.

Z těchto závěrů by bylo možné usuzovat, že v dalším období do roku 2020 na českém trhu práce nebude nedostatek domácí pracovní síly. Ale spíše zde vzniká řada otázek a otevřených problémů, jako například:

- Je samo o sobě zákonem stanovené zvyšování věku odchodu do starobního důchodu dostačujícím faktorem pro obdobné zvyšování reálného věku pro odchod ze zaměstnání, pro stejné prodloužení ekonomické aktivity do vyššího věku?
- Je oprávněné se domnívat, že k nárůstu zaměstnanosti starších dojde „automaticky“?

Domníváme se, že i minulý vývoj na trhu práce ilustruje, že zákonem stanovené zvyšování věku pro odchod do důchodu samo o sobě není ještě zárukou pro setrvání v zaměstnání do vyššího věku.

Vznikají i další otázky, avšak hledání odpovědí na ně není předmětem tohoto článku, např.:

- Je současná generace „čtyřicátníků“ kvalifikačně, psychicky i jinak připravena na setrvávání v pracovním procesu až do důchodového věku?
- Jsou zaměstnavatelé připraveni na předpokládané stárnutí zaměstnaných?
- Nehrozí (zejména u fyzicky těžce pracujících nebo méně kvalifikovaných) nárůst nezaměstnanosti a tlak na přiznání invalidních důchodů?

Možné zdroje vyšší zaměstnanosti starších osob

Posuzováno z hlediska statistických dat se možné zvýšení zaměstnanosti starších osob ve věku 50–64 let může v rámci této věkové skupiny obyvatel teoreticky uskutečnit ze dvou zdrojů: snížením počtu ekonomicky neaktivních⁵ anebo snížením počtu nezaměstnaných. V roce 2007 bylo v uvedené věkové skupině: 823,0 tisíc osob ekonomicky neaktivních, 68,2 tisíc osob nezaměstnaných, tj. celkem téměř 900 tisíc osob, mezi nimiž lze teoreticky nacházet zdroje zvýšení zaměstnanosti.

Za předpokladu, že by již v roce 2007 mělo být dosaženo tzv. Lisabonských cílů, potom

jen ve věkové skupině 55–64 let by měla být zaměstnanost vyšší o 57,5 tisíc osob, ve věkové skupině 50–54 let odhadem o dalších cca 45 tisíc. Přibližně by tedy z 900 tisíc ekonomicky neaktivních a nezaměstnaných mělo 100 tisíc osob najít zaměstnání. Tj. každý devátý ze současných ekonomicky neaktivních nebo nezaměstnaných ve věku 50–64 let by měl najít zaměstnání.

Lze očekávat, že v delším časovém horizontu se bude rozsah ekonomicky neaktivních starších osob postupně snižovat a bude se zvyšovat jejich zaměstnanost.

V nejbližší době se ovšem střetnou protichůdné tendence:

- v důsledku nižších temp ekonomického růstu a přechodně nižší poptávky po pracovní síle může být přechodně oslaben zájem o zaměstnávání starších osob;
- naopak poroste nabídka starší pracovní síly v důsledku postupného prodloužení důchodového věku a zpřísněných podmínek pro přiznání předčasného starobního důchodu (pozn.: nelze vyloučit zvýšený tlak osob v předdůchodovém věku na přiznání invalidních důchodů a možné zvýšení počtu starších uchazečů o zaměstnání na úřadech práce);
- současně lze na druhé straně očekávat další pokles míry a celkového rozsahu zaměstnanosti nejmladších věkových skupin obyvatelstva, což může přispět k zájmu o zaměstnávání starších osob.

Současně bude podle našeho názoru nutné mít v zásobě připraven zásobník dalších opatření, protože již přijatá opatření se v delším časovém horizontu ukážou jako nedostačující k zabezpečení jak stanovených cílů, tak skutečně potřebné úrovně celkové zaměstnanosti (Remr - Kotíková a kol., 2007).

Ve srovnání s počtem ekonomicky neaktivních je „rezerva“ v počtu nezaměstnaných starších osob podstatně menší. Zde jde z velké části o osoby, které se alespoň formálně o zaměstnání ucházejí. V každém případě snížení míry nezaměstnanosti starších osob je aktuálním problémem.

Prudká dynamika růstu míry nezaměstnanosti starších osob po roce 2002, zejména věkové skupiny 55–59letých, pravděpodobně odráží již výše zmíněné skutečnosti, tj. že skutečný věk odchodu do starobního důchodu zaostával za legislativně stanoveným důchodovým věkem, že zpřísnění podmínek pro odchod do předčasného důchodu vytvářelo tlak nejen na získání invalidního důchodu, ale i na zvýšení nezaměstnanosti starších osob. Přestože v posledních letech došlo k růstu míry zaměstnanosti starších osob a zvýšil se věk skutečného odchodu z ekonomické aktivity, narůstající počet starších osob nenacházel v době, kdy ještě nesplňují podmínky pro přiznání starobního důchodu, vhodné uplatnění na trhu práce.

Je obecně známou skutečností, že z řady důvodů (menší zájem zaměstnavatelů o starší pracovníky, jejich menší adaptabilita na měnící se technologické a jiné podmínky apod.)⁶ starší lidé po ztrátě zaměstnání obtížněji nacházejí nové pracovní uplat-

nění, proto i délka jejich nezaměstnanosti bývá vyšší než u mladších ročníků. Z těchto důvodů byla zákonem č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, prodloužena podpůrčí doba u uchazečů o zaměstnání ve věku 50–55 let na 9 měsíců, u starších 55 let na 12 měsíců. Od první ledna 2009 byla novělou zákona zkrácena na 8 měsíců v prvním případě, respektive na 11 měsíců v druhém.

Nesporné rezervy jsou ještě v rozsahu a účinnosti opatření aktivní politiky zaměstnanosti (APZ) v kompetenci úřadů práce. Ze statistiky úřadů práce mj. vyplývá, že:

- jestliže např. v průběhu roku 2006 bylo na veřejně prospěšných pracích umístěno 3,8 % všech uchazečů o zaměstnání, z uchazečů starších 50 let to bylo dokonce více, a to 4,5 %. Veřejně prospěšné práce jsou ale jen dočasnou pomocí;
- jestliže na společensky účelných pracovních místech bylo v roce 2006 umístěno 5,1 % všech uchazečů, ze starších 50 let to bylo jen 3,4 %;
- jestliže se rekvalifikací zúčastnilo v roce 2006 14,1 % ze všech uchazečů a v tom roce ji dokončilo 10,3 %, ze starších 50 let to bylo jen 9,5 %, resp. 6,6 %.

I z těchto několika údajů je zřejmé, že zejména pokud jde o další odborné vzdělávání, charakterizované v rámci programů APZ rekvalifikací, je jak zájem, tak i uplatnění starších uchazečů po skončení rekvalifikační menší než u ostatních uchazečů. Přitom právě odborná připravenost je základem pro uplatnění starších občanů na trhu práce. Ukazuje se, že i v oblasti APZ a hlavně v oblasti dalšího odborného vzdělávání se nabízí značný prostor pro účinnější zapojení starších osob.

Celkové shrnutí úvah o dalším možném vývoji zaměstnanosti starších osob

Předložená analýza vývoje zaměstnanosti starších osob do roku 2020 neodhalila výrazný úbytek základního zdroje pracovních sil, tj. obyvatel v produktivním věku 25–59 let. Navzdory tomu však během sledovaného období dojde k výraznému stárnutí, a to jak veškerého obyvatelstva, tak i uvnitř starších věkových skupin. Ve skupině osob 55–64 let, která je z hlediska zaměstnávání starších lidí nejdůležitější, dojde v roce 2010 po období mírného růstu k poklesu. Vystává tedy otázka, zda je smysluplné již nyní považovat zaměstnanost starších osob za tak vážný problém, kterým je nutné se zabývat, když k úvahám o propadu celkové zaměstnanosti během následujících 15 let nedává demografická projekce ani naše propočty výraznější podnět? Odpověď zní ano, protože:

- I v nejbližších letech lze reálně očekávat další snížení míry zaměstnanosti u mladých lidí do 24 let, a to hlavně z důvodu prodloužení doby jejich přípravy na povolání. (K prudkému poklesu zaměstnanosti dojde také ve věkové skupině 25–34letých.) Vzniklou „mezeru“ na trhu

práce v dostupné pracovní síle tak bude třeba zaplnit již v blízké budoucnosti staršími ročníky.

- Důchodový věk se v následujících letech bude dál prodlužovat. Dnešní padesátníci by měli být profesně a kvalifikačně připraveni tak, aby o ně byl do doby dosažení jejich důchodového věku na trhu práce zájem. Jinak u nich narůstá riziko zvýšené nezaměstnanosti. Z tohoto pohledu se jeví jako zásadní reforma systému dalšího profesního vzdělávání.
- V současné době (jak dokládají statistické údaje i poznatky úřadů práce) se nezaměstnanost starších osob stává jedním z nejzávažnějších problémů na trhu práce. (Nejde ani tolik o její výši, jako spíše o délku nezaměstnanosti a obtížnost návratu do pracovní aktivity.) Ztížená možnost pracovního uplatnění má zvláště u starších osob vážné nejen sociální a ekonomické, ale i psychické a zdravotní následky.
- Zájem o další ekonomický růst bude vyžadovat nejen růst produktivity práce, ale i odpovídající úroveň zaměstnanosti. A to nelze řešit bez zvýšení zaměstnanosti starších osob. Jak dokládají naše propočty vývoje zaměstnanosti u ostatních věkových kategorií, jsou rezervy na zvýšení specifických měr zaměstnanosti omezené. (Určité možnosti ovšem jsou ve zvýšení pracovní migrace ze zahraničí).
- Zvýšení míry zaměstnanosti starších osob je nutné hledat ve dvou skupinách zdrojů: v omezení počtu ekonomicky neaktivních (tj. především nepracujících starobních a invalidních důchodců, starších osob v domácnosti nebo nepracujících z jiných důvodů) a dále v omezení počtu nezaměstnaných starších osob.
- Míra zapojení starších uchazečů o zaměstnání v programech aktivní politiky zaměstnanosti v kompetenci úřadů práce je zatím nízká, zejména v rekvalifikačních a vzdělávacích programech (Remr - Kotíková a kol., 2007).
- Po roce 2020 dojde k prudkému poklesu i u počtu obyvatel ve věkové skupině 25–59 let (v letech 2020–2030 o cca 340 tisíc osob).
- Nejen z hlediska trhu práce, ale i z hlediska finanční udržitelnosti systému starobních důchodů je zvýšení zaměstnanosti starších osob nezbytné. Nelze však očekávat, že by k němu mohlo dojít bez odpovídající institucionální podpory. Na základě provedených analýz se domníváme, že nelze oprávněně očekávat, že zvyšování tzv. důchodového věku samo o sobě vyřeší potřebné zvyšování zaměstnanosti starších osob (Remr - Kotíková a kol., 2007).

1 Naopak nejmenší zásahy jsou nutné ve skupině zemí s vysokou mírou ekonomické aktivity a slabou mírou závislosti. Jedná se o Dánsko, Island, Norsko, Švédsko, Švýcarsko a USA (OECD, 2006).

2 Rozumí se meziroční relativní pokles v procentech.

3 Podle tzv. Bílé knihy (Národní program rozvoje vzdělávání v ČR, MŠMT, 2001) by se měla celková prů-

měrná délka vzdělávání na všech stupních škol proti roku 1999 prodloužit o 2,1 roku v roce 2010 (viz i Karpíšek, 2003), když podíl středoškolské mládeže dosahující maturitu by se měl zvýšit na 75 %, v roce 2010 by mělo být do některé z forem terciárního vzdělávání přijato 53 % studentů příslušné věkové skupiny. V této 2. variantě, vycházející z prodloužení reálné dosažené dynamiky specifické míry zaměstnanosti posledních 14 let, by se věk nástupu do zaměstnání, který do značné míry kopíruje délku vzdělávání mládeže, zvýšil oproti roku 1999 v roce 2010 o 1,8 roku. Tj. tato varianta se blíží záměrům uvedené Bílé knihy.

4 Pozn.: Jde o orientační propočet, jehož přesnost může být částečně ovlivněna výraznějšími výkyvy v rozsahu jednotlivých věkových skupin. Z výše věku odchodu ze zaměstnání je vypočten počet zaměstnaných ve věkové skupině 55–64letých a z relace k počtu obyvatel vyplývá míra zaměstnanosti.

5 Skupinu ekonomicky neaktivních starších osob tvoří především nepracující starobní důchodci, nepracující invalidní důchodci a jen z malé části osoby, které nepobírají žádný z těchto důchodů a jsou v domácnosti, pečují o rodinu, nepracují ze zdravotních důvodů, nepracují z jiných důvodů a nelze je zařadit mezi nezaměstnané.

6 Pro další informace viz Remr - Kotíková a kol. (2007).

Literatura:

Bulletin No. 23, Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů ČR. Praha: VÚPSV, 2008.

Karpíšek, Z. et al. Nabídka pracovních sil. Vybrané problémy dalšího vývoje zdrojů pracovních sil v ČR. Praha: VÚPSV, 2003.

Kuchařová, V. Komplexní analýza sociálně ekonomických podmínek života ve stáří. Praha: Socioklub, 2002.

Kuchařová, V. Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření. Praha: VÚPSV, 2002.

Lisabonská strategie, Summit Evropské rady v Lisabonu 2000, ve znění ustanovení pozdějších summitů (především ve Stockholmu 2001).

Podpora zaměstnávání starších osob. Grantový projekt, reg. č. 1J049/05-DP2. Praha, Markent, 2007.

Pojistně-matematická zpráva o sociálním pojištění. Praha: MPSV, 2006.

Populační prognóza České republiky do roku 2050. Praha: Český statistický úřad.

Problém předčasných odchodů do starobního důchodu a pracovní aktivity v důchodovém věku s ohledem na očekávaný vývoj důchodového systému a vývoj zaměstnanost. Praha: STEM, VÚPSV, 1999.

Stárnutí a politika zaměstnanosti, Česká republika. OECD a MPSV, 2004.

Vidovičová, L. - Rabušic, L. Seniori a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti, zpráva z empirického výzkumu. Brno: VÚPSV, 2003.

Vychová, H. Mezinárodní organizace a zaměstnávání starších osob. Praha: VÚPSV, 2006.

Základní ukazatele z oblasti sociálního zabezpečení v ČR 2007. Praha: MPSV, 2008.

Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil. Praha: Český statistický úřad, 2008.

Autoři jsou pracovníky Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., a téma zaměstnanosti výzkumně sledují dlouhodobě.

Ve dnech 5.–6. října pořádala Cedefop (www.cedefop.europa.eu) v Thessaloniki v Řecku další konferenci (**Qualifications for Lifelong Learning and Employability**) zaměřenou již tradičně na oblast odborných kvalifikací, celoživotního vzdělávání a zvyšování zaměstnatelnosti. Experti této instituce se dlouhodobě věnují výzkumu a analýzám toho, jak se mění povaha jednotlivých kvalifikací a jaký vliv tento posun v nárocích na kvalifikaci má na trh práce i pracovní kariéru jednotlivců. Zúčastnilo se jí na 150 účastníků z řad tvůrců politiky na evropské i národní úrovni, vlád, sociálních partnerů, odborníků z akademické sféry a dalších zájemců.

Kvalifikace je formálně přiznávána formou diplomů, certifikátů a nejrůznějších titulů, které jejich držitelům umožňují vykonávat odbornou činnost, získat zaměstnání či případně pokračovat v dalším vzdělávání. Pro zaměstnavatele jsou zárukou odborné kvalifikace přijímaných zaměstnanců. Nároky kladené na znalosti a dovednosti uchazečů o osvědčení odborné kvalifikace by měly odpovídat požadavkům jednotlivých profesí tak, jak se v čase mění. V rámci jednotného trhu práce v EU by měly být srovnatelné.

Cedefop v poslední době vydala tři zprávy, které byly na konferenci publikovány¹ a jež zkoumaly

- jak jsou vzdělávací standardy, na nichž jsou kvalifikace pro jednotlivá povolání založeny, tvořeny a aktualizovány,
- jak jsou v jednotlivých členských státech EU certifikace organizovány a jak je přitom zajištěna kvalita,
- jaké směrnice jsou v různých státech EU uplatňovány při uznávání či validaci neformálního vzdělání.

Na konferenci se příspěvatelé zaměřili zejména na to, jak se kvalifikace mění po obsahové stránce, zda reflektují měnící se požadavky a situaci na trhu práce, zda odpovídají potřebám jednotlivců, do jaké míry ovlivňují změny v kvalifikačních situacích v jednotlivých státech EU a jaké to má důsledky pro budoucí spolupráci v oblasti politiky vzdělávání.

1 The dynamics of qualifications: defining and renewing occupational and educational standards http://www.cedefop.europa.eu/etv/Information_resources/Bookshop/publication_details.asp?pub_id=556
The relationship between quality assurance and VET certification in EU Member States http://www.cedefop.europa.eu/etv/Information_resources/Bookshop/publication_details.asp?pub_id=555
European guidelines for validating non-formal and informal learning http://www.cedefop.europa.eu/etv/Information_resources/Bookshop/publication_details.asp?pub_id=553

Zdroj: Cedefop

- Li -

Projekce potřeby služeb sociální péče do roku 2025

Ladislav Průša

Před nedávnem byla představena Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065¹. Tato nová predikce je příležitostí k aktualizaci odhadu všech dopadů, které může očekávaný vývoj počtu obyvatel mít, mj. i na všechny sociální systémy. Zatímco dopady do oblasti důchodového pojištění jsou dlouhodobě diskutovány a jejich kvantifikace je otázkou především standardních pojistně matematických propočtů, o dopadech stárnutí populace na oblast sociálních služeb se diskutuje pouze okrajově a žádné komplexní studie, které by kvantifikovaly dopad stárnutí populace na potřebu sociálních služeb v naší zemi, doposud nebyly zpracovány. Zpracování této prognózy je determinováno působením mnoha faktorů – na zřetel je nutno mít všechny faktory ovlivňující rozsah potřeby sociálních služeb, opomenout nelze stěžejní koncepční materiály charakterizující žádoucí koncepční změny v této oblasti. Přitom je třeba vycházet z toho, že je velmi obtížné kvantifikovat působení řady faktorů, možných změn právního stavu a filozofických koncepcí a přístupů k poskytování sociálních služeb.

Charakteristika hlavních výsledků Projekce obyvatelstva ČR do r. 2065

Projekce obyvatelstva byla – tak jako poslední projekce z r. 2003 – zpracována ve třech variantách – v nízké, střední a ve vysoké. Pro další propočty bude využívána střední varianta projekce, která je považována za a prezentována jako nejpravděpodobnější. Cílem projekce je nastínit hlavní směry očekávaného budoucího populačního vývoje v naší zemi a ukázat na změny ve věkovém složení obyvatelstva.

Vzhledem k tomu, že pro odhad potřeby služeb sociální péče je nezbytné zaměřit se především na vývoj počtu osob v poproduktivním věku, bude pozornost věnována zejména charakteristikám bezprostředně ovlivňujícím vývoj počtu osob v této věkové skupině. Z tohoto pohledu je proto třeba vycházet z vývoje úmrtnosti.

Podle projekce je po celé sledované období do r. 2065 očekáván růst střední délky života při narození. Úroveň dosažená v r. 2008 (tj. 74,0 let u mužů a 80,1 let u žen) překonala odhad pro tento rok i u vysoké varianty předchozí projekce z r. 2003, nicméně očekávané hodnoty pro r. 2065 jsou podle názoru autora velmi optimistické až nereálné.

Z porovnání vývoje úmrtnosti v jednotlivých věkových skupinách vyplývá, že výraznější zlepšení úrovně tohoto ukazatele je očekáváno u mužů ve věku nad 60 let a u žen starších 80 let, což bude mít bezprostřední dopad na potřebu sociálních i zdravotních služeb.

Tabulka č. 1: Vývoj střední délky života při narození podle Projekce obyvatelstva ČR do r. 2065 (střední varianta projekce)

rok	muži	ženy
2008	74,0	80,1
2009	74,2	80,3
2010	74,5	80,6
2020	77,0	82,8
2030	79,5	85,1
2040	81,5	86,8
2050	83,5	88,4
2065	86,5	91,0

Pramen: Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065, www.czso.cz

Celkový počet obyvatel by se podle projekce měl zvyšovat až do r. 2030, kdy by měl dosáhnout úrovně 10 908 tis. osob, poté by se měl soustavně snižovat až na úroveň 10 666 tis. k 1. lednu 2066. Přitom ve struktuře obyvatelstva bude po celé období docházet k významným změnám:

- počet osob do 14 let i jejich podíl na celkovém počtu osob by se měl do r. 2021 zvyšovat (z 1480 tis. v r. 2009 na 1683 tis. v r. 2021, resp. z 14,1 % na 15,6 %), poté by se měl až do r. 2039 snižovat na 1397 tis. (12,8 %), následně by měl do r. 2053 růst až na 1511 tis. (14,0 %) a poté by měl až do konce prognózovaného období klesat na 1404 tis. (13,2 %),
- počet i podíl osob ve věku 15–64 let by měl do r. 2024 klesat (ze 7431 tis. v r. 2009 na

6888 tis., resp. ze 71,0 % na 63,4 %), následně by se měl krátkodobě zvýšit na 6914 tis. v r. 2028 (63,4 %), aby až do r. 2059 výrazně klesal až na úroveň 5757 tisíc osob (53,4 %), do konce sledovaného období by se pak měl zvýšit na 5850 tis. (54,9 %),

- počet a podíl osob starších 65 let se bude prakticky po celé období výrazně zvyšovat (z 1556 tis. v r. 2009 na 3559 tis. v r. 2059, resp. ze 14,9 % na 33,0 %).

Tyto údaje svědčí o tom, že počet osob, které budou v následujícím období odkázány na pomoc druhé osoby, se bude v následujícím období výrazně zvyšovat. Pro kvantifikaci rozsahu této potřeby je nezbytné věnovat pozornost vývoji věkové struktury v členění podle pohlaví v pětiletých věkových intervalech (viz tabulky č. 2 a 3). Dosavadní poznatky totiž ukazují, že míra závislosti na potřebě péče je výrazně diferencována v závislosti na pohlaví². Vzhledem k délce prognózovaného období potřeby služeb sociální péče je v dalším textu věnována pozornost charakteristiké vývoje obyvatelstva pouze do r. 2025.

Využívání příspěvku na péči k zabezpečení služeb sociální péče

Podle důvodové zprávy k návrhu zákona o sociálních službách se předpokládalo, že příspěvek na péči bude vyplácen cca 175 tis. osob, celkové náklady na jeho výplatu měly činit cca 8 mld. Kč, přičemž veškeré náklady jsou hrazeny ze státního rozpočtu. Skutečný počet příjemců příspěvku na péči je však

Tabulka č. 2: Vývoj počtu mužů a žen starších 65 let do r. 2025

muži	2009	2010	2015	2020	2025
celkem	5 136 377	5 159 646	5 263 695	5 343 852	5 395 950
65 +	619 721	641 393	782 572	917 185	1 010 967
80 +	112 743	117 770	140 322	157 435	208 048
65–69	228 619	243 793	308 787	317 932	294 472
70–74	153 056	155 534	210 009	270 094	282 062
75–79	125 303	124 296	123 454	171 724	226 385
80–84	75 195	77 478	85 316	89 152	129 197
85–89	31 366	33 615	41 762	49 043	54 270
90 +	6 182	6 677	13 244	19 240	24 581

ženy	2009	2010	2015	2020	2025
celkem	5 331 165	5 343 762	5 404 304	5 453 632	5 485 627
65 +	936 431	957 287	1 103 436	1 249 204	1 349 909
80 +	249 123	254 508	281 500	300 178	370 072
65–69	277 369	293 989	363 445	365 121	325 976
70–74	210 276	212 232	272 996	340 471	345 007
75–79	199 663	196 558	185 495	243 434	308 854
80–84	149 968	149 772	152 063	149 547	203 321
85–89	78 936	84 057	91 978	99 773	104 405
90 +	20 219	20 679	37 459	50 858	62 346

Pramen: Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065, www.czso.cz.

Tabulka č. 3: Vývoj podílu mužů a žen starších 65 let na celkovém počtu mužů a žen do r. 2025

muži	2009	2010	2015	2020	2025	ženy	2009	2010	2015	2020	2025
65 +	12,07	12,43	14,87	17,16	18,74	65 +	17,57	17,91	20,42	22,91	24,61
80 +	2,19	2,28	2,67	2,95	3,86	80 +	4,67	4,76	5,21	5,50	6,75
65–69	4,45	4,72	5,87	5,95	5,46	65–69	5,20	5,50	6,73	6,70	5,94
70–74	2,98	3,01	3,99	5,05	5,23	70–74	3,94	3,97	5,05	6,24	6,29
75–79	2,44	2,41	2,35	3,21	4,20	75–79	3,75	3,68	3,43	4,46	5,63
80–84	1,46	1,50	1,62	1,67	2,39	80–84	2,81	2,80	2,81	2,74	3,71
85–89	0,61	0,65	0,79	0,92	1,01	85–89	1,48	1,57	1,70	1,83	1,90
90 +	0,12	0,13	0,25	0,36	0,46	90 +	0,38	0,39	0,69	0,93	1,14

Pramen: Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065, www.czso.cz, vlastní propočty

výrazně vyšší, než se původně předpokládalo. Z údajů informačního systému o příspěvku na péči vyplývá, že v květnu 2009 pobíralo příspěvek na péči již 297 tis. klientů (viz tabulka č. 4).

Ze struktury příjemců příspěvku na péči vyplývá, že od září 2008 do května 2009:

- klesl podíl příjemců příspěvku na péči v I. stupni závislosti ze 41,4 % na 39,6 % a ve II. stupni závislosti z 32,6 % na 29,4 %,
- vzrostl podíl příjemců příspěvku na péči ve III. stupni závislosti z 16,1 % na 19,4 % a ve IV. stupni závislosti z 9,9 % na 11,6 %,

chodných ustanovení přiznán automaticky příspěvek v nižším stupni, žádají o posouzení své sociální situace a přiznání příspěvku ve vyšším stupni. Počet příjemců příspěvků ve IV. stupni pak roste díky tomu, že o jeho přiznání v této výši je nutno rozhodnout v rámci běžného řízení, neboť automaticky ze zákona v rámci přechodných ustanovení dávku nikdo nezískal. U registrovaných poskytovatelů sociálních služeb se navíc projevuje ekonomický tlak, který na ně vyvíjejí jak jejich zřizovatelé, tak i samotná konstrukce financování sociál-

skou službu, 17,6 % pobírá příspěvek v domovech pro osoby se zdravotním postižením a 6,6 % pak pobírá příspěvek v domovech se zvláštním režimem. Podíly příjemců příspěvků na péči v ostatních typech služeb sociální péče nepřevyšují 2,5 %.

Přitom vzhledem k nevhodně stanoveným přechodným ustanovením zákona (transformace zvýšení důchodu pro bezmocnost a příspěvku při péči o blízkou osobu do příspěvku na péči) dodnes struktura uživatelů jednotlivých typů sociálních služeb z hlediska míry jejich závislosti neodpovídá „potřebné“ struktuře. Např. v pobytových zařízeních sociálních služeb bylo cca 31 % klientů bez jakéhokoli příspěvku na péči (v září 2008 to bylo cca 34 %), což je v rozporu s ustanovením § 8 odst. 1 a § 49 odst. 1 zákona o sociálních službách (v domovech pro občany se zdravotním postižením a v domovech pro seniory se poskytují pobytové služby osobám, které mají sníženou soběstačnost zejména z důvodu zdravotního postižení a věku, jejichž situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby), a pečovatelskou službu pobíralo cca 87 % uživatelů bez příspěvku na péči.

Další zajímavé informace lze zjistit při analýze toho, kolik procent populace v dané věkové skupině pobírá příspěvek na péči (viz tabulka č. 5 a 6).

Pokud tato data porovnáme s některými dříve publikovanými údaji⁵, zůstává otázkou, jak vysvětlit výrazně vyšší zastoupení žen s přiznaným příspěvkem na péči v seniorských věkových skupinách v porovnání

Tabulka č. 4: Struktura příjemců příspěvku na péči v květnu 2009

stupeň příspěvku	forma péče			žádný registrovaný poskytovatel	celkem
	pobytová	ambulantní	terénní		
celkem	49 576	12 180	21 746	213 203	296 705
I.	11 737	5 777	10 945	88 890	117 349
II.	14 547	3 505	6 196	63 057	87 305
III.	11 231	1 934	2 987	41 437	57 589
IV.	12 061	964	1 618	19 819	34 462

Pramen: interní data MPSV

- vzrostl podíl příjemců příspěvku na péči, jimž je péče poskytována v pobytových (z 15,3 % na 16,7 %), ambulantních (z 3,7 % na 4,1 %) i terénních zařízeních (z 6,1 % na 7,3 %),
 - klesl podíl příjemců příspěvku na péči, jimž péči neposkytuje žádný registrovaný poskytovatel sociálních služeb (ze 74,9 % na 71,9 %).
- V tomto smyslu se jedná o naprosto logické tendence, kdy klienti, jimž byl v rámci pře-

ních služeb (závislost na dotacích ze státního rozpočtu, „cenová regulace“ sociálních služeb), ale začíná se projevovat i rostoucí znalost marketingových strategií v této oblasti³.

Z hlediska struktury příjemců příspěvku na péči pobírá podle typu poskytované péče u registrovaných poskytovatelů sociálních služeb 40 % příjemců příspěvek v domovech pro seniory, 28 % z nich využívá pečovatels-

Tabulka č. 5: Podíl mužů pobírajících příspěvek na péči a závislosti na věku a míře závislosti v květnu 2009 (v %)

muži celkem	míra závislosti				celkem
	I.	II.	III.	IV.	
do 3 let	0,08	0,00	0,00	0,00	0,08
3–8	0,34	0,26	0,49	0,36	1,45
19–50	0,20	0,26	0,19	0,12	0,77
51–55	0,47	0,43	0,23	0,12	1,25
56–60	0,64	0,61	0,35	0,14	1,73
61–65	0,95	0,89	0,48	0,21	2,53
66–70	1,33	1,29	0,71	0,35	3,68
71–75	2,01	1,88	1,09	0,62	5,60
76–80	3,71	3,25	1,92	1,01	9,88
81–85	8,55	6,10	3,82	1,91	20,38
86–90	16,20	11,68	6,92	3,43	38,23
90+	17,29	17,02	13,20	7,36	54,86
Celkem	0,69	0,62	0,44	0,25	2,00

Pramen: Interní data MPSV, vlastní propočty.

Tabulka č. 6: Podíl žen pobírajících příspěvek na péči a závislosti na věku a míře závislosti v květnu 2009 (v %)

ženy celkem	míra závislosti				celkem
	I.	II.	III.	IV.	
do 3 let	0,09	0,00	0,00	0,00	0,09
3–8	0,25	0,16	0,36	0,25	1,02
19–50	0,17	0,20	0,15	0,10	0,61
51–55	0,42	0,36	0,20	0,10	1,08
56–60	0,63	0,48	0,26	0,13	1,50
61–65	0,96	0,70	0,34	0,16	2,16
66–70	1,81	1,11	0,57	0,27	3,76
71–75	3,73	2,13	1,10	0,59	7,55
76–80	8,14	4,70	2,51	1,31	16,66
81–85	16,56	9,79	5,61	3,27	35,24
86–90	23,90	17,16	10,70	7,27	59,03
90+	19,26	20,67	17,29	14,78	72,01
Celkem	1,54	1,04	0,66	0,40	3,64

Pramen: Interní data MPSV, vlastní propočty.

Tabulka č. 7: Podíl mužů v domovech pro seniory pobírajících příspěvek na péči a závislosti na věku a míře závislosti v květnu 2009

muži domovy pro seniory	míra závislosti				celkem
	I.	II.	III.	IV.	
61–65	0,07	0,08	0,04	0,01	0,20
66–70	0,12	0,11	0,07	0,01	0,31
71–75	0,18	0,17	0,14	0,02	0,50
76–80	0,29	0,31	0,22	0,04	0,85
81–85	0,66	0,63	0,48	0,07	1,84
86–90	1,43	1,49	0,94	0,11	3,97
90+	2,36	2,49	1,83	0,16	6,84

Pramen: interní data MPSV, vlastní propočty

s muži. Určité vysvětlení lze spatřovat v tom, že přestože je průměrná střední délka života žen vyšší než u mužů, je jejich zdravotní stav horší než zdravotní stav mužů v příslušné věkové skupině.

Z hlediska stárnutí populace a jeho dopadu na strukturu financování sociálních služeb je nezbytné posoudit, jaký podíl populace v příslušné věkové skupině využívá služeb v domovech pro seniory (viz tabulka č. 7 a 8).

Z pohledu zpracování odhadu potřeby sociálních služeb pro seniory je opět zřetelné vyšší zastoupení žen s přiznaným příspěvkem na péči v porovnání s muži.

Projekce potřeby služeb sociální péče do r. 2025

Determinanty projekce potřeby sociálních služeb

Tak jako charakter sociální politiky, tak i rozsah potřeby sociálních služeb ovlivňují čtyři základní faktory, a to demografický vývoj, sociálně ekonomické faktory, společensko politické determinanty a mezinárodní aspekty⁶.

Z tohoto pohledu je nezbytné mít při zpracování projekce potřeby služeb sociální péče do r. 2025 na zřeteli především tyto skutečnosti:

- stárnutí populace a důsledky, které tento trend doprovázejí (z pohledu sociálních služeb se prodlužuje období života, v němž je člověk závislý na pomoci jiné osoby),
- přenášení standardu života v produktivním věku i do období, kdy je člověk postupně stále závislejší na pomoci jiné osoby, a z toho vyplývající rostoucí nákladnost poskytované péče,
- priority rozvoje sociálních služeb⁷,
- transformace pobytových sociálních služeb⁸ a jejich humanizace,
- pojetí sociálních služeb jako služeb obecného zájmu⁹,
- hledání optimální varianty zabezpečení sociálních potřeb jak z humánního, tak technického, technologického a tedy i ekonomického pohledu,
- postupně stále širší propojování a koordinace sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni.

Opomenout však nelze ani vliv dalších faktorů, přičemž u některých z nich je velmi obtížné ho kvantifikovat, a proto k nim nebylo přihlíženo. V tomto smyslu se jedná např.

Tabulka č. 8: Podíl žen v domovech pro seniory pobírajících příspěvek na péči a závislosti na věku a míře závislosti v květnu 2009

ženy domovy pro seniory	míra závislosti				celkem
	I.	II.	III.	IV.	
61–65	0,04	0,04	0,03	0,03	0,15
66–70	0,09	0,10	0,07	0,06	0,32
71–75	0,21	0,20	0,18	0,17	0,75
76–80	0,49	0,53	0,44	0,39	1,85
81–85	1,31	1,35	1,03	1,05	4,74
86–90	2,42	2,79	2,11	2,41	9,72
90+	2,76	4,00	3,68	4,42	14,86

Pramen: interní data MPSV, vlastní propočty

o změny zdravotního stavu obyvatelstva, vývoj epidemiologické situace či o změny v organizaci struktury péče o staré a zdravotně postižené občany (např. transformace domovů pro seniory v ošetrovatelské ústavy a jejich převedení do resortu zdravotnictví).

Projekce vychází ze stávajícího právního stavu, přestože lze očekávat, že v důsledku hospodářské krize dojde v zájmu zefektivnění celého systému poskytování a financování sociálních služeb k výrazným změnám v systému jejich financování (v tomto smyslu se jedná především o zrušení maximální výše úhrad klienta za poskytované sociální služby, což povede k odstranění závislosti poskytovatelů služeb sociální péče na dotacích poskytovaných ze státního rozpočtu). Tak se vytvoří potřebný prostor pro rozvoj všech forem poskytovaných terénních, ambulantních i pobytových služeb sociální péče.

Rozvoj sociálních služeb si v následujícím období - má-li flexibilně reagovat na demografický vývoj - vyžádá zajištění dostatek potřebného odborně vzdělaného personálu ze strany jednotlivých poskytovatelů vč. nezbytného posílení počtu pracovníků v přímé obslužné péči.

Projekce potřeby služeb sociální péče podle struktury příjemců příspěvku na péči podle stupňů závislosti

Východiskem pro zpracování projekce potřeby sociálních služeb je struktura čerpání příspěvku na péči v závislosti na věku příjemce a míře jeho závislosti tak, jak bylo zjištěno při analýze čerpání této sociální dávky v květnu t. r. Přestože lze v následujícím období

očekávat další nárůst počtu příjemců příspěvku na péči ve III. a IV. stupni závislosti (v důsledku ekonomického tlaku zřizovatelů na poskytovatele služeb kvůli očekávanému snižování objemu dotací ze státního rozpočtu), jedná se zřejmě o nejpřesnější odhad, neboť vychází z aktuálních dat. I když dílčí změny v podmínkách výplaty příspěvku na péči, které vstoupí v platnost 1. ledna 2010, pravděpodobně krátkodobě mírně sníží počty příjemců této dávky v prvním stupni závislosti, nelze očekávat, že by tato skutečnost výrazně ovlivnila výsledky této varianty projekce.

Při promítnutí výše uvedené struktury čerpání příspěvku na péči v závislosti na věku, pohlaví a míře závislosti do demografické projekce obyvatelstva lze očekávat vývoj počtu příjemců této sociální dávky v rozsahu, který je patrný z údajů v tabulce č. 9 a 10.

Rovněž tyto propočty ukazují výrazný nárůst příjemců příspěvku na péči, tedy i výrazný nárůst potřeby poskytování sociálních služeb i ošetrovatelské péče. Při zachování stávající struktury čerpání příspěvku na péči v závislosti na pohlaví, věku příjemce a míře jeho závislosti z května 2009 by počet příjemců této dávky vzrostl do r. 2025 o cca 43 %, přičemž nejvýraznější nárůst (o více než 80 %) lze očekávat u osob s příspěvkem na péči ve III. nebo IV. stupni závislosti, tedy u skupin s největší potřebou sociálně zdravotní péče.

Přestože lze v následujících letech očekávat „objektivizaci“ struktury uživatelů jednotlivých – především pobytových - sociálních služeb, ukazují uvedené propočty, že stávající kapacity jednotlivých typů zařízení nebudou v r. 2025 dostatečné. V tomto smyslu je

Tabulka č. 9: Vývoj počtu příjemců příspěvku na péči v závislosti na věku příjemce

věk	2010	2015	2020	2025
-3	300	288	271	251
3-8	20 119	20 310	21 702	22 251
19-50	33 943	33 960	32 728	31 091
51-55	8 476	7 541	8 193	9 275
56-60	12 258	11 440	10 225	11 144
61-65	16 299	16 839	15 810	14 225
66-70	18 485	24 087	25 048	23 664
71-75	23 740	29 636	39 028	40 977
76-80	43 460	40 640	51 941	69 780
81-85	62 428	66 166	64 728	86 168
86-90	49 989	59 787	68 301	71 072
90+	12 535	24 117	35 177	45 252
celkem	302 033	334 811	373 150	425 149

Pramen: vlastní propočty

Tabulka č. 10: Vývoj počtu příjemců příspěvku na péči v závislosti na míře závislosti

	míra závislosti				celkem
	I.	II.	III.	IV.	
2010	119 854	88 996	58 377	34 806	302 033
2015	131 956	98 771	64 924	39 160	334 811
2020	146 800	109 960	72 386	44 004	373 150
2025	168 578	125 002	81 840	49 728	425 149

Pramen: vlastní propočty

zřejmé, že rozvoj všech forem terénních, ambulantních i pobytových služeb by se měl stát nedílnou součástí všech regionálních plánů. Nezbytným předpokladem umožňujícím včas reagovat na změněnou demografickou situaci je zvýšení důrazu na analýzu změn v demografické situaci obyvatelstva v jednotlivých regionech. Stávající metodiky Ministerstva práce a sociálních věcí pro tvorbu střednědobých plánů rozvoje sociálních služeb však věnují této otázce minimální pozornost, což ve světle výše uvedených trendů představuje velké riziko.

Pro rozvoj sociálních služeb je rovněž nezbytná změna základních principů jejich financování. Stávající systém, který je založen na „cenové regulaci“ maximální výše úhrad klienta za poskytované služby a na poskytování dotace ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí, rozvoj sociálních služeb nestimuluje. Pokud je maximální výše úhrad stanovena na takové úrovni, která neumožňuje uhradit průměrné celostátní náklady daného typu služby, je ex ante předjímana závislost na poskytování dotací, na které však není právní nárok. Poskytovatel sociálních služeb je tak limitován v rozvoji sociálních služeb, protože nemá jistotu, že se zvýšený rozsah poskytovaných služeb promítne v navýšení úrovně dotace. Vzhledem k současným ekonomickým podmínkám se závažnost této skutečnosti ještě zvyšuje.

Závěr

Nová demografická projekce, kterou zpracoval Český statistický úřad v první polovině t. r., vyžaduje aktualizovat dopady vývoje obyvatelstva na všechny sociální systémy. V oblasti sociálních služeb je tato skutečnost o to aktuálnější, že očekávané změny ve struktuře obyvatelstva výrazným způsobem ovlivní potřebu péče o nejstarší věkové skupiny obyvatelstva, neboť v období do r. 2025 výrazným způsobem vzroste podíl osob starších 65 let na celkovém počtu obyvatelstva.

Stávající struktura služeb sociální péče není na uvedené změny připravena. Vybavenost jednotlivých regionů těmito službami je výrazně diferencována, chybějící kapacity pobytových služeb nejsou nahrazovány péčí v přirozeném domácím prostředí zajišťovanou terénními službami. Rozsah těchto služeb je v mezinárodním srovnání velmi malý, např. v porovnání s Rakouskem je podíl osob starších 65 let, které využívají terénní sociální služby, o cca 6,5 procentního bodu nižší.

Očekávané změny v širším využívání terénních služeb nepřinesl ani nový způsob jejich financování podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění. Více než 70 % klientů čerpajících příspěvek na

péči nevyužívá tuto novou sociální dávku k zajištění potřebných sociálních služeb prostřednictvím registrovaných poskytovatelů.

Z hlediska struktury příjemců příspěvku na péči podle typu poskytované péče u registrovaných poskytovatelů sociálních služeb pobíralo v květnu 2009 40 % příjemců příspěvek v domovech pro seniory, 28 % příjemců příspěvku využívalo pečovatelskou službu, 17,6 % příjemců pobíralo příspěvek v domovech pro osoby se zdravotním postižením a 6,6 % příjemců pobíralo příspěvek v domovech se zvláštním režimem.

Vzhledem k nevhodně stanoveným přechodným ustanovením zákona však dodnes struktura uživatelů jednotlivých typů sociálních služeb z hlediska míry jejich závislosti neodpovídá „potřebné“ struktuře, navíc bylo v pobytových zařízeních sociálních služeb cca 31 % klientů bez jakéhokoli příspěvku na péči.

Z rozboru struktury příjemců příspěvku na péči rovněž vyplývá, že s rostoucím věkem se naprosto logicky zvyšuje podíl osob pobírajících tuto sociální dávku, přičemž z hlediska pohlaví je závislost žen na poskytované péči vyšší prakticky ve všech věkových skupinách. Získané poznatky byly využity při zpracování projekce potřeby služeb sociální péče, která vychází ze struktury příjemců příspěvků na péči v závislosti na pohlaví, věku a stupni závislosti. Obě varianty respektovaly stávající stěžejní koncepční materiály dotýkající se oblasti sociálních služeb, byly však limitovány řadou skutečností, jejichž kvantifikace je velmi složitá. Zohledňovaly stávající právní stav, současně ale upozornily na výrazné limity bránící potřebnému rozvoji sociálních služeb.

Výsledky provedených propočtů signalizují nárůst potřeby péče ve všech věkových skupinách osob starších 65 let, v r. 2025 by příspěvek na péči pobíralo cca 425 tis. osob, přičemž nejvýznamnější nárůst lze očekávat u potřeby péče v pobytových zařízeních. Počet příjemců příspěvku na péči ve III. stupni závislosti by měl dosáhnout cca 82 tis. osob a ve IV. stupni závislosti cca 50 tis. osob (v květnu 2009 pobíralo příspěvek na péči ve III. stupni závislosti cca 58 tis. osob a ve IV. stupni závislosti cca 34 tis. osob).

Tyto skutečnosti kladou zvýšené požadavky na efektivnost financování i poskytování sociálních služeb. Zásadním způsobem je nutno přehodnotit stávající pravidla jejich financování a věnovat se personálnímu zabezpečení potřebné péče.

Prognóza potřeby služeb sociální péče nemůže být jednorázovým statickým dokumentem, ale měla by se stát pravidelně se opakujícím projektem na všech stupních státní správy, neboť právě na úrovni jednotlivých měst a obcí je nutno aktuálně reagovat na

mění se podmínky a potřeby obyvatelstva. Stávající metodické materiály Ministerstva práce a sociálních věcí, které se zaměřují na otázky plánování sociálních služeb, bohužel věnují otázkám analýz demografického vývoje – jež představují nedílný základ těchto analýz – minimální pozornost.

- 1 Viz: Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065, www.czso.cz.
- 2 Viz: Průša, L. *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008.
- 3 Viz: Molek, J. *Marketing sociálních služeb*. Praha: VÚPSV, 2008.
- 4 Viz: Průša, L. *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008.
- 5 Srovnaj Průša, L. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI, 2007.
- 6 Viz: Průša, L. *Sociální politika a determinanty jejího vývoje. Sociální politika, 1996, č. 1, s. 7-10.*
- 7 Viz: *Národní plán rozvoje sociálních služeb*. Praha: MPSV, 2009.
- 8 Viz: *Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti*. Praha: MPSV, 2007.
- 9 Viz: *Služby obecného zájmu, vč. sociálních služeb obecného zájmu: nový evropský závazek - Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru*.

Literatura:

- Bednářik, R. – Bodnárová, B. *Starnutie populácie – výzva na zmeny v službách pre starších ľudí*. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny, 2005.
- Kotíková, J. - Průša, L. - Vlach, J. *Regionální analýza zaměstnanosti, trhu práce a sociální péče*. Praha: VÚPSV, 2001.
- Molek, J. *Marketing sociálních služeb*. Praha: VÚPSV, 2008.
- Průša, L. *Optimalizace struktury forem sociální péče s přihlednutím ke specifickým jednotlivých oblastí. Metody regionální demoeconomické analýzy a prognózy*. České Budějovice: Dům techniky ČSVTS, 1987.
- Průša, L. *Sociální politika a determinanty jejího vývoje. Sociální politika, 1996, č. 1, s. 7-10.*
- Průša, L. a kol. *Obce, města, regiony a sociální služby*. Praha: SOCIOKLUB, 1997.
- Průša, L. *Model optimálního uspořádání sociálních a zdravotních služeb na regionální úrovni*. Praha: VÚPSV, 2006.
- Průša, L. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI Publishing, 2007.
- Průša, L. *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha: VÚPSV, 2008.
- Torová, J. - Vostrovská, H. – Kaplan, E. *Vypracování modulů jednotlivých úrovní sociálních služeb v péči o osoby závislé na pomoci jiné osoby. Projekt výzkumu a vývoje*. Praha: MPSV, 1995.
- Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti*. Praha: MPSV, 2007.
- Národní plán rozvoje sociálních služeb*. Praha: MPSV, 2009.
- Lůžková péče 2008, www.uzis.cz
- Návrh normativů vybavenosti území celků službami sociální péče*. Praha: FMPSV, 1987.
- Projekce obyvatelstva České republiky do r. 2065, www.czso.cz.
- Služby obecného zájmu, vč. sociálních služeb obecného zájmu: nový evropský závazek – Sdělení Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a výboru regionů, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0725:FIN:CS:PDF>
- Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2007*. Praha: MPSV, 2008.
- Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení ve vývojových řadách a grafech*. Praha, MPSV, 2006–2008.
- Zdravotnická ročenka České republiky 2007*, www.uzis.cz
www.mpsv.cz
www.uzis.cz
www.vupsv.cz

Autor je ředitelem VÚPSV a téma sociálních služeb sleduje průběžně.

Scénáře vývoje sociálních služeb v ČR z pohledu jejich financování

Jiří Horecký

I když se mezi poskytovateli sociálních služeb šířila zpráva, že v prvním návrhu státního rozpočtu na r. 2010 nejsou pro účely státních dotací registrovaným poskytovatelům sociálních služeb navrhovány žádné prostředky, což v jejich řadách vyvolalo nejistotu, ohromení, ale i vztek a beznaděj, není tento scénář příliš pravděpodobný. Takovýto přístup by totiž zcela jistě způsobil kolaps sociálních služeb, což žádná politická reprezentace nemůže připustit. Je však pravděpodobné, že z finančního hlediska bude rok 2010 v krátké historii sociálních služeb České republiky rokem nejhorším. Následující příspěvek prezentuje scénář vývoje sociálních služeb ČR do r. 2015 s přihlédnutím právě k zásadní proměnné - financování sociálních služeb.

Prognostická metoda - scénáře možného vývoje

Cílem scénářů není přesná predikce budoucího vývoje, ale spíše popis možného vývoje, odvozený od souvislostí mezi jednotlivými vybranými faktory a událostmi. Svou povahou mohou být deskriptivní či normativní. Kvalitní scénáře jsou hodnověrné a vnitřně konzistentní. Můžeme je charakterizovat jako příběhy spojující popis určitého budoucího stavu se současnou reálnou situací v dané oblasti, a to v řadě vývojových souvislostí, které ilustrují politická rozhodnutí a jejich důsledky. Podstatou je ukázat, jak se budoucnost může vyvíjet z přítomnosti na základě logické souvislosti za sebou jdoucích dílčích, avšak klíčových událostí, při řetězení informací obsažených v různých prognózách. Výsledný scénář je v podstatě chronologicky řazený seznam událostí, tvořící obraz uspořádaný ze všech dosažitelných prognóz a relevantních informací.

Scénáře jsou vždy autorským textem, proto se do nich promítá hodnotové zázemí autora. Navíc sama metoda psaní scénářů je ve své podstatě redukcionistická - nedokáže se zmocnit vývojových perspektiv v jejich celistvosti a komplexnosti. Při jejich tvorbě lze zvolit jednu z několika různých metod (metoda systémového diagramu, kritického bodu, novinových titulků, logických možností). Pro účely této práce byla zvolena poslední z uvedených metod.

Při tvorbě scénáře možného vývoje sociálních služeb v následujících letech byl určující vývoj výše státních subvencí sociálních služeb. První scénář vychází z předpokladu, že dojde ke snížení státní subvence o 10 % v porovnání s rokem 2009, druhý ze zvyšování subvence v míře 10 % ročně. V obou případech scénář popisuje možný vývoj do r. 2015.

Scénář č. 1

Základní premisa

V roce 2010 dojde k meziročnímu poklesu státních subvencí sociálních služeb v České republice. Rozpočty samospráv, kterým v důsledku negativního ekonomického vývoje klesají daňové výnosy, se s touto skutečností nedokážou plnohodnotně vyrovnat. Proto jsou příspěvky zřizovate-

lů a grantová politika realizovány na minimalistické úrovni, prostředky budou pouze na nejnужnější výdaje, aby se zabránilo zániku mnoha poskytovatelů. Primárně budou řešeny problémy tzv. vládních neziskových organizací, tj. poskytovatelů, jejichž zřizovateli jsou obce, kraje, případně stát, dále pak služeb sociální péče, zejména pobyto- vých zařízení. V dalších letech dojde ke konsolidaci přeživších poskytovatelů sociálních služeb, rozvoj sociálních služeb a investice do lidských zdrojů budou pozastaveny.

Snížení státní subvence sociálních služeb o 20 %

Do systému sociálních služeb půjde ze státního rozpočtu v r. 2010 o 20 % méně státních dotací než v předešlé roce. V dalších letech 2010–2015 budou sociální služby subvencovány v této stejné, snížené výši. Nejvíce budou postiženy služby sociální prevence, tj. služby, které jsou výhradně závislé na státních dotacích. Dojde k zániku některých typů služeb, jako jsou odborné sociální poradenství, sociální intervence, sociální rehabilitace apod. Zřizované organizace budou sestavovat krizové rozpočty a zřizovatelé budou hradit svými příspěvky pouze naplnění těchto krizových rozpočtů.

V období 2010–2015 bude docházet k omezování tzv. terciárních nákladů, tzn. nákladů na vzdělávání, na systematické zvyšování kvality sociálních služeb. Poskytovatelé sociálních služeb se budou primárně zaměřovat na splnění zákonných povinností vycházejících z podmínek registrace daných služeb, sekundárně pak na splnění zákonných standardů. Růst kvality a rozvoje sociálních služeb bude stagnovat.

V období 2010–2012 bude docházet k ukončení činnosti poskytovatelů neefektivních služeb (některé organizace z tzv. neziskového sektoru s minimálním počtem uživatelů, s vysokým podílem fixních nákladů služby a vysokou nákladovostí).

Kapacity sociálních služeb pro cílové skupiny vyžadující větší koncentraci péče, jako jsou osoby trpící Alzheimerovou chorobou, psychotici, senioři ohrožení návykovými látkami apod. (tj. domovy se zvláštním režimem), se nebudou zvyšovat.

Dlouhodobě neudržitelný nárůst počtu příjmců příspěvku na péči donutí stát

k restriktivním opatřením. Bude zaváděn model sdílené péče, doprovázený 10% snížením výše příspěvku v I. a II. stupni. Toto opatření způsobí finanční ztráty pobyto- vých zařízení, zatímco poskytovatelům teré- ních a ambulantních služeb přinese mírné finanční zlepšení (a to i přes uvedené snížení). Tímto dojde k většímu tlaku na optimalizaci cílové skupiny pobyto- vých zařízení a navýšování sazeb u teré- ních služeb, způsobenému zvýšením poptávky.

Sociálně preventivní služby zůstanou kapacitně na stejné úrovni a nebudou schopny reagovat na mírně se zvyšující poptávku. Dojde k dalšímu omezování odborného sociálního poradenství. Jednotlivé kraje tuto službu začlení pod své příspěvkové organizace za účelem snížení fixních nákladů.

Některé územně vyšší samosprávné celky budou za účelem snížení nákladů na sociální služby a zvýšení finanční efektivity vypisovat veřejné zakázky na soubor základních služeb, což povede ke vzniku poměrně velkých poskytovatelů sociálních služeb a k zániku různorodosti poskytovatelů v těchto regionech (posouzení, resp. analýza dopadů těchto záměrů, tj. racionality a efektivity těchto opatření, není v ČR k dispozici).

Stupňující se tlak ze strany samosprávních celků a samotných poskytovatelů sociálních služeb povede k zrušení cenové regulace služeb sociální péče. V souladu se sociální politikou ČR, resp. konzervativním pojetím chápání sociálního státu zůstane cenová regulace u zřizovaných organizací. V teré- ních a ambulantních službách sociální péče se cenová deregulace projeví zanedbatelným způsobem, neboť ceny za poskytování těchto služeb byly vzhledem ke zvýšené poptávce po nich již ovlivněny tržními principy. U pobyto- vých služeb sociální péče však tato skutečnost způsobí vznik tzv. dvoustupňové péče. Poskytovatelé, jejichž zřizovateli nejsou obce, kraje, případně stát, tj. neziskové organizace a obchodní společnosti, využijí okamžitě cenové deregulace k navýšení cen. V dalších letech pak v tomto smyslu dojde k optimalizaci cílových skupin, která se projeví vznikem domovů pro „chudé“ a „bohaté“ uživatele. Liberálové pak tento proces schválí s odkazem na princip spravedlnosti. Socialisté ho naopak podrobí silné kritice a nesouhlasu.

Dočasně tak dojde k pozastavení rozvoje a stagnaci úrovně kvality služeb. Celý systém sociálních služeb začne být spouštěn tržními principy a dojde k budování primární sociální sítě pro nízkopříjmové skupiny obyvatel.

Scénář č. 2

Základní premisa

V roce 2010 dojde k navýšení státních dotací o 10 % a tento trend - tj. každoročního navýšování - přetrvává až do r. 2015. Zvýšení subvencí vyplývá z toho, že si tvůrci rozpočtu uvědomili možné negativní důsledky dlouhodobého podfinancování sociálních služeb v ČR. Vedle odstranění těchto důsledků dojde i k navýšení lidských zdrojů v takové míře, aby poměr počtu klientů/uživatelů služby byl srovnatelný se západními zeměmi. Dojde také k rozšiřování kapacit terénních a ambulantních služeb sociální péče. Dodatečné finanční zdroje budou investovány do zvyšování kvality a rozvoje sítě a dostupnosti sociálních služeb.

Meziroční nárůst subvence sociálních služeb o 10 %

V roce 2010 dojde na návrh vlády ČR, resp. rozhodnutím Parlamentu ČR k zavedení nepeněžního příspěvku na péči v I. a II. stupni s možností plnění pouze v případě odebírání sociálních služeb poskytovaných registrovanými poskytovateli. Tím dojde k úspoře tohoto mandatorního výdaje o 3–6 miliard Kč. Výše státních dotací do sociálních služeb je tak navýšena o 10 %. Tento trend bude přetrvávat do r. 2015.

V dalších letech (v různém poměru finanční participace státu a vyšších územně samosprávních celků) bude nadále až do roku 2015 docházet k meziročnímu nárůstu ve výši 10 %. Tento nárůst bude reakcí na tlak poskytovatelů sociálních služeb, kteří poukazují na dlouhodobé podfinancování celého systému, odborné veřejnosti, která poukazuje na rozdíly v úrovni kvality mezi tzv. vyspělými státy a u nás, a široké veřejnosti, která dostatek prostředků vynakládaných na tuto oblast chápe jako systematickou přípravu na stárnutí populace a budoucí zvýšenou poptávku po těchto službách.

Kromě změn ve stávající struktuře sociálních služeb a jejich úrovně dojde i ke zvyšování jejich kapacit. Navýšování subvencí dále umožní fixaci nebo jen minimální zvyšování, resp. indexaci cenové hladiny služeb, čímž se zvýší dostupnost většího objemu sociálních služeb (zvláště terénních, ambulantních a odlehčovacích).

Poskytovatelé budou na zvýšené subvence, resp. postupné dofinancování celého podfinancovaného systému v prvních letech reagovat mírným navýšením počtu zaměstnanců, především však budou v prvních třech letech zvyšovat mzdy meziročně o 5–7 %. Tím se sníží fluktuace zaměstnanců a bude docházet ke zvyšování kvality poskytovaných služeb. Postupně bude obměňováno zastaralé vybavení, u pobytových zařízení dojde k rozšíření rehabilitační péče. Terénní a ambulantní služby budou rozšiřovány i do logisticky náročných oblastí.

V dalším období, v průběhu let 2012–2015, dojde k postupné změně poměru počtu klientů/uživatelů na jednoho zaměstnance.

V r. 2007 bylo např. v pobytových zařízeních sociálních služeb průměrně 3,54 uživatelů na jednoho pracovníka sociálních služeb a 1,92 uživatelů na jednoho pracovníka, bereme-li v úvahu celkový počet zaměstnanců zařízení. V porovnání s jinými zeměmi, např. Rakouskem, Německem či Švédskem, se jedná o téměř dvojnásobný počet uživatelů na zaměstnance. Tento poměr se bude snižovat na 1,5–2 uživatele na zaměstnance v přímé péči a přiblíží se tak rakouskému a německému modelu. Vyšší finanční prostředky budou vynakládány rovněž na vzdělávání a na systémové a cílené zavádění kvality. Většina poskytovatelů zavede některý ze známých či zavedených systémů kvality (EFQM, ISO 9000, E-qalin, Balanced Scoreboard apod.), jednotlivá profesní sdružení budou nabízet speciální modifikace těchto modelů. Postupně budou vznikat druhové standardy sociálních služeb.

Poskytovatelé sociálních služeb se budou více zaměřovat na PR aktivity a marketing sociálních služeb s důrazem na jejich kvalitu. Zejména v terénních a ambulantních službách bude vznikat kvazitržní prostředí sociálních služeb.

Závěr

Budoucnost, která nás čeká, se bude pravděpodobně nacházet někde mezi oběma těmito extrémními scénáři. Přirozeným přáním všech by mělo být, aby se směr, který zvolí politická reprezentace této země, přiblížoval druhému uvedenému scénáři.

Autor je prezidentem Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.

K některým změnám v zákoně o sociálních službách

Olga Bičáková

Dnem 1. srpna 2009 nabyl účinnosti zákon č. 206/2009 Sb., kterým se mění zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony (zákon č. 634/2004 Sb., o správních poplatcích, zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, a zákon č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných rozpočtů). Jedná se o poměrně rozsáhlou novelu zákona o sociálních službách a změny, které přináší do právního řádu, mají rozdílnou dobu účinnosti. Většina změn nabývá účinnosti od 1. srpna 2009, další pak od 1. ledna 2010 a od 1. ledna 2012. K stěžejním změnám, které jsou účinné od 1. srpna 2009, patří např. změna podmínek nároku na příspěvek na péči, změna podmínek pro vznik nároku na příspěvek pro chronicky nemocné děti, zvýšení příspěvku pro osoby s úplnou závislostí, změna náležitostí žádosti o příspěvek, zpřesnění požadavků na odbornost pracovníků v sociálních službách či zpřesnění akreditací vzdělávacích programů a institucí. Od 1. ledna 2010 dojde rovněž ke změně způsobu výplaty příspěvku na péči u osob se závislostí I. stupně.

Mění se podmínky nároku na příspěvek na péči

Dosud vznikal nárok na příspěvek na péči při splnění stanovených podmínek bez ohledu na to, kdo příjemci tohoto příspěvku pomoc poskytoval. Nově se stanovuje další podmínka v tom smyslu, že nárok vzniká jedině tehdy, když potřebná pomoc bude příjemci příspěvku poskytována osobou blízkou nebo jinou fyzickou osobou, registrovaným poskytovatelem sociálních služeb, popř. hospicem. Tím bude zajištěno, aby péče byla odpovídajícím způsobem poskytována, čímž dojde k naplnění účelu příspěvku

na péči. Současně se stanoví, že při hospitalizaci nárok na příspěvek na péči nezaniká. Výplata příspěvku se zastavuje, pokud hospitalizace trvá celý kalendářní měsíc, za který výplata náleží, a po ukončení hospitalizace se výplata příspěvku opět obnovuje.

Zmírňují se podmínky pro vznik nároku na příspěvek pro chronicky nemocné děti

U osob mladších 18 let se snižuje počet úkonů, které posuzovaná osoba není schopna zvládnout, rozhodných pro zařazení do stupně I, a to z 5 úkonů na 4.

Zvyšuje se příspěvek pro lidi s největším postižením

Od 1. srpna 2009 byl měsíční příspěvek pro lidi s největším postižením (ve stupni IV), o něj je péče nejnáročnější, zvýšen na 12 000 Kč měsíčně.

Mění se náležitosti žádosti o příspěvek

Žadatel o příspěvek bude povinen již při podání žádosti o příspěvek na péči uvést, jakým způsobem a kým mu bude nebo již je péče poskytována, jinak mu nemůže vzniknout na dávku nárok. Je nezbytné, aby fyzic-

ká nebo právnická osoba, která bude poskytovat žadateli o příspěvek pomoc, byla známa již při rozhodování o příspěvku. Žádost o příspěvek musí kromě náležitosti stanovených správním řádem dále obsahovat označení osoby blízké nebo jiné fyzické osoby anebo právnické osoby, která osobě poskytuje nebo bude poskytovat pomoc, způsob pomoci a písemný souhlas osoby blízké anebo jiné fyzické osoby nebo právnické osoby s jejím poskytováním, a určení, jakým způsobem má být příspěvek vyplácen.

Kontrola využití příspěvku bude prováděna efektivněji

Sociální pracovník bude nově povinen vyhotovit písemný záznam o provedeném sociálním šetření, který na požádání předloží posuzované osobě. Ten bude také jedním z podkladových materiálů pro posouzení stupně závislosti posuzované osoby. Okresní správa sociálního zabezpečení sděluje příslušnému obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností i seznam úkonů, které tato osoba není schopna zvládat. Ten tyto údaje využije při kontrole využívání příspěvku a posoudí, zda poskytovaná pomoc je v souladu se stanoveným stupněm závislosti. Obsah a rozsah kontroly využívání příspěvku byly současně rozšířeny a upřesněny, aby se zvýšila její efektivnost. Kontrola se tedy bude moci zaměřit na to, zda je příspěvek využíván za účelem zajištění péče, a současně na to, zda je péče správně zaměřena.

Vyšší důraz na odbornost pracovníků v sociálních službách a sociálních pracovníků

Přesněji je upravena i oblast podmínek odborné způsobilosti pracovníků v sociálních službách a sociálních pracovníků, kteří budou povinni absolvovat minimálně 24 hodin dalšího vzdělávání ročně. Zaměstnavatel je povinen zabezpečit sociálnímu pracovníkovi další vzdělávání v rozsahu nejméně 24 hodin za kalendářní rok, kterým si obnovuje, upevňuje a doplňuje kvalifikaci, a totéž pracovníkovi v sociálních službách ve stejném rozsahu a za stejným účelem, s tím, že účast na dalším vzdělávání se považuje za prohlubování kvalifikace podle zvláštního právního předpisu, kterým je § 230 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce.

Zpřesnění procesu akreditací vzdělávacích programů a institucí

Akreditaci vzdělávacích zařízení a akreditaci vzdělávacích programů svěřuje zákon do kompetence Ministerstva práce a sociálních věcí, které také vede seznam akreditovaných vzdělávacích zařízení s jejich vzdělávacími programy včetně těch, jimž byla akreditace odejmata. Akreditace se uděluje na dobu 4 let a je nepřevoditelná a nepřechází na právního nástupce. Ministerstvo kontroluje činnost akreditovaných vzdělávacích zařízení při uskutečňování akreditovaných programů a při neplnění podmínek, za nichž byla akreditace získána, může rozhodnout o jejím odejmutí. Novelou zákona dochází taktéž k rozšíření cílových skupin pro akreditaci vzdělávacích

programů, a to o cílovou skupinu managementu sociálních služeb a především pro cílovou skupinu neformálně pečujících, tj. lidí, kteří pečují o své blízké doma.

Změna způsobu výplaty příspěvku na péči od 1. ledna 2010

Od 1. ledna 2010 se mění způsob výplaty příspěvku na péči osobě starší 18 let se stupněm závislosti I (lehká závislost). Nově se zavádí tzv. „kombinovaný“ způsob výplaty příspěvku, při němž se bude 1000 Kč vyplácet peněžně jako dosud a dalších 1000 Kč formou poukázky nebo formou elektronického platebního prostředku určeného k úhradě za sociální služby poskytnuté této osobě poskytovatelem sociálních služeb, který je zapsán v registru poskytovatelů sociálních služeb. Poskytovatel služby je úhradu touto formou povinen přijmout. V odůvodněných přesně stanovených případech může být příspěvek na péči na základě rozhodnutí obecního úřadu obce s rozšířenou působností nadále poskytován v plné hodnotě v penězích. Pokud tento obecní úřad při kontrole využívání příspěvku zjistí, že pominuly důvody pro takovou výplatu příspěvku nebo podmínky stanovené zákonem o sociálních službách nejsou splněny, příspěvek se od kalendářního měsíce následujícího po kalendářním měsíci, ve kterém byly tyto skutečnosti zjištěny, vyplatí opět tzv. „kombinovaným“ způsobem.

Autorka je pracovnící VÚPSV.

Týden sociálních služeb

Ve dnech 5. až 11. října 2009 se konal „Týden sociálních služeb“, vyhlášený Ministerstvem práce a sociálních věcí a Asociací poskytovatelů sociálních služeb České republiky. V jeho průběhu se veřejnost mohla seznámit s tím, co tyto služby nabízejí, a přesvědčit se o jejich kvalitě. Sociální služby pomáhají statisícům obyvatel s potřebou péče zachovat si lidskou důstojnost a soběstačnost. Několik set těchto pracovišť v celé republice se 7. října v rámci „Dne otevřených dveří“ otevřelo pro veřejnost, aby se zájemci sami mohli přesvědčit o tom, jaké služby, jakým způsobem, v jaké kvalitě, v jakých typech zařízení a podmínkách jsou klientům poskytovány a nabízeny.

Dlouhodobým cílem asociace je zvýšit povědomí veřejnosti o významu a potřebnosti sociálních služeb a o jejich přínosu pro společnost. V uplynulých letech došlo v oblasti sociálních služeb k celé řadě změn, a to zejména v legislativě - zákon o sociálních službách zavedl např. příspěvek na péči (ve čtyřech úrovních podle stupně závislosti), povinnost akreditace pro poskytovatele či standardy kvality. Zvýšily se rovněž nároky na vzdělání pracovníků působících v sociálních službách. K ochraně uživatelů služeb slouží kontrola dodržování jak podmínek akreditace a standardů kvality, tak rozsahu a kvality poskytovaných služeb. Kapacity i počet poskytovatelů sociálních služeb se postupně zvyšovaly, docházelo k restrukturalizaci velkých ústav-

ních zařízení na menší a postupně se upřednostňuje varianta chráněného bydlení, rozšířil se i rozsah poskytovaných služeb. V sektoru začaly rovněž působit nestátní či neziskové subjekty. Pozitivně se projevuje zvýšený důraz na kvalitu i dostupnost jednotlivých služeb. Zásadně se změnil způsob financování. Uživatel si službu nyní od poskytovatele kupuje, čímž se výrazně posílilo postavení uživatelů služeb ve vztahu k jejich poskytovateli. Nevýhodou tohoto řešení je, že ne všichni příjemci příspěvku na péči ho vynakládají na nákupní služby. Za negativní změnu, která zvyšuje nejistotu poskytovatelů a přeneseně i uživatelů služeb, lze považovat skutečnost, že dotace poskytovatelům z prostředků MPSV jsou nenárokové, jsou přiznávány pouze na jeden rok a dochází ke zpoždování jejich výplaty.

Všechny tyto změny kladou jak na zřizovatele, jimiž jsou ve značné míře obce a kraje, tak na poskytovatele služeb i pracovníky přímé péče zvýšené nároky po stránce finanční, organizační i vzdělanostní. Přitom tato práce zůstává veřejností nedoceněna a také její finanční ohodnocení zůstává. V České republice působí více než 2000 poskytovatelů sociálních služeb, kteří poskytují služby seniorům, osobám se zdravotním postižením, osobám ohroženým sociálním vyloučením a dalším potřebným. Registrováno je více než 3000 sociálních služeb, v nichž působí desetitisíce zaměstnanců a jejichž služby využívají statisíce uživatelů.

Jisté vyvrcholení v rámci „Týdne“ představoval 1. Výroční kongres poskytovatelů sociálních služeb, který se konal ve dnech 8. a 9. října v Táboře. Vedle hostů ze zahraničí a představitelů státních orgánů se ho zúčastnili zástupci nejrůznějších odborných společností, státní správy, samosprávy a zejména poskytovatelů sociálních služeb. Cílem akce bylo informovat o aktuálním dění v oboru a posloužit ke vzájemné výměně zkušeností. Požadavky na kvalitu a rozmanitost poskytovaných služeb a odbornou způsobilost poskytovatelů se průběžně zvyšují a vzhledem k očekávanému demografickému vývoji budou v budoucnu dále narůstat. Proto je nezbytné této skutečnosti služby, jejich kvalitu, rozsah, způsob jejich poskytování a financování přizpůsobit. Na kongresu se po stránce odborné i společenské setkaly nejrůznější okruhy osob působících v oblasti sociálních služeb. Vedle přednášek a příspěvků na aktuální témata se konaly tematicky zajímavé workshopy. Odborný program reflektoval vývoj v oboru, a byl proto zaměřen na aktuální dění, současně problémy a záměry v této oblasti. Tematicky byl zaměřen např. na management, marketing, ekonomiku a řízení sociálních služeb, zdravotnickou a ošetrovatelskou péči, sociální práci, vzdělávání pracovníků a na další témata. Workshopy byly rozděleny do tří oblastí - sociální, zdravotnické a provozně ekonomické.

- Li -

Podmínky úspěšné transformace pobytového zařízení sociálních služeb Marianum

Antonín Janýška

Marianum bylo vybudováno v letech 1907–1909 Kongregací Dcer Božské Lásky. Letos tedy slaví 100 let od svého založení. Jeho historie odpovídá vývoji naší společnosti - rozvoj služby v první polovině dvacátého století, stagnace služby do devadesátých let minulého století, potom nový rozvoj až do současnosti. Během své existence několikrát prodělalo transformaci, přičemž všechny změny byly vždy podmíněny společenským vědomím, ekonomickým prostředím a platnou legislativou. Od padesátých let minulého století slouží areál jako ústav sociální péče pro osoby s mentálním a vícenásobným postižením.

Většina uživatelů sociálních služeb žije v Marianu již několik desítek let, stejně dlouho zde pracují mnozí zaměstnanci. Opatrovníci uživatelů Marianum v současné podobě vnímají jako dostupnou, bezpečnou a vyhovující jistotu. Opavská veřejnost ho vnímá jako instituci s uzavřeným areálem, za jejímiž zdmi žijí lidé neschopní společenského začlenění. Z toho je třeba vycházet při řízení procesu transformace sociálních služeb v Marianu, neboť minulost se prolíná s přítomností a bez znalosti minulosti jejich uživatelů i poskytovatelů nelze provést jejich úspěšnou transformaci. Zásada, že ten, kdo nezná minulost a nepoučívá se z ní, nemůže vytvořit lepší budoucnost, platí i v této oblasti.

Dosavadní průběh transformačního procesu - změny pro uživatele

Bydlení

V roce 1990 bydlelo v ústavu více než tři sta klientů. V roce 1991 se 55 z nich odstěhovalo do nově vytvořeného ústavu v Opavě, v Mánesově ulici. Během 10 let bylo v budově vybudováno nové provozní zázemí: prádelna, stravovací provoz, systém vytápění. V roce 2003 byly upraveny první obytné místnosti, z některých pokojů pro 20–25 obyvatel byly vytvořeny menší místnosti pro čtyři osoby. Na jaře 2004 vzniklo první oddělení, které mělo charakter bytu pro 12 osob. Na podzim roku 2004 a v prvním pololetí 2005 pak byla všechna oddělení přebudována tak, aby měla charakter bytů s ložnicemi, obývacími místnostmi s jídelnou a sociálním zázemím. Počet obyvatel nebylo možné snížit, v některých ložnicích původně spalo více než dvacet osob. V roce 2005 byla zahájena příprava na vybudování chráněných bytů v Jakartovicích-Deštné. V prosinci 2008 se tam odstěhovalo prvních 24 uživatelů, kteří tam obývají dvoulůžkové pokoje. Dva byty jsou pro osm osob, jeden byt pro čtyři osoby, dva byty pro dvě osoby. V květnu 2008 získalo Marianum díky svému zřizovateli objekt se dvěma byty v Opavě v Dostojevského ulici a třípokojový byt v Lepařově ulici. Ve druhém pololetí 2008 byly provedeny nutné opravy, v lednu 2009 se přestěhovalo 8 osob do dvou chráněných bytů v Dostojevského ulici a tři osoby do bytu

v Lepařově ulici se službou podpory samostatného bydlení. Na podzim 2009 se do chráněných bytů v Deštné odstěhuje dalších 26 osob, zatímco v hlavní budově Mariana zůstane 151 uživatelů. Protože zastupitelstvo Moravskoslezského kraje v polovině roku 2008 rozhodlo o zásadním kroku opustit stávající areál Mariana, je v současné době prováděna příprava k vybudování dalších bytových kapacit v Opavě a blízkém okolí.

Příprava uživatelů na změnu v poskytování sociálních služeb

Většina současných uživatelů bydlí v Marianu desítky let, strávili zde celý život. Do ústavu většinou přišli jako děti, dnes je nejstaršímu 76 let, nejmladšímu 19. Většina z nich nepoznala jiné prostředí. Za velkou částí klientů nechodily návštěvy, nejezdili ani na návštěvy domů. Marianum opouštěli nepravidelně jen ti nejspokojnější, kteří se zúčastňovali společných sportovních nebo kulturních akcí. Tak byla dříve chápána ústavní péče. V rámci ústavu však vždy probíhala jakási aktivizace klientů, někteří pracovali na zahradě, pomáhali při úklidu, probíhaly omezené sportovní aktivity, hrálo se divadlo. První, ještě necílenou přípravu na změnu způsobu života uživatelů přineslo vybudování menších místností k bydlení. Cílená příprava pak byla zahájena ve druhém pololetí 2004, v dubnu 2007 byla zřízena tři přípravná oddělení na chráněné bydlení se zhruba 50 uživateli, kteří po dlouhém vysvětlování a návštěvách konkrétního místa, tj. Jakartovice-Deštné, pochopili, v čem změna spočívá, a postupně splňovali zvolená kritéria. Souhlas se změnou projevíli i opatrovníci. V této etapě se změna netýkala uživatelů s komplikovaným zdravotním stavem. V přípravných odděleních se uživatelé učili vařit, prát, uklízet, nakupovat, chodit samostatně na vycházky apod. V odděleních pracovali a pracují zaměstnanci, kteří se s uživateli většinu přesunou do nového působiště. Na podzim 2009, po odstěhování zbývajících 26 osob do Deštné, budou v hlavní budově Mariana vytvořena zcela nová oddělení, tj. domácnosti, ve kterých bude přibližně 10–12 uživatelů. Již dnes jsou uživatelé na změny bydlení v hlavní budově připravováni. Ve dvou bytech se budou další z nich připravovat na

chráněné bydlení, devět bytů bude mít charakter komunitního bydlení, čtyři budou mít charakter komunitního bydlení se zvýšenou ošetrovatelskou péčí. Potřebám uživatelů bude odpovídat i skladba zaměstnanců. Příprava klientů probíhá ve spolupráci se speciálními pedagogy a tam, kde je to potřebné, také ve spolupráci s lékaři a odbornými zdravotnickými pracovníky.

Příprava opatrovníků na změnu v poskytování sociálních služeb

V současné době užívá pobytové služby v Marianu 212 osob. Funkci opatrovníka ve zhruba 70 případech vykonává magistrát města Opavy, u zbývajících přibližně 140 uživatelů služeb jsou opatrovníky převážně rodiče nebo jiné blízké osoby. Po nabytí účinnosti zákona č. 108/2006 Sb. byla se všemi uživateli uzavřena smlouva o poskytování sociálních služeb na službu „domov pro osoby se zdravotním postižením“. K uzavření smlouvy bylo nezbytné získat podpis opatrovníka, jehož souhlas je vyžadován i při každé změně smlouvy. V přibližně 50 % případů to byl velmi dlouhý a komplikovaný proces. Opatrovníci byli seznámeni s obsahem změny, měli možnost opakovaně navštívit nové místo poskytování služby, seznámit se se všemi pracovníky, kteří uživatele budou připravovat, připravují a v budoucnu budou služby poskytovat. Byli rovněž detailně seznámeni s prostředím, se systémem úhrad, zajištěním služby atd. Přesto se v některých případech nepodařilo souhlas opatrovníků získat a uživatelé, i když si to přáli, nemohli být v této etapě na změnu služby připravováni. Na podzim roku 2009 bude zahájena další etapa přípravy opatrovníků na změnu. Většina z nich již byla ústně seznámena s tím, že poskytovatel během několika příštích let opustí stávající areál a uživatelé se přestěhují do nových bytů v Opavě a okolí. Tyto všeobecné informace budou v průběhu procesu transformace konkretizovány. V některých případech jsou opatrovníci proti jakýmkoliv změnám, jindy se jejich postoj podařilo změnit, když bylo dosaženo pozitivních výsledků v dovednostech a chování klientů. Lze očekávat, že část opatrovníků bude svůj nesouhlas s transformací dávat najevo velmi důrazně, jak se již v průběhu uplynulých čtyř let několikrát stalo.

Příprava uživatelů na pracovní činnost

V minulosti pomáhali jednotlivci při práci na zahradě, při zabezpečení provozu ústavu, při úklidu. Byli vychováváni k různým ručním pracím, omezený počet navštěvoval keramickou a tkalcovskou dílnu. Od roku 2004 byly v Marianu zřízeny další dílny: výtvarná, ručních prací, keramická, košíkářská, stolařská či šicí. Je rovněž provozována muzikoterapie a dramaterapie. Čtyři uživatelé pracovali v chráněných dílnách Charity Opava. V současné době navštěvují chráněná pracoviště FOKUS Opava. Někteří obyvatelé na základě dohody o pracovní činnosti pracují ve stravovacím provozu a v prádelně. Prozatím pouze jediná uživatelka má zaměstnání mimo organizaci. Někteří jedinci získávají díky pravidelnému zapojení v aktivizačních dílnách postupně pracovní návyky, které jsou nezbytné pro uzavření pracovního vztahu i mimo organizaci. Jednáni s konkrétními zaměstnavateli je však během a dlouhou trať. Naši uživatelé pro ně prozatím nemají dostatek vytrvalosti, spolehlivosti ani výkonnosti.

Vzdělávání uživatelů, sport, kulturní činnosti

Od roku 2004 probíhá v organizaci opakování triviálních a běžných dovedností, které jsou nezbytné k životu v běžné společnosti: nácvik samostatných vycházek, nákupy, hospodaření s penězi... Klienti podle svého zájmu v rámci sportovních aktivit pravidelně cvičí, chodí plavat, zúčastňují se sportovních soutěží i na celostátní úrovni, dvě ženy dokonce získaly zlaté a stříbrné medaile na olympiádě v Šanghaji ve hře BOCCE.

Dosavadní průběh transformačního procesu - změny pro zaměstnance

Rok 2004 znamenal zásadní zlom v ústavní péči celého Moravskoslezského kraje, když kraj v plné míře převzal zřizovatelské povinnosti po bývalých okresních úřadech. V celé řadě pracovních materiálů, které schválila rada kraje a zastupitelstvo, popsali směr, kterým se bude činnost sociálních služeb dále ubírat. Principy standardů kvality vzal Moravskoslezský kraj za své ještě před účinností zákona č. 108/2006 Sb. V Marianu byl proces transformace v souladu se zadáním zřizovatele fakticky zahájen v roce 2004.

Základními pilíři úspěšného průběhu transformace jsou kvalitní zaměstnanci. V roce 2003 pracovalo v Marianu v tzv. celoročním pobytu cca 115 zaměstnanců, z toho více než 40 zdravotníků a více než 30 pracovníků v provozu a administrativě. V pololetí 2004 jich bylo již cca 123, na konci roku 2004 dokonce 136. Změnila se také skladba jejich profesí: z celkového počtu 136 osob bylo cca 15 % zdravotníků, 6 % technicko-hospodářských pracovníků, 55 % působilo jako pracovníci v sociálních službách a jako pedagogové, 24 % pak bylo provozních pracovníků. V roce 2008 pracovalo v Marianu cca 140 zaměstnanců, z toho 23 % provozních pracovníků, 5 % THP, 7 % zdravotníků,

65 % bylo pracovníků v sociálních službách a pedagogů. Kromě změny profesní skladby proběhla během pěti let zásadní obměna personálu: pracovního vztah ukončilo více než 70 zaměstnanců, z toho pouze jedna výpověď byla podána ze strany zaměstnavatele. Od roku 2006 do současnosti si v souladu s požadavky zákona č. 108/2006 Sb. zvýšilo kvalifikaci celkem 83 pracovníků. Změnila se organizační struktura, která se dále vyvíjí v souvislosti s registrací nových služeb. Z původního ústavu s celoročním pobytem s cca 250 klienty a denního stacionáře s pěti klienty, který fungoval na jednom místě a ve všem společně, je dnes 5 autonomních registrovaných sociálních služeb, které jsou schopné pracovat jako odloučená pracoviště. To klade daleko větší nároky na odbornost, zodpovědnost a samostatnost všech pracovníků. Takže během pěti let se postupně změnila profesní skladba pracovníků, změnil se systém personální práce organizace i personálního řízení pracovních týmů. Postupně se mění i skladba pracovníků podle úrovně dosaženého vzdělání. Marianum se snaží vychovávat si vedoucí pracovníky ze zaměstnanců, kteří v organizaci pracují nejméně jeden rok a prokázali při práci svůj pozitivní vztah k uživatelům, pracovní výkonnost i své schopnosti řídit pracovní tým. Avšak ne každý vzdělaný člověk je dobrým pracovníkem. Pravdou také je, že při dnešních požadavcích na kvalitu sociálních služeb zaměstnanec bez vzdělání jen těžko obstojí, a to počínaje pracovníky v sociálních službách na základních pracovních pozicích v přímé péči přes tzv. střední management a vrcholovým managementem poskytovatele konče. Většinou již nestačí úroveň vzdělání dosažená např. absolvováním akreditovaného kursu. I v sociálních službách je třeba dbát na pravidelné a celoživotní vzdělávání podle vzdělávacího plánu organizace. Marianum mělo zpracovaný vzdělávací plán do roku 2009, který bude pro další období aktualizován podle skutečných potřeb organizace, v závislosti na rozvoji služeb a v souladu s transformačním plánem organizace.

Dosavadní průběh transformačního procesu - ekonomika

Marianum je příspěvková organizace, její ekonomika se řídí rozpočtovými pravidly a její majetek patří jejímu zřizovateli. Tím je obecně definován rámec jejího hospodaření. Mzdy zaměstnanců vycházejí z nařízení vlády a katalogu prací. Příjmy organizace se skládají z více zdrojů: příjmy od uživatelů za ubytování a stravování, za poskytované sociální služby, od zdravotních pojišťoven, z dotací, případných sponzorských darů a z vlastní činnosti. Při transformaci se zásadním způsobem mění poměr dvou hlavních zdrojů příjmů, a to výše vlastních výnosů v poměru k výši dotace. V roce 2006 bylo 62 % z celkových nákladů (cca 45,5 mil. Kč) pokryto státní dotací a 38 % vlastními výnosy, v roce 2009 je podíl opačný:

33 % z celkových nákladů (cca 55,5 mil. Kč) bude pokryto z dotace, 67 % nákladů bude pokryto z vlastních výnosů. Necelých 30 % vlastních výnosů, tj. cca 16 mil Kč, tvoří příspěvky na péči uživatelů v pobytových službách. Výše příjmů z příspěvků na péči je závislá na skladbě uživatelů. Při současném způsobu financování je patrné, že uživatelé se stupněm závislosti I a II nebudou mít finanční prostředky na to, aby mohli zaplatit sociální službu v domově pro osoby se zdravotním postižením. Jedním z pozitivních důsledků transformace v oblasti financování tedy bude to, že uživatel si bude moci koupit takovou službu, na kterou má skutečně nárok s ohledem na svůj zdravotní stav. A naším úkolem je udělat všechno pro to, aby uživatel s nižším stupněm závislosti byl skutečně daleko méně závislý na sociální službě, než tomu bylo doposud. Jiným problémem je cena ubytování a stravování. Ve velkých objektech, kde bydlí desítky či stovky uživatelů, se náklady spojené s bydlením rozpočítají na velký počet plátců. V domácnosti, ve které bude 6 uživatelů, se náklady rozpočítají jen mezi ně. Příjmy z invalidních důchodů budou pravděpodobně stačit na zabezpečení běžných nákladů na provoz bytů, nepokryjí však náklady spojené s pořízením bytu nebo s náklady na odpisy, pokud je byt majetkem poskytovatele služby. Náklady na celodenní stravu pořízenou dodavatelsky budou pravděpodobně také vyšší, než je koupěschopnost uživatelů. Doposud je provozován vlastní centrální stravovací provoz a cena stravy se vypočítává z ceny suroviny a nezbytných režijních nákladů, bez jakéhokoliv zisku. Příprava stravy v bytech uživatelů je alternativou k veřejnému stravování, je také jedním z pozitivních důsledků ekonomické transformace sociálních služeb. Současně však nelze zapomenout na to, že přibližně 100 uživatelů bydlících v Marianu má předepsané dietní stravování a jen zhruba 80 uživatelů má příznak čtvrtý stupeň závislosti. Individuální příprava stravy v bytech si vyžádá zvýšení nákladů na energie, zvýšení cen individuálně nakupovaných surovin, vyšší nároky na počet pracovníků a jejich schopnosti. V chráněných bytech se zatím osvědčilo zajišťovat obědy z centrální kuchyně, uživatelé se zaměstnanci si samostatně připravují snídaně a večeře, a to včetně nákupu potravin. I přestože Marianum v současné době hledá všechny dostupné zdroje úspor, aniž by to bylo na úkor kvality služby, nebylo by schopno svůj provoz zabezpečit bez roční dotace ve výši zhruba 20 mil. Kč. Na dotaci není právní nárok, způsob rozhodnutí o výši dotace není poskytovateli znám. Je otázkou, zda by nebylo lepší posílit koupěschopnost uživatelů sociálních služeb, kteří mají tzv. invalidní důchod z mládí. Například tím, že se invalidní důchod zvýší např. na úroveň 2/3 průměrné mzdy a bude pravidelně upravená podle vývoje minimální mzdy. Jinou možností je doplňovat uznané náklady na ubytování a stravování sociální dávkou.

V Marianu bydlí 212 uživatelů, z toho je 78 se stupněm závislosti IV, 32 se stupněm III, 64 se stupněm II a 38 se stupněm I. Příspěvek na péči nepokryje ani výdaje na mzdy pracovníků v přímé péči. Nejvyšší mzdové výdaje jsou na pracovištích s uživateli stupně závislosti IV a III. Proč tedy nezvýšit příspěvek na péči zejména pro IV. a III. stupeň závislosti, aby poskytovatel nebyl závislý na nejistých dotacích. Pokud by byla služba samofinancovatelná, mohl by poskytovatel získávat zájem uživatelů o své služby nabízením kvalitní povinné služby a nabídkou služby nepovinné. V sociálních službách zatím nefungují dva základní indikátory pro plánování a financování služeb, tj. nabídka a poptávka. V současné době je stále ještě nedostatek míst v pobytových službách. Během posledních 5 let v Marianu umírají 1–2 osoby ročně, kladně však nemůže být vyřízeno 5 žádostí o přijetí. Poptávka stále převyšuje nabídku. Obrácení tohoto poměru, tj. o trochu větší nabídka než poptávka, by určitě přineslo zcela zásadní pozitivní rozvoj kvality služby. Neboť úspěšná existence poskytovatele služby by stála na poptávce po sociálních službách. Kvalita a přijatelná cena zájemce přivádí, zatímco vysoká cena, nízká kvalita, nedostupnost apod. zájemce naopak odvádí. Zákon o sociálních službách je postaven na distribuci sociálních služeb osobám, které na ně mají nárok. Neuspokojivý stav kvality sociálních služeb je podmíněn také nedokonalou transformací ekonomiky sociálních služeb. Z analýzy jejího dosavadního vývoje vyplývá, že se v příštích letech skutečně dále zmenší podíl dotací na jejich financování. Zhruba 75 % nákladů na sociální službu tvoří mzdové náklady. Průměrná mzda všech zaměstnanců Mariana v roce 2008 činila cca 16 tis. Kč, průměrná mzda pracovníka v sociálních službách cca 15 000 Kč. Je otázkou, zda za takovou mzdu budeme schopni získávat kvalitní pracovníky. Dále je třeba si položit otázku, zda organizace bude pracovníkům zajišťovat další vzdělávání bezplatně. Cena pracovní síly totiž

roste s úrovní vzdělání a s množstvím zkušeností.

Ekonomika sociálních služeb je v současné době výrazně deficitní a v budoucnosti nebude možné takovým způsobem kvalitní službu zajistit. Také úroveň mezd je výrazně podprůměrná a je otázkou, zda bude za takových podmínek možné získat vzdělané, pozitivně motivované a kvalitní zaměstnance.

Problematické momenty transformačního procesu

Ten, kdo pracuje v sociálních službách, musí být bytostný optimista. Proto neřeší problémy, ale řeší stále nové úkoly. Problémy si však úmyslně navzájem způsobují lidé, když se nechtějí ztotožnit s procesem transformace. Nelze se jim divit. V důsledku profesní deformace některých zaměstnanců, nízké úrovně vzdělanosti, společenského přehlížení osob se zdravotním postižením, nedostatku společenské vůle posílit prestiž i ekonomiku sociálních služeb došlo k tomu, že společenské i mzdové ohodnocení pracovníků v sociálních službách nepatří mezi nejlepší. Zlepšit společenskou prestiž pracovníků v sociálních službách proto představuje první z velkých úkolů. Dalším je osvěta mezi opatrovníky, z nichž někteří se k transformaci sociálních služeb staví negativně, protože jsou přesvědčeni, že jejich opatrovanci nic víc nepotřebují. Velký problém představuje také finanční nejistota, která se projevila zejména v letošním roce, kdy Marianu byla v první fázi dotačního řízení přiznána dotace ve výši 50 % požadované sumy. Bez pomoci zřizovatele, tj. Moravskoslezského kraje, by bylo ohroženo poskytování pobytových sociálních služeb. Významným úkolem je zajištění vzdělávání pracovníků, protože nedostatek kvalifikace přináší nejvíce problémů. Někdy je nutné je řešit i v pracovněprávní rovině. V současné době podle optimistického odhadu nevěří v transformaci jen 5 % pracovníků (kteří jsou však ve svých zákeřných projevech nesouhlasu na různých

úrovních a různými způsoby velmi vytrvalí), zatímco v roce 2004 jich v ni nevěřilo 95 %.

Potřeby související s transformačním procesem

V Marianu pracuje transformační tým, který řeší úkoly související s transformací. Jsou v něm zastoupeny všechny profese zaměstnanců Mariana. Pracovní porady transformačního týmu jsou zpravidla jedenkrát týdně. Některé konkrétní úkoly se dále řeší na poradách vedení a jednotlivé kroky se uvádějí do praxe v pracovních týmech pracovníků v přímé službě. Minimálně jedenkrát za měsíc jsou jednotlivé transformační kroky projednávány v transformačním týmu za účasti zástupců zřizovatele, tj. Moravskoslezského kraje, a za účasti nezávislého odborníka na problematiku sociálních služeb. Úkolem transformačního týmu, a je to také úkol stanovený zřizovatelem pro ředitele organizace, je do konce roku 2009 zpracovat transformační plán organizace. V rámci svých možností zřizovatel transformaci Mariana velmi podporuje.

Definování a představení všech potřeb souvisejících s procesem transformace sociálních služeb v Marianu by měl zásadním způsobem provést transformační plán, který je rozpracovaný. Rámcově lze potřeby pojmenovat takto: zpracovat kvalitní zadání a transformační plán, získat kvalitní pracovníky, solidní ekonomické zázemí, organizační zajištění provozu, bytovou vybavenost, pracovní a aktivizační příležitosti pro uživatele, spolupráci s veřejnou správou... Co však nejvíce uživatelé sociálních služeb potřebují, je uznání společnosti. Společnost totiž výrazně ovlivňuje postoje zaměstnanců k uživatelům. Společenské vědomí se promítá do politiky, politika se promítá do ekonomiky, ekonomika se promítá do personalistiky a do kvality. Transformace sociálních služeb je na tom všem závislá.

Autor je ředitelem příspěvkové organizace Marianum v Opavě.

Zajímavosti ze zahraničního tisku

Důraz na zaměstnanost by měl pokračovat

Podle informace zveřejněné ILO v souvislosti s konáním summitu zemí G20 v Pittsburgu ve dnech 24.–25. září pomohla letos opatření přijatá vládami zemí G20 v oblasti zaměstnanosti a sociální ochrany od počátku krize v těchto zemích vytvořit nebo zachránit odhadem 7 až 11 milionů pracovních míst. Podle předpovědi této organizace přinese pokračování krize v roce 2009 zvýšení počtu nezaměstnaných v porovnání s rokem 2007 o 39 až 61 milionů, takže celosvětově jejich počet dosáhne 219 a 241 milionů, což je nejvyšší dosud dosažená hodnota.

Pokud by přijatá opatření byla příliš brzy ukončena, nedostatek pracovních míst by se mohl ještě zvýšit. Ekonomické oživení bez růstu zaměstnanosti nebude dlouhodobě sociálně a politicky udržitelné. Proto by měla opatření na podporu zaměstnanosti a sociální ochrany trvat do té doby, dokud soukromá spotřeba neumožní růst ekonomiky včetně růstu zaměstnanosti.

K dosažení tohoto cíle má přispět strategie schválená v červnu 2009 na půdě ILO zástupci vlád, zaměstnanců a zaměstnavatelů ze 183 zemí pod názvem „Global Jobs Pact“. Na předchozím summitu G20, který

se konal v dubnu 2009 v Londýně, byla ILO vyzvána, aby ve spolupráci s ostatními relevantními organizacemi vyhodnotila účinnost již realizovaných a plánovaných opatření přijatých s cílem snížit dopady ekonomické krize za trh práce. Ve zprávě „Protecting People, Promoting Jobs: A survey of country employment and social protection policy responses to the global economic crisis“ jsou hodnocena opatření přijatá v období od poloviny roku 2008 do konce července 2009 v 54 zemích. Bylo hodnoceno 32 specifických opatření rozčleněných do čtyř oblastí zaměřených na: stimulaci

poptávky po práci; podporu zachování pracovních míst, osob hledajících práci a nezaměstnaných; rozšíření sociální ochrany; uplatňování sociálního dialogu a ochranu práv při práci. Podle této zprávy by se bez opatření přijatých v zemích G20 nezaměstnanost v těchto státech v první polovině roku 2009 zvýšila o dalších 29 až 43 procent.

Nejčastěji bylo využíváno 6 opatření, a to dodatečné výdaje do infrastruktury; náhrady a snižování daní pro malé podniky; úvěry pro malé podniky; vzdělávací programy; konzultace s organizacemi zaměstnavatelů a zaměstnanců; sociální ochrana prostřednictvím finančních transferů. Tato opatření odpovídají doporučením obsaženým v Global Jobs Pact.

Nedostatečně byla naopak využívána další doporučená opatření zaměřená na potírání využívání nelegální a dětské práce, podporu přístupu malých podniků k veřej-

ným zakázkám, posílení konzultací na sektorové úrovni, zvýšení kapacit inspekce práce a ochranu migrujících pracovníků.

Zatímco zpočátku byla opatření zaměřena na zmírnění poklesu zaměstnanosti a jeho dopadů na nejvíce postižené, později se státy začaly připravovat na budoucí oživení investicemi do nové infrastruktury a přípravou pracovníků na strukturální změny.

Ve zprávě se také uvádí, že chudé země budou potřebovat další podporu, aby v době krize mohly posílit sociální ochranu a podpořit zaměstnanost. Každý rok totiž na globální trh práce vstupuje 45 milionů mladých lidí, což dále zvyšuje nerovnováhu mezi nabídkou a poptávkou v situaci, kdy už je velký počet lidí bez práce, pracuje nedobrovolně na zkrácený úvazek a mnozí už na hledání práce rezignovali. K tomu, aby se situace zlepšila, je nutný silný růst ekonomiky a zaměstnanosti. Pokud k tomu nedo-

jde, lze předpokládat, že výrazný pokles zaměstnanosti potrvá několik let.

Stabilizace finančních trhů a zvyšování výkonu ekonomik však samy o sobě nestačí. Finanční trhy se musí dát do služeb reálné ekonomiky, zajistit úvěrování podniků, zvláště malých, a umožnit tak výrobu a zachování, případně tvorbu pracovních míst. Do budoucna by se proto měly posilovat vazby mezi investicemi, růstem a produktivitou na jedné straně a zaměstnaností, trhem práce a politikou sociální a životního prostředí. Tim bude položen základ pro udržitelný a rovnovážný růst.

Zdroj:

http://www.ilo.org/global/About_the_ILO/Media_and_public_information/Press_releases/lang-en/WCMS_113989/index.htm
Více informací na www.ilo.org/jobcrisis

- Li -

Informační servis čtenářům

Novinky v knižním fondu

Monitoring nákladů práce v ČR a ve státech Evropské unie 2002–2007. Bulletin No 3. /Kozelský, Tomáš

Praha, VÚPSV 2009. - 36 s. - ISBN 978-80-7416-034-9.

Zmapování nejzávažnějších problémů ve financování ošetrovatelské a rehabilitační péče v ústavech sociálních služeb. / Červenková, Anna - Bruthanová, Daniela - Jeřábková, Věra

Praha, VÚPSV 2009. - 58 s. - ISBN 978-80-7416-032-5.

The Socio-economic Status of Self-employed Persons in the Czech Society. / Průša, Ladislav - Baštýř, Ivo - Brachtl, Miloš - Vlach, Jan

Prague, Research Institute for Labour and Social Affairs 2009. - 120 s. - ISBN 978-80-7416-035-6.

Uplatnění absolventů škol na trhu práce - 2008.

Praha, Národní ústav odborného vzdělávání 2009. - 99 s. - ISBN 978-80-87063-21-7.

Zpracování odborných lékařských podkladů pro funkční posuzování zdravotního stavu a pracovní schopnosti.

Praha, MPSV 2009. - 193 s. - ISBN 978-80-86878-96-6.

Přístup pracovníků vybraného zařízení sociálních služeb ke klientům v kontextu implementace Standardů kvality. / Musil, Libor - Kubalčíková, Kateřina - Havlíková, Jana

Praha, VÚPSV 2009. - 66 s. - ISBN 978-80-7416-036-3.

The provision of the childcare services. A comparative review of 30 European countries.

Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities 2009. - 84 s. - ISBN 978-92-79-12007-7.

Sborník z konference o rodinné politice: Raná péče o děti mezi rodinou a státem. Praha 22.-23. listopadu 2007.

Praha, MPSV 2008. - 87 s. - ISBN 978-80-86878-86-7.

The European Social Model and Transitional Labour Markets. Law and Policy. / Rogowski, Ralf [EDI]

Farnham, Ashgate 2008. - 359 s. - ISBN 978-0-7546-4958-8.

Další vzdělávání v roce 2007.

Praha, ČSÚ 2009. - 31 s. - ISBN 978-80-250-1952-8.

Development of the Basic living Standard Indicators in the Czech Republic 1993–2008.

Prague, Ministry of Labour and Social Affairs 2009. - 90 s. - ISBN 978-80-7421-000-6.

Informační systém o průměrném výdělku.1. čtvrtletí 2009. Podnikatelská sféra.

Praha, MPSV 2009. - 74 s.

Právní předpisy o zaměstnanosti.

Praha, MPSV 2009. - 155 s. - ISBN 978-80-86878-92-8.

Vývoj základních ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993–2008.

Praha, MPSV 2009. - 96 s. - ISBN 978-80-86878-99-7.

Národní zpráva o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování na léta 2008–2010. Česká republika.

Praha, MPSV 2009. - 112 s. - ISBN 978-80-86878-93-5.

Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích. / Šťastná, Anna

Praha, VÚPSV 2009. - 131 s. - ISBN 978-80-7416-038-7

Rodina, partnerství a demografické stárnutí. / Rychtaříková, Jitka [EDI] - Kuchařová, Věra [EDI]

Praha, Univerzita Karlova 2008. Praha, VÚPSV 2008. - 169 s. - ISBN 978-80-86561-52-3.

Demografie podniků v ČR - výsledky za roky 2000–2006.

Praha, ČSÚ 2009. - 40 s. - ISBN 978-80-250-1954-2.

Z domácího tisku

Demografie a peníze (Demography and Pension). / IZÁK, Vratislav

In: Politická ekonomie. - č. 2 (2009), s. 272-273. Informace o 64. výročním kongresu IIPF (International Institute of Public Finance), který se konal od 22. do 25. srpna 2008 v nizozemském Maastrichtu a byl věnován aktuálním problémům veřejných financí ve vztahu demografického vývoje a penzijních systémů (s důrazem na situaci ve vyspělých tržních ekonomikách). - Program kongresu, anotace plenárních vystoupení a texty diskutované v jednotlivých sekcích jsou k dispozici na internetových stránkách International Institute of Public Finance.

Byznys s podzimem života. / HRUŠKA, Blahoslav
In: Ekonom. - Roč. 53, č. 26-27 (2009), s. 62 - 65.: obr., tab.

Penzijní systém v USA. Tab.: Výše důchodů v jednotlivých zemích EU.

OSVČ a přeplatek ve zdravotním pojištění. / DANĚK, Antonín

In: Práce a mzda. - Roč. 57, č. 4 (2009), s. 40-41. Právní výklad k výše uvedené problematice doplněný názornými praktickými příklady.

Dávky v nezaměstnanosti v kostce. / BIČÁKOVÁ, Olga

In: Práce a mzda. - Roč. 57, č. 4 (2009), s. 52-55. Úvod. Podpora v nezaměstnanosti. (Kdo je oprávněn pobírat dávky v nezaměstnanosti a jaká jsou kritéria pro jejich poskytování. Započítávání náhradních dob zaměstnání. Kdy uchazeči o zaměstnání nárok na podporu v nezaměstnanosti nevznikne. Délka podpůrní doby v závislosti na věku uchazeče o zaměstnání. Procentní sazba podpory je stanovena diferencovaně. Maximální výše podpory. Podpora v nezaměstnanosti stanovena násobkem průměrné mzdy v NH. Výjimka ve prospěch uchazeče o zaměstnání. Výpočet podpor při souběhu zaměstnání. Splatnost podpory v nezaměstnanosti a při rekvalifikaci a další.

Celostátní a mezinárodní konferenci, jejímž mottem bylo „Od pomoci k podpoře - od péče k samostatnosti“, pořádala v Olomouci při příležitosti 40. výročí svého založení ve dnech 9.–10. října Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, o. s. V současné době má tato celostátní nezisková organizace zhruba 8000 členů a hájí práva a zájmy lidí s mentálním i kombinovaným postižením s cílem docílit toho, aby tyto lidé i jejich rodiny měli stejné životní příležitosti jako ostatní. V rámci konference proběhly přednášky, diskuse a pracovní semináře o nejnovějších poznatcích, dobré praxi a trendech ve zvyšování kvality jejich života. Kromě členů sdružení, lidí s mentálním postižením, jejich rodin a blízkých, poskytovatelů sociálních služeb a odborné veřejnosti se jí zúčastnili rovněž hosté z tuzemska i ze zahraničí. Po obsahové stránce byly příspěvky a workshopy zaměřeny mj. na práva lidí s mentálním postižením, diskriminaci těchto osob, jejich rodin i osob o ně pečujících, kvalitu života lidí s mentálním postižením, způsoby jejich vzdělávání, zlepšování kvality sociálních služeb pro tyto klienty, roli rodičů při osamostatňování jejich dětí s mentálním postižením, na možnosti podpory jejich samostatného života, zaměštnávání a další témata. Na mezinárodní konferenci pak navázala národní konference SPMP ČR. Součástí programu byla rovněž výstava k historii SPMP ČR, prezentace její činnosti i prací a projektů lidí s mentálním postižením. Více informací na: http://www.spmpcr.cz/cs/vyroci_spmp/

Standard č. 14. Nouzové a havarijní situace. / HOLKOVÁ, Ilona - TOMÁŠKOVÁ, Milena
In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 9, č. 2 (2009), s. 48-52.

Standard č. 14 Nouzové a havarijní situace podle přílohy č. 2 Vyhlášky MPSV č. 505/2006 Sb. Poskytovatel kvalitních sociálních služeb by měl být připraven na nouzové a havarijní situace a měl by takovým situacím předcházet. Příklady možných nouzových a havarijních situací. Protikrizový plán. Obsah protikrizového plánu. Aktualizace protikrizového plánu.

Zadluženost a psycho-sociální pomoc rodinám so sociálně-ekonomickými problémy. /SCHAVEL, Milan - DREXLEROVÁ, Barbara - LEKÁROVÁ, Lucia

In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 9, č. 2 (2009), s. 69-72.: -lit.

Součástí monotematického čísla časopisu zaměřeného na problematiku zadluženosti z pohledu sociální práce. Tento článek pojednává o zadluženosti jako jedné z příčin nepříznivé ekonomické situací rodiny. Indikátory zadluženosti rodin a možnosti preventivního působení. Příčiny zadluženosti rodin. Specifika sociálního poradenství pro rodiny se zadlužením a se sociálně ekonomickými problémy.

Cílové skupiny osob zakoušejících extrémní sociální vyloučení a jejich reflexe v krajských střednědobých plánech rozvoje sociálních služeb. / Bareš, Pavel

In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 9, č. 2 (2009), s. 80-90.: -lit.

Slabikář finanční gramotnosti vydala COFET, a. s., a to za odborné spolupráce neziskové společnosti FINANČNÍ GRAMOTNOST, o. p. s., a s finanční podporou Československé obchodní banky. Je určena všem, kteří hledají informace o tom, jak se starat o své finance, případně jak řešit své finanční obtíže. Čerpat z ní mohou rovněž ti, kteří se zabývají poradenstvím pro osoby v obtížné finanční situaci.

V úvodu se autoři věnují psychologickým a sociálním aspektům finanční gramotnosti a významu informačního působení pro zvyšování finanční gramotnosti obyvatelstva. V kapitole věnované ochraně spotřebitele upozorňují na to, před čím je třeba se chránit, zejména před lichvou, vyzdvihují význam činnosti Sdružení na ochranu spotřebitelů a poraden pro zadlužené lidi.

Význam krajských střednědobých plánů rozvoje sociálních služeb; význam komunitního plánování. Vymezení cílových skupin. Pojem sociální vyloučení. Extrémní formy sociálního vyloučení. Okruh cílových skupin zakoušejících extrémní sociální vyloučení. Způsob vymezení cílových skupin ohrožených extrémním sociálním vyloučením v krajských střednědobých plánech rozvoje sociálních služeb.

Sociální kontext postojů k řešení neplodnosti. / SLEPIČKOVÁ, Lenka - FUČÍK, Petr

In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review. - Roč. 45, č. 2 (2009), s. 267-290.:tab., -lit. Analýza zabývající se výše uvedenou tematikou. - Úvod. Způsoby řešení fyzické neplodnosti a nedobrovolné bezdětnosti (1. asistovaná reprodukce; 2. adopce). Názory a postoje českých mužů a žen. Vnější determinanty postojů k adopci a asistované reprodukci (věk, vzdělání, náboženské přesvědčení, předchozí rodičovské zkušenosti). Vnitřní determinanty (představy o rodičovství, jeho hodnotě a podobě). Faktory ovlivňující postoje k řešení neplodnosti a nedobrovolné bezdětnosti. Závěr.

Ze zahraničního tisku

„A Society for People“. [„Společnost pro lidi“.] / TOWNSEND, Peter

In: Social Policy and Society. - Roč. 8, č. 2 (2009), s. 147-158.

Úvaha profesora mezinárodní sociální politiky na London School of Economics a emeritního

profesora sociální politiky University of Bristol nad vývojem a současným stavem sociálního státu a sociální politiky ve V. Británii v kontextu významných událostí a faktorů, které tento vývoj ovlivnily. Nástin filozofie přístupu k řešení současných sociálních problémů.

Portugal: The modernisation of the social protection system. [Portugalsko: Modernizace systému sociální ochrany.]

In: European Employment Observatory Review. - č. Spring (2008), s. 102-107.:tab., -lit. Nové legislativní úpravy v oblasti důchodového zabezpečení a některé změny v systému zabezpečení v nezaměstnanosti v Portugalsku. Ekonomické zhodnocení reformních opatření v období 2005–2007.

Risk management in a globalizing world: An empirical analysis in 25 European countries. [Řešení rizika v globalizujícím se světě: Empirická analýza situace ve 25 evropských zemích.] / KOSTER, Ferry

In: International Social Security Review. - Roč. 62, č. 3 (2009), s. 79-98.:tab., -lit. Studie zkoumá vztah mezi ekonomickou, sociální a politickou otevřeností zemí a individuálními preferencemi, pokud jde o organizaci solidarity se starými, nemocnými, postiženými a přistěhovalci. Autor předkládá teoretický model k pochopení preferencí, které jednotlivci volí při výběru ze tří rozdílných přístupů k řešení rizika, tj.: 1) trh, který je mechanismem požadujícím minimální míru solidarity; 2) formální a povinnou solidaritu, tj. uspořádání sociálního státu, a 3) neformální a dobrovolnou solidaritu spojenou se sociální podporou dostupnou prostřednictvím společenské sítě, např. pomocí příbuzných a přátel.

Mental Health and Human Rights: Social Policy and Sociological Perspectives. [Duševní zdraví a lidská práva: Sociálněpolitické a sociologické hledisko.] / LEWIS, Lydia (ed.)
In: Social Policy and Society. - Roč. 8, č. 2 (2009), s. 211-292.:tab., -lit. Tematická sekce přináší soubor příspěvků k uvedené problematice, jejichž cílem je stimulovat diskusi o způsobech, jakými znovunastolený zájem o lidská práva může být využit k urychlenému řešení klíčových problémů v oblasti politiky duševního zdraví a poskytování služeb v této oblasti. Závěr tvoří přehled významným informačních zdrojů k problematice duševního zdraví a lidských práv.

autoři zařadili uzavírání smluv o poskytnutí peněžních prostředků, trestněprávní dopady jejich neplnění, spory vznikající z neplacení a jejich řešení, vymáhání práv exekucí, insolventní řízení. Jednotlivé kapitoly obsahují přehled použité terminologie a přehled literatury a informačních zdrojů. Publikace je opatřena rejstříkem a slovníkem pojmů.

Vzhledem k narůstajícímu počtu osob a domácností, které mají velké problémy dodržovat své finanční závazky, zvyšujícímu se počtu předlužených domácností je třeba tento ediční počín jen přivítat a vyjádřit přání, aby se snaha autorů odrazila ve větší informovanosti obyvatelstva a přispěla k řešení finančních problémů co největšího počtu těch, kteří se do nich již dostali.

- Li -

Seniors' Housing in the Czech Republic - p. 2

The article deals with the issue of seniors' housing in the Czech Republic. Data from a representative empirical survey entitled Men and Women in the Czech Republic: Life Paths and Intergenerational Relationships make it possible to characterise the housing situation of seniors, i.e. who they share their household with, how much living space they have, how they acquired their housing, what the legal form of their use of housing is etc. Another topic of interest is seniors' spatial mobility in connection with their present housing, their satisfaction with their housing situation and the preferred form of housing in the event of poor health in the context of possible cohabitation with adult children. Despite the clear emphasis placed on living in a natural environment and the related expansion of support services reflecting the individual's needs, the last part of the paper also focuses on the essential alternative housing for seniors who are not self-sufficient in the form of institutional care; old people's homes are practically the only form of this care in the Czech Republic, but their capacity is limited and their geographical spread is uneven.

Keywords: seniors, old age, housing, housing situation, household, institutional care, old people's homes

The Integrational Function of the Family in the Migration Process. Principal findings of the Interface project - p. 8

This contribution summarises the main findings of the Interface project executed in five selected EU countries. The project centred on research into the family life of migrants. The paper is an abbreviated synthesis prepared by the research teams in Belgium, Czech Republic, Finland, Germany and Italy. The choice of countries was informed by an endeavour to obtain information from countries with differing lengths of immigration history. The survey did not seek to acquire representative data on the families of migrants living in the selected European countries; instead, it sought to identify the diverse ways in which roles and functions are arranged within migrants' families and to study their variability. The principal objective was to identify the importance of the role of the family in the process of immigrants' integration, i.e. to what extent the family helps cope with the impacts of the hardest migration experiences - whether it is an advantage or an impediment in the process of the integration of migrants into the host society.

Keywords: foreigner, discrimination, integration, intergenerational relationships, migration, family

Ageing Workforce on the Czech Labour Market II. Problems of the further development of the employment of older persons - p. 16

This part of the paper assesses certain aspects of the further development of the employment of older people in the medium term up to 2020. The aim is to assess, from the perspective of the future situation on the labour market, how serious the problem is and how urgently it needs to be tackled. One significant factor will be the unevenness of demographic development, above all the decline in the number of people in the youngest productive age group and

the gradual shift in the population of productive age into the higher age groups. The assessment is based on two alternative models respecting demographic forecasts but differing in the possible specific rates of employment in the individual five-year age groups. From the point of view of supply on the labour market it appears that the expected reduction in the number of "young" workers may essentially be offset by an increase in the number of "older" workers. The source of this increase lies in reducing the number of economically inactive older persons. This is of course conditional on the fact that society will not rely solely on the automatic impact of the gradual raising of the retirement age but will take steps to address specialist training for the ageing population and all other aspects of population ageing.

Keywords: employment, employment of older people, labour market, demand for work, supply of labour, demographic developments, rate of employment, specific rate of employment, pension insurance, level of retirement age, early retirement pension, age for retirement from economic activity, from employment, Lisbon goals in the rate of employment, employment rate factors, employment policy, employment of people with health problems, disability pension, statistical analysis of employment, selective labour-force survey

Forecast of the Need for Social Care Services up to 2025 - p. 21

A Population Forecast of the Czech Republic up to 2065 was recently presented. This new forecast provides an opportunity to update the estimate of all the impacts the expected demographic development will bring, including the impact on all social systems. Whereas the impacts on pension insurance have for long been the subject of discussion and quantifying these impacts is primarily a question of standard actuarial calculations, the effects on the social services has been a marginal topic and no comprehensive studies have to date been undertaken to quantify the impact of population ageing on the need for social services in the Czech Republic. This prediction is determined by many factors - all the factors influencing the scale of need for social services should be taken into account and the main conceptual materials setting out the required conceptual changes in this area cannot be overlooked. At the same time, it should be kept in mind that it is very difficult to quantify the effect of a number of factors, possible changes in the legislation and philosophies on and approaches to the provision of social services. The prediction is based on the structure of the drawdown of care allowance correlated to the beneficiary's age and the degree of his dependency as ascertained by analysis of the drawdown of this social benefit in May 2009, i.e. using up-to-date data. The calculations show a pronounced increase in the number of beneficiaries of care allowance, and thus also a pronounced increase in the need for social services and nursing care. Retaining the existing structure of the drawdown of care allowance correlated to the beneficiary's gender, age and degree of dependency from May 2009, the number of beneficiaries would increase by approx. 43% by 2025, with the biggest increase (more than 80%) to be expected among persons with care allowance in the 3rd or 4th degree of dependency, i.e. groups with the greatest need for socio-medical services.

Keywords: forecast, social services, care allowances, need

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předemných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblasti práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

